FO 013

MAGYAR KÖNYV-SZEMLE

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

REVUE DU LIVRE

PUBLICATION TRIMESTRIELLE
DE L'ACADÉMIE HONGROISE
DES SCIENCES POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET LA BIBLIOGRAPHIE

1975

3-4

AKADÉMIAI KIADÓ BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS BIBLIOGRÁFIAI FOLYÓIRATA

91. ÉVF. 1975/3—4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társszerkesztő)

DERSI TAMÁS
V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

⁂

Megjelenik negyedévenként.
Terjeszti a Magyar Posta.
Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlapirodánál (KHI, 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI. 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft
Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11482) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—612.

SZERKESZTŐSÉG:
1088 Budapest
VIII., Múzeum krt. 14—16.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

CSAPODI CSABA

XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben

A wolfenbütteli Herzog August Bibliothek kézirattára egy XIII. századi, magyarországi eredetű psalteriumot őriz.[1] Mégpedig egy olyan típusú psalteriumot, amelyben a zsoltárok nem a liturgiában (zsolozsmázás) szokásos sorrendben, hanem a zsoltárok eredeti rendjében találhatók. Utánuk a Canticum Isaiae, Canticum Ezechiel, Canticum Annae, Canticum Moysi (Cantemus Domino), Canticum Habachuc, Canticum Moysi (Audite coeli), Canticum trium puerorum, Te Deum, Canticum Zachariae, Magnificat, Canticum Symeonis, Credo.

A rendkívül gazdagon díszített, nagyméretű (320×225 mm) kódex jelzete Cod. Guelf. Helmst. 52. Terjedelme 189 folio. XVI. századi, vaknyomásos, német reneszánsz bőrkötésben van. Bekötése alkalmával a kódexet sajnos erősen körülvágták. Ekkor látták el piros metszéssel. Eredetileg még jóval nagyobb lehetett a kötet mint ma. Már ennek a kötésnek elkészítése előtt hozzá volt csatolva a Psalteriumhoz egy XIV. század végi vagy XV. század eleji breviárium, amely ma a kódex 163. foliójával kezdődik. Mindkét rész írása Gothica textualis formata, de az első rész betűi jóval nagyobbak mint a második részé. Ez a második rész teljesen díszítetlen, ellentétben a Psalterium pazar gazdagságával, (viszont hangjegyek vannak benne).

A Psalterium legszebb iniciáléja a zsoltárokat kezdő nagy B betű (fol. 15^{r}), felső ívében Krisztus félalakja, az alsó ívben ülve hárfázó Dávid király. (I. kép.) A fol. 37^{r} iniciáléjában Dávid király álló alakja és a lapszél két alsósarkában egy-egy nagyméretű páva. (II. kép.) A fol. 92^{v} iniciáléjában Dávid király harangjátékkal. (III. kép.) Nagyobb, indafonattal és virágdísszel ékesített iniciálék vannak még a fol. 51^{r}, 64^{r} (IV. kép.), 77^{r}, 107^{r}, 121^{r}-n. A zsoltárok előtt álló kalendáriumnak minden hónapja is nagy aranyos betűkkel kezdődik. Van ezeken kívül még sok díszes, arany kezdőbetű, hozzájuk csatlakozó lapszéldíszekkel és az egész kódex tele van droleriekkel díszített sorkitöltő csíkokkal, bennük 51 kutyaszerű figura, 64 bolond és teknős-

[1] A kéziratra wolfenbütteli kutatásaim alkalmával dr. H. Butzmann, a Herzog August Bibliothek kézirattárának nyugalmazott vezetője hívta föl a figyelmemet. Itt is őszinte köszönetet mondok neki ezért. — Első rövid közlés a kódexről egy kiállítási katalógus: *Kunst und Kultur im Weserraum 800—1600.* Ausstellung des Landes Nordheim-Westfalen. Corvey 1966. Münster in Westfalen 1966. 536—537. Nr 219. — Ezzel a kiállítással kapcsolatban és ugyancsak H. Butzmann adatai alapján röviden megemlékezik a kéziratról D. Melha Edit: *Ismeretlen Árpád-kori zsoltároskönyv.* (Művészet 1967. 3—4.) Sajnos ez a beszámoló visszhang nélkül maradt a magyarországi kutatók körében.

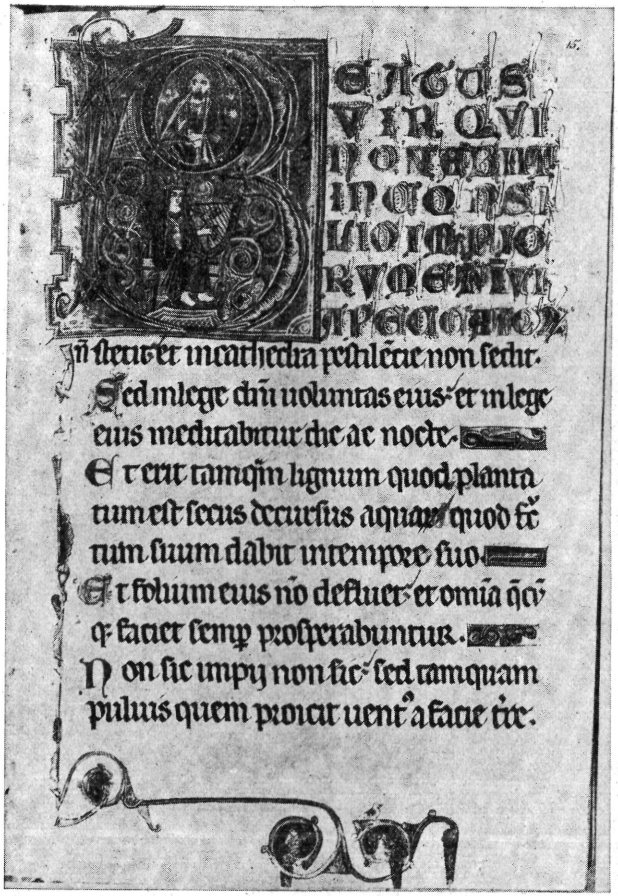

1. ábra

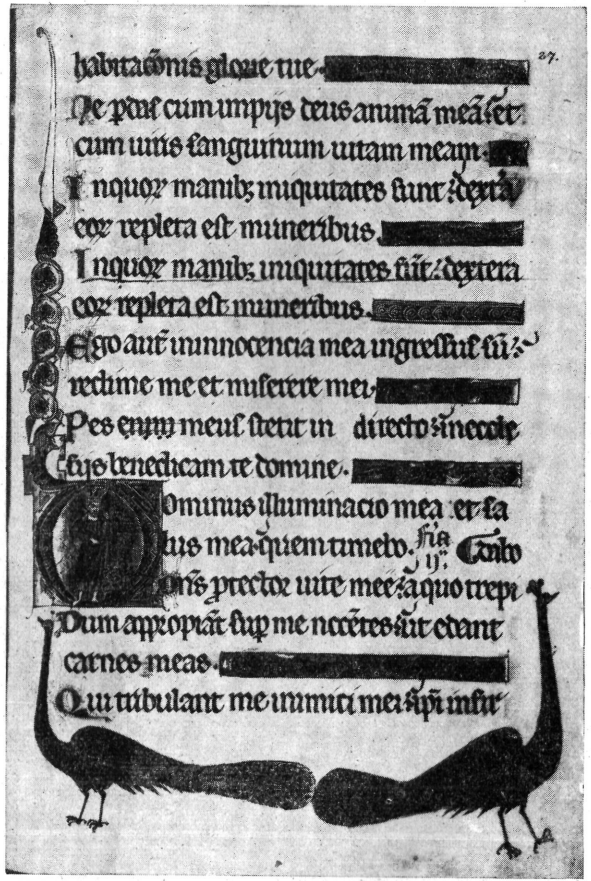

2. ábra

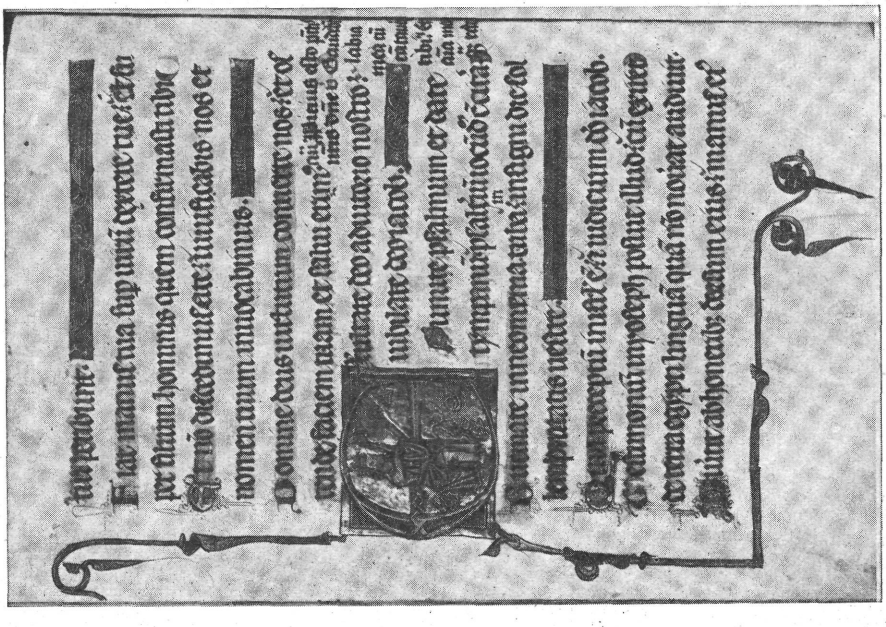

3. ábra

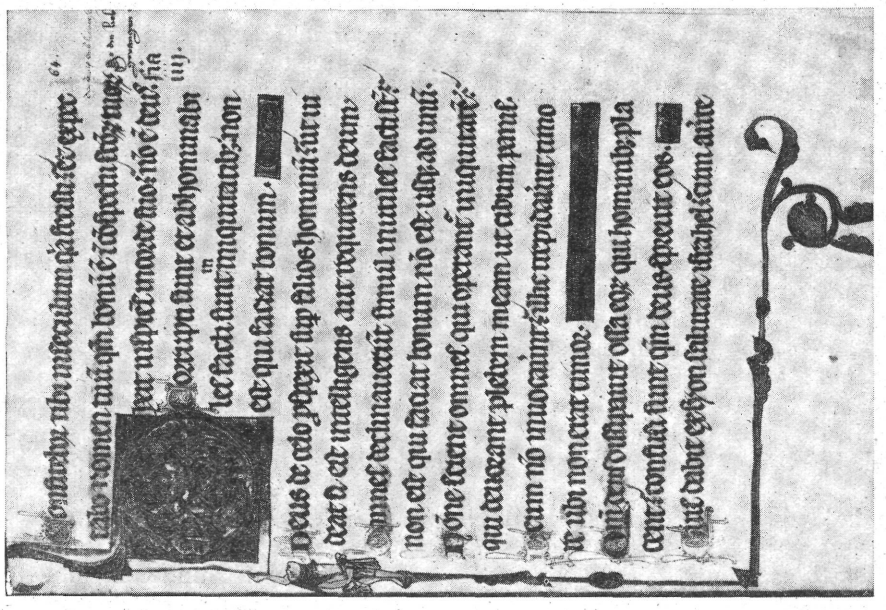

4. ábra

béka, 77 nyúl és madár, 107 kürtöt fújó majom, 121 sárkány, amint a kiállítási katalógus közli a számukat.[2]

A wolfenbütteli kódexek Heinemann-féle nyomtatott katalógusának 1884-ben megjelent megfelelő kötete.[3] még mit sem szól a kódex magyar vonatkozásairól. A jegyzetben említett kiállítási katalógus azonban a Psalterium kalendáriuma alapján megállapítja, hogy magyar domonkosrendi kódexről van szó, a XIII. század harmadik negyedéből (1253 után). Ugyancsak a magyarországi eredetet bizonyítja a katalógus szerint a kötet illuminálása, mert a képek még későromán stílusmaradványokra, az ikonográfia, a sortöltők figurális része azonban már nyugati, francia mintára utalnak. „Ebből következik, — mondja a katalógus a magyarországi viszonyok apriori lebecsülésével, — hogy a kézirat olyan területről származik, amelynek nem voltak saját, egységes művészi tradíciói, tehát leginkább Magyarországról."

Nézzük meg, mennyiben fogadhatók el a kiállítási katalógus adatai, illetve mit lehet még azokon felül megállapítani a kódexről.

A datálás a kalendárium alapján szerencsére nagyon pontosan elvégezhető. Fontos azonban itt figyelembe venni, hogy az eredeti kalendáriumba jóval később, bizonyosan a Breviáriummal való megtoldás alkalmával újabb neveket írtak bele. A pótlások ugyanazzal az írással készültek mint maga a Breviárium.

Ha a kalendárium eredeti anyagát megvizsgáljuk, kiderül, hogy kétségtelenül magyarországi használatra, valamely magyarországi egyházi intézmény, vagy személy számára készült, mert a vörös betükkel írt ünnepek mellett arany betűkkel írt legnagyobb ünnepek nevei közt ott találjuk a következőket: „Ladyslai regis Vngarie" (június 27.), „Stephani regis" (augusztus 20.), „Nativitas S. Henrici" (november 5, tehát Imre), „Helyzabeth" (november 19.). Van még a kalendáriumnak két érdekes, magyar vonatkozású tétele: július 11-én „Sancti Benedicti secundum Hungaros" (ez tulajdonképpen a translatio ünnepe, a kalendáriumban a megfelelő helyen, március 21-én megvan Szent Benedek szokásos ünnepe is). A másik hasonló tétel július 13-án „Margarete virginis secundum Hungaros" (de ugyanakkor megvan egy hét múlva, július 20-án is az egyébként szokásos Margit nap „Margarete virginis et martyris).[4]

A Psalteriumnak szerzetesi, közelebbről dominikánus használatát bizonyítja az október 10-i „Anniversarium omnium fratrum ordinis nostri", ami nemcsak hogy szerzetesi életre utal, hanem jellegzetesen domonkosrendi ünnep. Szent Domonkos augusztus 5-i ünnepe ugyanúgy aranybetűs ünnep, mint a magyar szenteké és „totum duplex", van octávája (augusztus 12, ez tehát itt nem Klára nap!) és megvan Domonkos translatiója is (május 24, ez is „totum duplex"). Arany betűs ünnep a dominikánus vértanú Szent Péteré is (április 29, „Petrus martyr de ordine praedicatorum, totum duplex").

[2] L. az előző jegyzetben.

[3] Heinemann, Otto: *Die Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel. I. Abt. Die Helmstädter Handschriften I.* Wolfenbüttel 1884. 32—33.

[4] Margit napja valóban július 13-án van 20 helyett valamennyi magyarországi liturgikus kódexben, amelyet Radó P. katalógusa közöl (Radó, Polycarpus: *Libri liturgici Hungariae et limitropharum regionum.* Ed. rev. et auct. L. Mezey. Budapest 1973.) A július 13-i Margit-nap egyébként megtalálható néhány, Magyarországhoz közeli területről származó kódexben is. (Ilyen pl. egy olmützi Missale a stockholmi Kungliga Biblioteket kézirattárában: A 177. jelzet alatt.)

A kiállítási katalógusnak a *magyarországi és a domonkosrendi eredetre vonatkozó mindkét állítása tehát helyes.*

A készítés idejét nyilvánvalóan azon az alapon adja meg a katalógus, hogy vértanú Sz. Péter ünnepe már benne van a kalendáriumban, őt pedig 1253-ban kanonizálták. Ennél korábban tehát nem készülhetett a Psalterium. De még meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy nem lehet-e ennél pontosabb datáláshoz jutnunk, illetve azt is, hogy nem túlságosan korai-e a datálás a XIII. század harmadik negyedére, pontosabban 1253—1275 közé helyezése, hiszen a díszítésként alkalmazott rengeteg sortöltőt általában a XIV. századnál előbb nemigen keresnénk, bár az iniciálék diszítései és ábrázolásai valóban határozottan a XIII. századra utalnak.

A pontos és megbízható datálást illetőleg abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy éppen dominikánus kódexről van szó. Márpedig a domonkosoknál rendi előírások szabályozták az újabb és újabb ünnepek bevezetését. Ha már most kódexünk kalendáriumának eredeti anyagát végigvizsgáljuk a legkorábbi domonkos ünnep, az 1234-ben kanonizált Domonkos napjától egészen a XIV. század közepéig,[5] azt találjuk, hogy teljes sorozatban megvannak az ünnepek, ahogy az előírásoknak megfelel:

1239. Saragossai Sz. Vince, január 22.
1243. Sz. Erzsébet, november 19. és a 11 000 szűz vértanú, október 21.
1253. Veronai Sz. Péter, április 29.
1254. Ugyanez az ünnep totum duplex rangot kap (kódexünkben már így van).

Ez az utolsó ünnep, amely kalendáriumunkban az elrendelt domonkos ünnepek közül megvan. Viszont valamennyi ünnep hiányzik, amelyet ez után rendeltek el. Tehát nincs meg:

1262. Páduai Sz. Antal, június 13.
1265. Sz. Edvárd, január 7.
1266. Anniversarium omnium sepultorum in cimiterio nostro, július 7.
1270. Sz. Edvárd transaltiója, október 13.
1276. Sz. Márton, július 27.
1277. Ugyanennek az ünnepnek áthelyezése július 29-re.
1298. Sz. Vencel, szeptember 28.
1301. Sz. Lajos, augusztus 25.
1313. Sz. Péter Celesztin, május 19.
1326. Aquinoi Sz. Tamás, március 7.
1332. Sz. Szerváciusz, május 13.
1336. Sz. Marciálisz, június 16.
1355. Sz. Adalbert, április 24., Sz. Prokóp, július 4.

Ugyanígy nem lehet megtalálni azokat a változtatásokat, az ünnepeknek azokat a rangemeléseit, amiket időközben rendeltek el:

1300. Ker. Sz. János, június 24. totum duplex lesz, kódexünkben még duplex; ugyanígy Sz. Péter és Pál ünnepe, június 29, és Mária Magdolna napja, július 22, Sz. Miklós, december 6, duplex lesz, nálunk még semiduplex.
1302. Sz. Ignác, február 1. 3 lectiós ünnep lesz, nálunk 9 lectio.
1307. Sz. Elek, július 17, ugyanúgy mint az előző tétel. (Kalendáriumunkban csak a második kéz jegyezte be a változtatást.)
1331. A 11 000 szűz napja 3 lectiót kap, nálunk ez még nincs.
1348. Sz. Vince, január 22 totum duplex lesz, nálunk még semiduplex.

[5] LEROQUAIS, V.: *Les breviaires.* I. Paris 1934. C—CII.

A Psalterium keletkezésének ideje tehát 1255 és 1261 közé esik.

Közelebbről meg kell azonban még vizsgálnunk a készítés helyének a kérdését is. Melyik lehetett az a magyarországi domonkosrendi kolostor, amelyben, vagy amelynek a számára készült?

Mindenekelőtt fontos számunkra ebben a tekintetben az az imádság, amivel a kódex kezdődik: (fol. 1r) „Invoco te sancta maria cum omni militia celestis exercitus . . . " Befejezése: „. . . ut Christo placita et digna sim in corpore et anima. Amen." Tehát nő imádkozik itt. A kódex tulajdonosát nem a domonkosrendi férfikolostorokban, hanem az apácakolostorokban kell keresnünk.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon 1255 és 1261 közt mindössze két domonkosrendi apácakolostor volt, az 1240-ben alapított veszprémi és az 1252-ben alapított nyulakszigeti (margitszigeti),[6] a hely megállapítása nem nehéz. A veszprémi kolostor védőszentje Szent Katalin. Az ő neve nem aranyhanem csak vörösbetűs ünnep a kalendáriumban és csak semiduplex. Ez tehát nem jöhet számításba. A margitszigetinek patrónája viszont Szűz Mária. Az ő főünnepe, az Assumptio (augusztus 15.) a kalendáriumban aranybetűs, totum duplex és octávája is van.

A wolfenbütteli Psalterium tehát a margitszigeti domonkosrendi apácakolostor, vagy annak egyik lakója számára készült.

Mielőtt ezen a vonalon tovább mennénk, a pontosság kedvéért meg kell még jegyeznünk, hogy a margitszigeti apácakolostor lakói ekkor szoros értelemben véve nem domonkosrendi apácák voltak, hanem Szent Domonkos szabályai szerint élő ágostonrendi apácák, ugyanúgy mint ebben az időben a többi hasonló kolostor szerzetesnői. A domonkosrend statutumai ugyanis az első időkben tiltották apácakolostoroknak a domonkosrendhez való csatlakozását, hogy az apácák pasztorálása el ne vonjon erőket a rend elsőrendű feladataitól: térítés, városi szegényebb lakosság pasztorálása. Mégis egyre több apácakolostor alakult, mint „moniales ordinis Sancti Augustini iuxta institutionem fratrum praedicatorum". (1255-ben dolgozták ki ezek számára először a szabályokat, miután IV. Ince pápa már egész sereg apácakolostort utalt hatáskörükbe.[7])

IV. Béla 1255. július 25-én kelt oklevelében még úgy beszél a margitszigeti kolostor alapításáról, hogy „monasterium, cenobium, seu claustrum, in quo Deo devote virgines Regi regum, Virginis filio famularentur, construi faceremus iuxta exigentiam observantie regularis", domonkosokat még nem mond.[8] Ugyanezen a napon kelt másik oklevelében is csak „monasterio Sancte Marie de Insula Leoporum" olvasható, domonkosokról itt sincs szó.[9]

IV. Sándor pápa 1257. március 5-i bullája is egyszerűen csak „quoddam monasterium monialium"-ként említi a nyulakszigeti kolostort, amikor kiveszi az esztergomi érsek joghatósága alól.[10] A pápa 1257. április 28-án kelt oklevelé-

[6] Harsányi András: *A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt.* Debrecen 1938. 103—104.

[7] U. o. 102. — Mályusz Elemér: *Árpádházi Boldog Margit.* (Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik évfordulójának ünnepére. Budapest 1933. 363.)

[8] Csánky Dezső — Gárdonyi Albert: *Budapest történetének okleveles emlékei. I.* Budapest 1936. 54.

[9] Uo. 56.

[10] Uo. 61.

ben azt a kifejezést olvassuk, hogy „conventui monasterii Sancte Marie ordinis Sancti Augustini"[11], ugyanígy a következő nap kelt másik oklevelében: „monasterium sancte Marie ordinis Sancti Augustini";[12] domonkosokról egyikben sincsen szó. De már ugyanennek a pápának 1259. október 11-én kelt oklevelében az áll, hogy „in insula Danubii, que Insula leporum dicitur . . . quoddam monasterium sanctimonialium sub fratrum Predicatorum ordinis degentium institutis . . ."[13] Hasonlóan ír IV. Béla király is ugyanebben az évben írt (közelebbről nem datált) oklevelében: „in Insula quondam Leporum vocata construi fecerimus seu fundari sacrarum virginum religiosarumque dominarum cenobium . . . constituimus in eodem salubri patrum Deo amabilium fratrum Predicatorum gubernandum regimine et doctrinis ac salutaribus consiliis informandum."[14]

A későbbi pápai oklevelekben is ez a kettős, ágostonos és dominikánus jelleg jelzése található meg. Így IV. Orbán pápa 1264. január 18-i oklevelében: „conventui monialium inculsarum monasterii Beate Marie Virginis de Insula, ordinis Sancti Augustini . . . secundum instituta fratrum ordinis Prdicatorum viventibus."[15] IV. Kelemen 1267. február 17-i iratában: „priorisse et sororibus monasterii Sancte Marie de Insula quondam Leporum nuncupata ordinis Sancti Augustini secundum instituta et sub cura fratrum Predicatorum viventibus", írja a címzést, s említi, hogy már IV. Sándor pápa elrendelte a magyarországi domonkosok priorjának, hogy „idem monasterium eorum ordini incorporare curarent."[16] V. Ince 1276. május 20-án azt írja, hogy „statuentes, ut ordo canonicus, qui secundum Deum et beati Augustini regulam atque institutionem fratrum Predicatorum in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur."[17] Sőt még több mint egy évszázad múlva is úgy olvasunk a veszprémi domonkosrendi apácakolostorról, 1402. január 17-én, mint „conventus monialium sancte Catharine Vesprimiensis ordinis sancti Augustini, sub cura et secundum instituta fratrum ordinis Predicatorum viventes."[18]

Psalteriumunk kalendáriumának eredeti anyagában Szent Ágoston ünnepe bár nem aranybetűs, de vörösbetűs ünnep és octávája is van. A kalendárium tehát nem mond ellent a kódex domonkos-ágostonos jellegének, mert világos, hogy az ágostonosság tulajdonképpen csak a rendi szabályok eredetét jelzi a pápai gyakorlatban, a valóságban ezek az apácák Szent Domonkos követői voltak, a kolostorok domonkosrendi apácakolostorok.

IV. Béla okleveleinek szövegéből, amelyek 1257-ben még a margitszigeti kolostornak sem ágostonrendi, dem domonkos jellegéről nem beszélnek, csak egyszerűen apácakolostorról, viszont 1259-ben már kifejezetten megvan az utalás a dominikánus irányításra, Ágoston nevének megemlítése nélkül, talán még szorosabbra vonhatjuk *a Psalterium datálásának idejét, most már 1259 és 1261 közé.* Ekkor készült tehát a kódex a margitszigeti apácakolostor, illetve — ahogy a következőkben látni fogjuk —, annak egyik tagja számára.

[11] Uo. 62. és *Monumenta Romana Episcopatus Vesprimiensis. I.* Budapest 1896. (Ezentúl röviden: MEV) 138.
[12] MEV 137.
[13] MEV 137. és Csánky—Gárdonyi i. m. 65.
[14] Csánky—Gárdonyi 67.
[15] Uo. 76.
[16] Uo. 92—93.
[17] Uo. 152. és MEV 156.
[18] MEV II. 333.

Hogy a kódex nem a kolostori zsolozsmázás számára készült, az már látszik abból is, hogy a zsoltárok nem a zsolozsmázásnak megfelelő sorrendben találhatók meg és hogy eredetileg semmiféle utasítás nem volt mellettük arra nézve, hogy mit mikor kell imádkozni. De erre látszik mutatni a már említett bevezető imádság egyesszáma. Fontosabb bizonyítéka azonban a személyes, egyéni célnak, hogy a kalendárium és a zsoltárszövegek kezdete közt részletes utasítások vannak arra nézve, hogy milyen lelki problémák esetén milyen zsoltárok elmondása ajánlatos:

„Si te adversariis superatum videris, decanta psalmos, quorum caput est: Deus deus meus respice in me. — Exaudi deus oracionem meam, cum deprecor. — Salvum me fac deus. — Et clemens deus statim adiuuat et temptacionem quam pateris, tolerare poteris. — Si tibi vita presens fastidiosa sit et animum tuum superna patria contemplare omnipotenti deo ardenti desiderio intenta mente hos psalmos decanta: Quemadmodum desiderat. — Quam dilecta tabernacula. — Deus, deus meus ad te de luce. Et clemens deus cicius mentem tuam consolatur. — Si te in tribulationibus adeo derelictum intelligas, decanta hos psalmos compuncto corde: Usquequo domine oblivisceris me in fi[nem]- — Deus auribus nostris audivimus patres. — . . . Post autem acceptam quietem a tempore prosperitatis hos psalmos canta in laudem dei." Stb.

Egyéni és nem kolostori tulajdonra mutat az is, hogy az 1261 után elrendelt ünnepeket nem vezették be folyamatosan a kalendáriumba. A kalendárium későbbi bejegyzései mind a második kéztől, a jóval későbbi Breviárium írójától származnak, s ezek nem is domonkosrendi pótlások.

De ha a Psalterium egyéni, személyes tulajdon volt, ki lehetett az az apáca a margitszigeti kolostorban, akinek a számára készült? Más megoldás nemigen kínálkozik, mint az, hogy ennek a rendkívül díszes kivitelű kódexnek a tulajdonosa a kolostornak egy a királyi házból származó apácája volt. S ebben az esetben aligha gondolhatunk másra, mint IV. Béla lányára, Margitra. Igaz ugyan, hogy a kolostornak ez idő tájt volt még két a királyi házból származó tagja, de ezek egyike sem jöhet szóba. Az egyik Kunigunda, IV. Béla unokája. Az ő védőszentjének, Szent Kunigundának napja (március 3.) azonban nem található meg a kalendáriumban. Ugyancsak hiányzik Szent Vencel és Ludmilla, a jellegzetes cseh szentek, pedig Kunigunda 1261-ben Vencel cseh király felesége lett, s akkor bizonyára legalább utólag bejegyezték volna ezeket az ünnepeket a kalendáriumba. A másik apáca pedig, V. István és Kún Erzsébet lánya, a rendjét botrányos körülmények közt elhagyott Erzsébet, az „antimonialis" pedig 1255-ben született és csak 1263-ban került a kolostorba.[19]

Mindennél inkább Margit személyének a föltételezését ajánlják az említett utasítások a zsoltárok mondására vonatkozólag, mert ezek olyan fejlett egyéni lelki életre utalnak, amit ilyen korai időpontban Magyarországon másról nem tételezhetünk föl, mint arról, akit Mályusz Elemér negyven évvel ezelőtt megjelent alapvető tanulmányában éppen ilyen okból nevezett a XIII. század legmodernebb magyarjának.[20] Hogy Margitnak volt psalteriuma és azt a nagyböjt idején állandóan magánál hordta s naponta végig elimádkozta, arról pontos adatunk van rendtársának, Olympiadesnak vallomásában: „Item dixit in qualibet die cuiuslibet quadragesimae legebat totum psalterium, semper videbam psalterium in manu, nisi comedebat et quando erat ad officium."[21]

[19] Karácsonyi János: *A mérges vipera és az antimonialis.* (Századok 1910. 16, 19.)
[20] Mályusz i. m. 383.
[12] MEV 219.

A zsoltároskönyv használata, olvasása egyébként Európa Nyugatán ebben az időben már nem volt szokatlan dolog. Sőt fejedelmi személyek ebből tanultuk olvasni. Ez a magyarázata annak, hogy milyen sok a zsoltároskönyv királyok és főemberek könyvei közt. SZENT LAJOS francia király (1226—1270) zsoltároskönyve, amelyből gyermekkorában olvasni tanult, ma is megvan, Ismerjük VI. KÁROLY francia király jegyesének, bajor IZABELLÁnak zsoltároskönyvét. Azt is tudjuk, hogy a zsoltárok napi recitálása, a zsolozsmán kívül, szokásban volt nemcsak szerzetesek, de világiak közt is.[22]

Még egy utolsó ismérvet föl lehet talán hozni MARGIT tulajdonosvolta mellett. Ez pedig az a körülmény, hogy a kalendáriumban kétszer is megvan a Margitnap: július 13-án mint „secundum Hungaros", de ugyancsak megtalálható egy hét múlva, a külföldön általában szokásos módon július 20-án is. Ez pedig magyarországi és külföldi kódexekben egyformán szokatlan jelenség.[23]

A felhozott érvek alapján tehát talán elég nagy valószínűséggel föl lehet tételezni azt, hogy a wolfenbütteli Psalterium *IV. Béla leánya, Margit számára készült 1259 és 1261 közt.*

Mi lehetett a kódex további sorsa? Azt már mondottuk, hogy valószínűleg nem használták tovább a margitszigeti kolostorban. Egyrészt azért, mert a későbbi ünnepek bejegyzésének nincs nyoma, de azért is, mert a kolostorból a XIV. vagy XV. században nem kerülhetett volna Németországba. Márpedig a Psalteriumhoz kötött Breviárium írása szerint a XIV/XV. században készült, s akkor írták be pótlólag az ünnepek egész sorát a Psalterium kalendáriumába. Ugyanekkor, ugyanezzel az írással kerültek a Psalterium megfelelő helyeire a mondandó zsoltárokra és antifónákra vonatkozó utólagos bejegyzések és valószínűleg nagyjában ebben az időben írták a lapszélekre a kurzív írású németnyelvű utasításokat. Ezek a felnémet dialaketusban írt bejegyzések a XVI. századi újrakötéskor erősen megcsonkultak.

A kódex tehát Németországba került már a XIV. században, vagy a XV. század elején. De hova? A már többször idézett kiállítási katalógus azt mondja, hogy az általában nagyon megbízhatatlannak tartott *Annales Corbyenses* szerint 1379-ben német nemesek hadizsákmányként hoztak Magyarországról kéziratokat és ezeket a korveyi kolostornak ajándékozták. Bár 1379-ben semmi esetre se volt alkalmuk német lovagoknak arra, hogy Magyarország területén hadizsákmányt szerezhessenek, a Psalteriumnak valamilyen úton Korveyba kerülését valószínűsíteni lehet. A kalendáriumba tett utólagos pótlások közt ugyanis ott van Szent Vitus translatiójának ünnepe március 10-én mint maius duplex. A Mindenszentek Litániájában is a Vitus név egészen elől, mindjárt az Aprószentek és Szent István vértanú után következik. A Vitus-kultusz központja pedig az a hely, ahova Szent Vitus ereklyéit Itáliából áthozták, éppen Korvey volt, itt is írták a „Translatio Sancti Viti"t.[24] A korveyi használatba beillenék az is, hogy a kalendáriumi pótlólagos bejegyzések és a Mindenszentek Litániájának nevei közt elég sok a bencés vonatkozású. Korvey pedig bencés kolostor volt. Csakhogy határozottan ellenemond

[22] LEROQUAIS, V.: *Les psautiers manuscripts latins des bibliothèques publiques de France.* I. Macon 1940/41. VIII, XI. — MEZEY László: *A „sajtár-deák".* (Filológiai Közlöny 1968. 523.)

[23] RADÓ P. idézett katalógusában egy sincs ilyen.

[24] RÉAU, Luis: *Iconographie de l'art Chrétien.* Paris 1958—1959. III/2. 621—622. III/3. 1422, 1442. — *Lexikon für Theologie und Kirche.* Hrsg. v. Josef HÖFER, Karl RAHNER. 6. Bd. Freiburg 1961. 563. h.

a bencés eredetnek az, hogy egyes ünnepeknél 9 lectióra vonatkozó bejegyzések vannak. De nem is domonkos jellegű a Breviárium, hanem kanonokrendi jellegű.

Tehát a kiállítási katalógusnak azt a megállapítását is el lehet fogadnunk, hogy a Psalterium a hilwartshauseni kolostorban kapta a kiegészítő breviáriumi részt és a kalendáriumi pótlásokat. Hilwartshausen kolostora ágostonrendi kanonokoké volt, s a kalendárium másodlagos bejegyzései erős Ágoston-kultuszra utalnak. Szent Ágoston augusztus 28-i ünnepe „sollemne festum"-má lesz, octávája duplex festum. Új ünnepként kerül bele október 11-re a Translatio S. Augustini, sőt február 28-án egy ritkán előforduló másik „Translatio Sancti Augustini pii patris" is bejegyzésre kerül.[25]

Érdekes azonban, hogy a kódex itt sem a kolostoré lesz, hanem valamely a kolostorral kapcsolatban álló személy, egy nő tulajdona lesz. Többet azonban nem tudunk róla, mint azt, hogy özvegy volt, mert a kódex elejére, a Psalterium első imádsága alá a Breviárium irásával egy másik imádság került: „Domine iesu christe illam diuinissimam crucem humeris meis impone . . . configi illi manus meas et pedes meos et totam passionis tue formam serue tue uidue . . . tuam querere gloriam."

Biztosan tehát csak annyit tudunk megállapítani a Psalterium további sorsáról, hogy Magyarországról Németországba, közelebbről a Weser vidékére került, valószínűleg a ma már megszűnt hilwartshauseni kolostor érdekkörébe és onnan 1587-ben a wolfenbütteli úgynevezett régi könyvtárba, amint ez a Psalterium első levelének alján olvasható kurzív írású bejegyzésből kiderül: „Praesentatum Julius Friedenstede bey der Heinrichstadt zum Gotteslager am 5. Aprilis Anno 1587. Ankomen von Frißlar dahin es von Hertzogen Erichs zu Braunschweig und Luneburg, Hochloblicher gedechtnus vnehelichen Sohn Herrn Wilhelmen seligen, neben anderm auß dem Lande mitgenomen gewesen." A kódex mégsem maradt ekkor még véglegesen Wolfenbüttelben, mert a hercegi család 1614-ben az egész könyvtárt átengedte a helmstedti egyetemnek. Az egyetem azonban a XVIII. század végén megszűnt és 1817-ben a braunschweigi kormányzat visszaadta az egész gyűjteményt az Ágost herceg alapította úgynevezett újabb wolfenbütteli könyvtárnak, így került vissza Wolfenbüttelbe és ezért van ott a helmstedti kéziratok közt Cod. Guelf. Helmst. 52. jelzet alatt.[25]

Összefoglalva még egyszer az eddig mondottakat, exakt eredménynek vehető az, hogy a Psalterium 1255 (illetve 1259) és 1261 közt Magyarországon keletkezett és hogy tulajdonosa a margitszigeti domonkosrendi apácakolostor egyik lakója volt. Valószínű hipotézisnek látszik pedig az, hogy ez a tulajdonos IV. Béla lánya, Árpádházi Szent Margit volt, aki személyes használatra kapta szüleitől.

De akár elfogadható, akár nem a tulajdonos személyére vonatkozó föltevésünk — ami a kódexnek különös kegyeleti értéket ad, hiszen Margit az egyetlen személy, akinek gondolkozásáról, meleg emberi egyéniségéről, magatartásáról, belső világáról hiteles, részletes, színes képünk, több adatunk van, mint

[25] Döntő fontosságú lehetne a hely megállapítása szempontjából az az adat, hogy a kalendáriumi másodlagos bejegyzések közé június 15-höz ezt jegyezték be: „Dedicatio huius ecclesiae". Sajnos a hilwartshauseni kolostor ma már nem áll fönn és Magyarországon nem áll rendelkezésünkre olyan forrásanyag, amelyből meg lehetne állapítani azt, mi volt ennek a kolostornak a dedikáció-napja.

[26] Heinemann i. m. V—VI. 1.

az Árpád-kor valamennyi más magyarjáról együttvéve, — mégis a Psalteriumnak a mi számunkra ennél sokkal nagyobb jelentősége van. Ez a pazar pompájú kódex ugyanis áthidalja azt az eddigi látszólagos hullámvölgyet, ami a XI—XII. századi *Csatári Biblia* és a magyarországi Anjou-kor kódexművészete közt tátongott. A XIII. század magyarországi kódexfestészetéből korábban alig ismertünk mást, mint az *Anonymus-kódex* egyetlen díszített kezdő P betűjét. Pedig érthetetlen ellentmondás lenne az, hogy míg a művészet más ágaiban, az ötvösművészet, falfestészet, főleg pedig az építőművészet terén Magyarországon a XIII. században olyan magas fokú virágzással találkozunk, addig a kódexfestő művészet semmi komolyat nem produkált volna.

Berkovits Ilona ezért nagyon helyesen írja 1965-ben, hogy

„Nem valószínű . . . hogy ez a század teljesen nyomtalanul, nagyobb szabású termékek megszületése nélkül múlt el a magyar miniaturafestészet történetében." Azután hozzáteszi: „A legújabb kutatások során ismertünk meg egy értékes, valószínűleg a XIII. század második felében, hazánkban készült kódexet, a Concordantia discordantium canonum-ot (Pozsonyi Káptalani Könyvtár No. 14). A kódex hat lapjának kisebb figurális miniatúrái és iniciáléi minden írásbeli adatnál és hipotézisnél erősebben bizonyítják — mintegy záradékként — Árpád-kori műveltségünk rendkívül fejlett könyvkultúráját és francia jellegű művészetét."[27]

Ha azonban összehasonlítjuk a wolfenbütteli Psalteriumot a pozsonyi *Gratianus-kódex*szel,[28] azt kell mondanunk, hogy a pozsonyi kódex bizony provinciális kis munka a Psalterium elegáns művészetéhez képest. Ez az utóbbi viszont azt mutatja, hogy a XIII. századi magyar kódexfestő művészet nem maradt el a kor legmagasabb rangú európai színvonalától.

És hogy itt nem pusztán arról van szó, hogy a királyi család valahol külföldön, vagy itthon, de idegenből behívott művésszel festetett egyetlen alkalommal egy szép kódexet, azt éppen az igazolja, amit a bevezetőben idézett német kiállítási katalógus lebecsülésként mond: a kódex festése nem fűzhető egyetlen ismert, egységes típusú művészeti területhez sem, tehát Magyarországon díszítették. Vegyesnek tűnő jellege éppen arról beszél, hogy egy eddig számba se vett, s a forrásanyag szinte teljes hiánya miatt korábban számba se vehető terület műalkotásáról van szó. Olyan területről, amely sokoldalú európai kapcsolatai folytán el tudta kerülni az egyoldalúság, „egységesség" provincializmusát és egy művészeti korszakváltás mesgyéjén ötvözte össze a román, sőt a bizánci stílushagyományt új francia elemekkel (franciás írástípus, francia hatásról valló sorkitöltő díszek).[29] Hogy ez az ötvöződés ilyen korán történhetett, az nem is olyan meglepő, ha arra gondolunk, hogy Magyarországnak nemcsak III. Béla korában voltak erős francia kapcsolatai, hanem II. Endre kereszteshadjárata, diplomáciai akciói idején a konstantinápolyi latin (francia) császársággal éppen olyan szoros kapcsolatokat tartott, mint IV. Béla felesége, Lascaris Mária útján a bizánci görög császársággal is. A francia műveltség

[27] Berkovits Ilona: *Magyarországi kódexek a XI—XVI. században.* Budapest 1965. 20. l.

[28] Günther ová, Alžbeta — Mišianik, Ján: *Stredoveká knižná mal'ba na Slovensku.* H. n. 1961. 34. (A kódexet XIV. századinak veszi)

[29] Sok vonás utal a Sainte Chapelle közvetlen hatására. L. Henry, Martin: *La miniature française du XIII a XVe siècle.* Paris — Bruxelles 1924. pl. 49. fig. V—VIII.— Diringer, David: *The illuminated book, its history and production.* New York é. n. 380—381.

és művészet tehát nemcsak nyugat felől, hanem kelet felől is elérhette Magyarországot.

Persze lehet azt mondani, hogy nem szabad túlságosan messzemenő következtetéseket levonni egyetlen darabból. De hiszen itt éppen arról van szó, hogy ez a darab nem illik bele olyan országok művészeti anyagába, amelyekből igen sok anyag maradt fenn. S minthogy a kódex magyarországi használatra készült, egy a többiektől elütő jellegű kódex készítési helyére se kínálkozik más lehetőség, mint az, hogy itt készült Magyarországon, a királyi udvarban, vagy annak a számára az országban máshol dolgozó műhelyben, amely magas művészi színvonal elérésére volt;képes.

Remélhető, hogy az így megtalált első nyomon a további kutatások még több, új anyagot is fognak föltárni a magyarországi XIII. századi kódexfestés múltjából. Hiszen a wolfenbütteli Psalterium is már száz éve ismeretes volt egy olyan könyvtárban, amelynek nyomtatott katalógusa közkézen forog, s hazai nagy könyvtáraink segédkönyvtárainak polcain is ott van, de a rövid leírás miatt a kódesxbe való közvetlen betekintés nélkül a katalógus semmit se árult el arról, hogy magyarországi eredetű és hogy milyen nagy jelentősége lehet a magyar művészet szempontjából. Ki tudja, hogy még hány kódex fog előkerülni, ami talán komolyabban fogja megalapozni most még talán vakmerőnek tűnő, de remélhetőleg logikusnak bizonyult föltételezésünket.[30]

CSABA CSAPODI

Ein Psalter des XIII. Jahrhunderts aus Ungarn in Wolfenbüttel

Der Codex mit der Signatur Cod. Guelf. Helmst. 52. der Herzog August Bibliothek zu Wolfenbüttel besteht aus zwei Teilen. Der erste Teil ist nach den neueren Forschungen ein Dominikaner-Psalter, das in dem dritten Viertel des XIII. Jahrhunderts in Ungarn verfertigt wurde. Der zweite, nachträglich angeschlossene Teil ist ein Brevier aus Deutschland (wahrscheinlich aus Hilwartshausen, um 1400). Der Verfasser kommt in diesem Artikel zu genaueren und näheren Feststellungen. Aus dem Kalender des ersten Teiles des Codex' stellt sich heraus, daß das Psalter zwischen 1255 und 1261 (wahrscheinlich 1259—1261) abgeschrieben und illuminiert wurde, aber nicht für Dominikanermönche, sondern für eine bestimmte Nonne. Diese erste Besitzerin war Mitglied des Marien-Klosters der Dominikanerinnen auf der Margareteninsel (Budapest). Auf Grund der außerordentlich prachtvollen Ausstattung des Psalters und auf Grund der Ratschläge, die von einem vertieflen Seelenleben zeugen, kann man sicher annehmen, daß diese Eigentümerin des Psalters die Tochter *Bela IV* Königs von Ungarn die *Heilige Margarete* aus dem Arpadenhause war. Eine besondere Bedeutung verleiht diesem Codex der Umstand, daß man bisher keinen ähnlich reich verzierten Codex des XIII. Jhs. aus Ungarn gekannt hat. Die Illuminierung der Inizialen des Psalters weisen noch auf eine romanische Tradition mit byzantinischen Elementen, die ungewöhnlich früh auftretenden Zeilenschlussleisten und Drolerien zeigen aber einen starken französischen Einfuß in einer Einheit legiert. Der Cod. Guelf. Helmst. 52. ist also ein Beweis dafür, daß die Kodexmalerei — ebenso wie die Baukunst und Goldschmiedekunst — in Ungarn schon im XIII. Jh. das höchste Niveau der europäischen Kunst erreichte.

[30] Köszönetet mondok ezen a helyen is feleségemnek, CSAPODINÉ GÁRDONYI Klárának, HORVÁTH Jánosnak, KIRÁLY Ilonának, MEZEY Lászlónak és RAJECZKY Benjáminnak, akik munkámat értékes hozzászólásaikkal és adataikkal támogatták.

F. CSANAK DÓRA

A Ratio Educationis és az iskolai újságok

A 18. századi magyar művelődés ügyének egyik legnagyobb jelentőségű eseménye az egész magyarországi oktatásügyet átfogó rendelkezés, a Ratio Educationis 1777-i megjelenése volt. A kutatás sok szempontból foglalkozott vele eddig is, sajtótörténeti vonatkozásait azonban nem tárta fel részletesen. A Ratio Educationis oldaláról vizsgálva a kérdést FINÁCZY Ernő hatalmas levéltári anyagot feldolgozó munkája csak mellékesen, egy-két vonatkozását kiemelve szól a rendelkezésben említett lapról, bár a megállapításaihoz fűzött jegyzetek tanúsítják, hogy a vele kapcsolatos levéltári források megfordultak a kezén. Minthogy azonban nem akart a részletekben elveszni, e számára másodrendű jelentőségű ügyre nem tért ki bővebben.[1] A magyar sajtótörténeti munkák — elsősorban DEZSÉNYI Béla és KÓKAY György művei — regisztrálták az egyetemi lap létesítésének kudarcát, s rámutattak több hírlap, folyóirat kapcsolatára a Ratióban előírt újságolvasással. Az Országos Levéltár kancelláriai és helytartótanácsi iratai között őrzött dokumentumok nemcsak a budai egyetemen szerkesztendő lap létrehozásának kísérleteire vetnek fényt, de tartalmazzák több, a 18. századi magyar szellemi életben jelentékeny szerepet játszó művelődéspolitikus és tudós vele kapcsolatos javaslatait s lehetővé teszik egy évekkel későbbi másik lapalapítási kísérletnek, Horányi Elek javaslatának megismerését, amelynek létezéséről eddig is tudott az irodalom- és sajtótörténet, de sem szövegét, sem a Ratióval való kapcsolatát nem ismerte.[2]

[1] FINÁCZY Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I—II.* Bp. 1899—1902. A hetilapról: II. 359—360. — CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám.* Pannonhalma, 1936. című, a FINÁNCZY által adott képet lényegesen módosító munkája a Ratio Educationis e dolgozat keretében tárgyalt részleteit csak érinti.

[2] Legbővebben DEZSÉNYI Béla tárgyalja az ügyet *A Nova Posoniensia és az újságolvasók a XVIII. században* c. művében. = Magyar Századok. Bp. 1948. 156—158. — A Ratio Educationisban foglalt lapalapítással foglalkozó iratok:
OL A 39 Acta generalia
1779/5150: MAKÓ Pál, MOLNÁR K. János és STUR József javaslatai, valamint az egyetemi szenátus, a tanügyi bizottság és a helytartótanács velük kapcsolatos iratai — 1780/337: A győri kir. akadémia költségvetésével kapcsolatos iratok. — 1779/5117: Az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen* példányainak megvásárlásáról ill. a belőle készítendő kompendiumról szóló iratok. — 1780/828: Az *Anzeigen* szerkesztőjének Humillima Declaratiója, benne a Beyträge . . . javaslatával, továbbá a vele kapcsolatos iratok és uralkodói döntés. — 1780/3433: Az egyetemi tanács 1780. május 4-i javaslata, a vele kapcsolatos iratok és uralkodói döntés. — 1780/5146: Az *Anzeigen* szerkesztőjének Humillima Nota-ja és a vele kapcsolatos iratok.
OL C 67 Ofner Bezirk, 1785. Fons 2—42: HORÁNYI Elek beadványa. — Fons 2—43: A helytartótanács levelei a pesti egyetemhez.

Az újságolvasás beiktatása az iskolai oktatásba nem a Ratio Educationis újítása volt. Először COMENIUS *Schola pansophica*jában kapott helyet, majd ezt követően H. A. FRANCKE pietista szellemű tantervében, az *Ordnung und Lehr-Art, wie selbige in dem Pedagogio zu Glaucha an Halle eingeführet ist* című művében írja elő latin és német folyóiratok rendszeres olvastatását részint az új fogalmak megismerése, részint a történelem, földrajz és geneológia anyagának elmélyítése céljából. Magyarországon a 18. század elején REZIK János ír róla, 1770—ben pedig gróf PERGEN *Instruction für die orientalische Akademie als ein allgemeiner Plan für öffentliche Erziehungs- und Schulanstalten* című tervezetében találkozunk az újságolvasással, elsősorban mint a földrajz, továbbá a természettel és az államrenddel kapcsolatos érdekességek megismerésének eszközével.[3]

A Ratio Educationis az említett pedagógiai programoknál nem egy tekintetben többet tartalmaz. Igazán „többlet"-nek azonban csak az alapkoncepciót tekinthetjük, azt, hogy egy egész ország jövendő értelmiségének műveltségét központi irányítással kívánták korszerűbbé tenni, s e célra beiktatták a lapolvasást a lépcsőzetesen egymásra épülő iskolatípusok rendszerébe, minden egyéb látszólagos plusz a korabeli elmaradott magyarországi viszonyokból adódó megoldandó feladatok sokaságát jelenti csak. Lényeges különbség a korábbi tervezetekhez képest, hogy a Ratio nem — vagy nem csak — meglevő újságok olvastatását, hanem külön iskolai célra készülő újság szerkesztését rendeli el, s a szerkesztés munkáját az egyetemre bízza: „A legnevezetesebb eseményeket tartalmazó hírlapot a királyi egyetemen fogják szerkeszteni."[4] E rendelkezésre viszont éppen azért került sor, mert nem volt más, e célra megfelelő lap, s a Ratio szerkesztői úgy vélték, az egyetem, mint legmagasabb szintű oktatási intézmény feladata gondoskodni a tanulóifjúság képzését szolgáló, időszakosan megjelenő olvasnivalóról.

A Ratio előírása szerint az újságolvasás az iskolarendszer egészében a magasabb iskolatípusok, a gimnáziumok és a királyi akadémiák tantervében kap helyet. A gimnáziumok számára heti két alkalommal (Ratio Educationis CLV. és CLX §.), a királyi akadémiák filozófiai és jogi fakultásai számára pedig heti egy-egy alkalommal írja elő (CLXXVII., CLXXXIII., CLXXXV. és CLXXXIX §.). Az akadémiákon speciális feladatul jelöli meg a Ratio, hogy „a vezető tanár az események elmondása alkalmából hasznos megjegyzéseket szőjön közbe a földrajz, történelem és más rokon tárgy segítségül hívásával",[5] a jogi karon folyó oktatásban pedig a történelem tanárára bízza az újságolvasást, „hogy [a hallgatóknak] a királyi egyetemi és más engedélyezendő lapokból Európának és a föld többi részeinek állapotát kifejtse."[6]

Az akadémiákon tehát már nemcsak az *Ephemerides Budenses* címen említett saját hetilap olvasásáról van szó, hanem más „politikai és tudományos lapok" beszerzéséről is a tanárok és diákok ismereteinek bővítésére. A külön egyetemi lap szerkesztésének céljául a Ratio főleg az iskolák olcsóbb ellátását

[3] FINÁCZY i. m. II. 26. 45. — COMENIUSról l. DEZSÉNYI i. m. 153.

[4] A Ratio Educationisból vett idézeteket — Az 1777-iki Ratio Educationis. Fordította bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. FRIML Aladár. Bp. 1913. Pedagógiai Könyvtár I. c. műből vettük át. Az idézett hely: 154.

[5] FRIML i. m. 174.

[6] Uo. 188.

jelöli meg, de a tanulóifjúságon kívül más, szélesebb olvasóközönség tájékoztatását is tervezi vele.[7]

A magyarországi lapalapítási törekvések — elsősorban a latin nyelvű lapok esetében — szinte mindig összefüggtek az iskolával[8], elsősorban abban az értelemben, hogy a társadalmi fejlődés elmaradottsága, a városi polgárság és a szélesebb körű értelmiségi réteg hiánya miatt a lapalapítók főleg a tanulóifjúságra támaszkodhattak mint olvasóközönségre, amely természetes bázisa lehet az időszaki sajtó modernebb érdeklődést kielégíteni kívánó célkitűzéseinek. Mivel pedig a gazdaságilag elmaradott Magyarországon a lapalapítók nemigen számíthattak megfelelő tőkével rendelkező vállalkozókra, a többnyire egyéni erőfeszítésre, vagy közös célra tömörült kisebb baráti társaságok összefogására alapított kiadási terveknél elsősorban arra kellett törekedniök, hogy a vállalkozás mielőbb eltarthassa magát, vagyis minél szélesebb körű olvasóközönsége legyen. Az ilyen lapalapítási kísérletekhez képest a Ratióban előírt hetilap egyedülálló vállalkozás lett volna, amely ugyancsak publikumának tekintette az egész tanulóifjúságot s rajta kívül a magyarországi értelmiségi társadalom többi rétegét is, de fő célja e széles rétegek szellemi irányítása volt, anyagi bázisként nem szorult rá, hiszen a lap az iskolaügy keretein belül létesült volna, a tanulmányi alapból, vagyis közpénzből biztosítva megjelenését.

Amikor aztán sor került a megvalósításra, kiderült, hogy a helyzet egyáltalán nem rózsás: a terv mindhárom fő pillére: a diákság, mint széles körű közönség, a legmagasabb szintű oktatási intézmény, az egyetem, mint szerkesztő és a tanulmányi alap, mint anyagi bázis egyaránt bizonytalanná vált.

A már idézett CLV. §. szövege, amely a lap szerkesztését előírja, így folytatódik: „Hogy azonban egészben véve miként rendezendő e tantárgy, arról a maga idején lesz szó, mert a dolog bővebb megfontolást kíván",[9] amiből kiderül, hogy a lap létrehozásának elrendezésén túl a kérdés részletei a Ratio nyomtatott megjelenése idején nem voltak kidolgozva, holott már maga a Ratio is bizonyos ellentmondásokat tartalmazott. A gimnáziumi — tehát az ifjúság szélesebb rétegeit érintő — újságolvasással kapcsolatban e mindenki számára oly fontosnak és hasznosnak kijelentett ismeretszerzési módból már néhány sorral alább, ugyancsak a CLV. §.-ban kizárja a rendelkezés az ifjúság egy részét, kijelentve, hogy az újságolvasásban csak a jó erkölcsű és szorgalmas tanulók vehessenek részt, a hanyagok és fegyelmezetlenek ne. Ez az ellentmondás egyrészt abból adódott, hogy ez a szakasz több személy közreműködésével készült, Ürményi József ui. még 1776-ban, a Ratio nyomtatott megjelenése előtt megbízta Piller Celesztin kőszegi piarista igazgatót a „studium novorum" módszertanának kidolgozásával, a beillesztett korlátozó intézkedés tőle származik.[10] A Ratióban egyébként is nem egy helyen találhatók elnagyolt, sőt ellentmondásos, a sietősen végzett munkából adódó részletek, bizonyos szempontból ilyennek tekinthető az újsággal kapcsolatos előírások egy része is; a problémák fő oka azonban elsősorban az volt, hogy a rendelkezés igen sok feladatot tűzött az újjászervezett iskolaügy elé s az újságolvasás, mint tantárgy a tervezet azon részei közé tartozik, amelyek esetében a rendelkezés kidolgozói

[7] Uo. 180—181.
[8] Dezsényi i. m. 155.
[9] Friml i. m. 154.
[10] Dezsényi i. m. 157.

többet markoltak a megvalósíthatónál. Bármennyire fontos volt az értelmiség képzése szempontjából a korszerű tájékozódás igényének felkeltése, nyilvánvaló, hogy az iskolai oktatás akkoriban mindössze négy és fél napot kitöltő tanítási idejébe csak igen korlátozott mértékben volt beilleszthető az újságolvasás, holott a valóban nagyszabású elgondolás akkor hatott volna igazán, ha a jövendő értelmiség legszélesebb rétegeit érinti.

A Ratio létrehozói meglehetősen sokféle funkciót szántak az egyetemen szerkesztendő lapnak: tájékoztatnia kellett volna az ifjúságot a politikai és tudományos újdonságokról, megismertetnie velük a modern élet felvetette kérdéseket; elmélyítenie különféle stúdiumaik során szerzett ismereteiket, ugyanakkor hírt adnia az akadémiai vitákról, közzétennie a pályanyertes értekezéseket, a kitűzött vizsgák idejét, a hazai tanügy említésre méltó eseményeit, közölnie külföldi tudósok „diariumaiból" illetve „bibliothékáiból" készített kivonatokat, valamint a tanárok kitüntetésének hírét. Utóbb, 1780. május 2-án a tanügyi bizottság Mária Terézia február 4-i, a kiadandó lappal kapcsolatos döntésére hivatkozva kimondja, hogy a megüresedett akadémiai tanszékekről szóló híradást is a tanügyi lapban kell közzétenni.[11] (Ez az oka, hogy Friml Aladár fordításában a latin szöveg „ephemerides publicae" illetve „literariae" kifejezése felváltva „Budai Lapok", „irodalmi tárgyú lapok", „hivatalos lap", „tanügyi folyóirat" és „hivatalos tanügyi folyóirat" néven szerepel.')

Mindezek a kérdések persze helyet kaphattak volna egyetlen lapban, sőt ilyen lap szerkesztése valóban elsőrangú érdeke lett volna a magyarországi szellemi életnek, ha a megfelelő anyagi alap biztosítása mellett a szerkesztésre legalkalmasabb személyt vagy csoportot sikerült volna megtalálni. A továbbiak során azonban hamarosan kiderült, hogy mindezek a kérdések megoldatlanok voltak.

A lap alapításával kapcsolatos első lépésekre 1778 őszén került sor, az események és felterjesztések mintegy két éven át követték egymást az iskolaüggyel foglalkozó különböző fórumokon: az egyetemi tanácsban, a tanügyi bizottságban, a helytartótanácsban, a kancellárián, míg eljutottak döntésre az uralkodónőhöz.[12]

A helytartótanács 1778. szeptember 7-i, 4766. számú leirata felszólította a budai egyetem tanácsát, dolgozza ki a kiadandó lap tervét. Az egyetemi tanács — a szenátus — a négy fakultás igazgatójából, a budai királyi főgimnázium igazgatójából és az egyetem jegyzőjéből állt, a teológiai fakultás igazgatója, Szabó András[13] elnökletével. Minthogy a Ratio a gimnáziumokban és az akadémiák filozófiai és jogi fakultásain írta elő az újságolvasást, a munkával e három iskolatípus képviselőit: Molnár K. János budai főgimnáziumi igaz-

[11] Friml i. m. 167., 169., 180—181., 205., 211.; OL A 39 Acta generalia 1780/2844.

[12] Az egyetem ügyeinek lebonyolítását l. Csóka, Ludwig J.: *Der erste Zeitabschnitt staatlicher Organisierung des öffentlichen Unterrichtswesens in Ungarn (1760—1791).* = Jahrbuch des Graf Klebelsberg Kuno Instituts für ungaricshe Geschichtsforschung in Wien. IV. Jahrgang. Bp. 1939. 13.

[13] Szabó András (1738—1819.) esztergomi kanonok, majd a Pazmaneum rektora, 1777-től 1784-ig az egyetem teológiai fakultásának igazgatója, 1784-től — néhány éves megszakítással — a pozsonyi generális szeminárium rektora, majd 1804-től kassai püspök. L. Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái. XIII.* Bp. 1099. 166. és *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem története. I.* Hermann Egyed — Artner Edgár: *A Hittudományi Kar története.* Bp. 1938. 163.

gatót[14] MAKÓ Pált, a budai egyetem filozófiai fakultásának igazgatóját,[15] a jogi kar képviseletében pedig valamilyen okból nem a kar igazgatóját, — e posztot akkor VÖRÖS Antal, a budai tankerület főigazgatója töltötte be[16] — hanem a jogi kar dékánját, STUR Józsefet[17] bízta meg a tanács.

Elsőnek MAKÓ Pál, majd MOLNÁR János javaslata készült el. Megvitatásuk után az egyetemi szenátus 1778. december 21-i kelettel írt válasza mellékleteként továbbította a két javaslatot a helytartótanácshoz. A kísérőlevelet SZABÓ András elnök és SCHAUER Ferenc, az egyetem jegyzője[18] írta alá s hangsúlyozottan felhívták benne a helytartótanács figyelmét a várható, elsősorban anyagi természetű nehézségekre. Gondoskodni kell róla, — hangoztatták — hogy az egyetemi nyomda megfelelő számban adhassa ki a lapot, különben a várt haszon helyett kárt szenved, majd jelezték a szerkesztő személyével kapcsolatos várható nehézségeket: ki és mennyi fizetésért vállalkozik a szerkesztésre? Véleményük szerint az egyetem tagjai nem tudnak több új feladatot elvállalni, ezért megfelelő fizetésről kell majd gondoskodni a szerkesztők részére.

A mellékelt, első számú, A) alatt csatolt, MAKÓ Páltól származó vélemény így hangzik:

Idea Generalis Ephemeridum Budensium

Ephemerides publicis usibus destinata duum possunt esse generum. Possunt enim complecti 1° Res politicas more novorum vulgarium, 2° Res Literarias more illarum Ephemeridum, quas dictorum hominum societas typis vulgare consveverunt.

Quod ad genus 1m adtinet, censemus illud neque 1° necessarium esse, neque 2° sine gravissimis difficultatibus Budae introduci posse. Et inprimis quidem generis hujusmodi Ephemerides unice destinantur habendis quovis Sabatho novorum collegiis. Jam vero hebdomade quavis bis Budam perferuntur Ephemerides Vindobonenses Latinae, et Germanicae, quibus si vel Ratisbonenses accedant, amplissima sane eaque novissima suppetet materia Sabatho die quovis unius hora spatio coram juventute disserendi, maxime si (quemadmodum convenit) Mappa insuper Geographica subsidio vocetur, quin opus sit novos sumptus facere in rem a nemine omnino expetendam, ac proinde

[14] MOLNÁR K. János (1728—1804.) jezsuita tanár. Az ország számos városában tanított, tankönyveket is írt, a magyar nyelven művelt tudomány egyik első képviselője. ÜRMÉNYI Józsefnek kedves tanára volt, utóbb pedig PATACHICH Ádám könyvtárosa nagyváradi püspöksége idején, így két, az iskolaügyben vezető szerepet játszó egyéniséggel személyes kapcsolatban állt. 1777—1784-ig budai királyi tanácsos, a budai főgimnázium igazgatója, 1784-től szepesi kanonok. Ld. Y [FEJÉR György]: *Molnár K. János érdemes élete.* = Tudományos Gyűjtemény, 1820. 9. sz. 60—75. — SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái.* IX. Bp. 1903. 208—213. hasáb. — M. ZEMPLÉN Jolán: A magyarországi fizika története a XVIII. században. Bp. 1964. 446—459.

[15] MAKÓ Pál (1724—1793.) jezsuita, majd a rend megszűnése után világi pap, bélai apát, váci kanonok. Tanított a nagyszombati, majd a bécsi egyetemen, a Teréziánumban, 1777-től a budai egyetem filozófiai karának igazgatója. Kiváló matematikus és fizikus, tankönyveit a birodalom határain kívül is használták. L. KREIL Anton: *Einige Züge aus dem Leben und den Charakter des nunmehr verewigten Paulus Makó . . .* Pest, 1793. — SZINNYEI J.: *Magyar írók élete és munkái VIII.* Bp. 1902. 429—432. hasáb. — M. ZEMPLÉN Jolán i. m. 240—253.

[16] PAULER Tivadar: *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története I.* Bp. 1880. 140.

[17] STUR József Bécsből, a cseh-osztrák kancellária javaslatára került 1772-ben a magyar egyetem természetjogi tanszékére, utóbb a római jog tanára lett. L. PAULER i. m. 90. — *A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudomány-egyetem története. II.* ECKHART Ferenc: *A Jog- és Államtudományi kar története.* Bp. 1936. 88.

[18] SCHAUER Ferenc egyetemi jegyző, a kalocsai egyházmegye papja, utóbb monyoródi apát lett. L. Pauler i. m. 140.

aerario Typographiae vehementer gravem. Academiae porro, atque caetera Gymnasia iisdem fere impendiis Ephemerides Vienna sibi procurare poterunt, quibus hinc Buda easdem acciperent.

Venio nunc ad ineluctabiles rei difficultates.

Politicae hujusmodi Ephemerides vel ita concinnarentur, ut rerum novitate caeteris omnibus antevertant: vel continerent res per pagellas publicas jam pridem divulgatas. Primum hic Budae fieri haud posse facile quisque inducet in animum, quod res constaret immenso quodam per totam late Europam Literarum commercio, hominesque requireret minimum binos, et magni otii, et multarum linguarum, sumptus praeterea haud parca manu admensos. Alterum si fiat, gratiam omnem novitatis (quae sola res hujuscemodi commendare solet) institutum amittet desinetque in ridiculum. Si obtruserit res jam Lippis, ut ajunt, et Tonsoribus notissimas.

Sed et illud diligenter videndum erit, quinam hoc tantum onus in se recepturi sint, sive deinde Literarum Commercium sit exercendum, sive deine res jam obsoletae e pagellis publicis excerpendae, digerendae, latinitate donandae, describendae, typis edendae rei nemo certe unus oneri huic par est futurus, tametsi caeteroquin nulla officii alterius administratione sit adstrictus: viros autem longe utiliorem Patriae suae navantes operam ab officio avocare, Chartisque his perituris addicerre id enimvero esset vel gravissimum Reipublicae Literariae vulnus imponere. Adde rerum politicarum, uti sunt pacis bellique negotia, lucubrationes a coetu hominum bonas artes, atque disciplinas pertractantium prorsus alienas esse, nec ullam occurrere in Europa Virorum eruditorum Academiam, quae id sibi hactenus dedisset negotii. Et haec quidem de primo Ephemeridum genere.

Genus alterum res nimiram complectens Literarias, hominum Doctorum Collegiis proprium, censemus Budae quoque locum habere posse. Huic autem duplex potissimum scopus debet esse propositus. Nimirum 1° ut Natio Hungarica eruditis exterarum gentium laboribus sua in commoda uti sensim assvescat: 2° ut domestica nostra tantopere expetita, et poene convitio flagitata exteris tandem innotescant: verbo, ut Hungaria cum reliquo erudito orbe perenni quodam mutui commercii nexu devinciatur.

Primum obtinebitur, si recensiones librorum utilium quo demumcunque sermone editorum magno cum delectu, ac sine crisi litigiosa Ephemeridibus nostris inserantur. Hunc autem in finem censemus comparandas esse sequentes cultiorum gentium Ephemerides

Journal des Scavans, Journal Etrangère, Monthly Review, Journale d'Italia à Modena, Magazzino Toscano, Gotthaer Anzeigen, Göttinger Anzeigen.

Quia vero Hungaria a cultiorum Populorum Commercio et consvetudine ipso Provinciarum situ fere disjuncta est, vix ulla suppetit spes, ut libri in Ephemeridibus recensiti, aut magno numero in Regnum inferantur, aut illati, propter linguarum, quibus eduntur, varietatem a satis multis itelligantur e re omnino futurum est, si ex iisdem haud pauca popularibus nostris usui futura, cumprimis autem ad oeconomiae perfectionem quoquo modo pertinentia excerpantur, atque Ephemeridibus latino sermone inserantur, adjecto ubique libri titulo, e quo res unaquaeque desumpta est. Institutum hujusmodi neque est apud eruditos populos inusitatum, neque non ingentes fructus apud populares nostros pollicetur.

Ut vero nostra vicisim exteris innotescant, obtinebimus primum, si libri intra Regni fines typis vulgati accurate recenseantur. Deinde si consilio cum omnibus per provincias haereditarias viris doctis speciatim vero cum Comitatuum Physicis et Geometris communicato opera detur, ut quidquid scitu, aut memoratu dignum occurrat, sermone latio intelligenter decsriptum Budam transmittantur. Argumenta porro rerum describendarum, aut e libris exterorum desumendarum esse possent sequentia:

Medica-, Chirurgica-, Chemica-, Botanica-, Oecomonica-, Histor. Natur.-, Physica-, Astronomico-Geographica-, Mathematica-, Historia et Antiquitates Patriae-, Notitia Librorum. Titulus operi convenientissimus esset: *Miscellanea Budensia* qua fere in forma in lucem prodiverunt, Miscellenea Berolinensia, Miscellanea Naturae Curiosorum, Acta Svevica, Hamburger Magazin. Francofordische Beyträge etc.

Ex his autem satis elucet operi huic suscipiendo, et continuando sumptus nonnullos fore necessarios, tan scilicet ad comparandas quotannis Ephemerides supra memoratas quam ad fovendum per Regnum omne commercium mutuum. Quamquam autem opus inchoari possit cum praesente adparatu librorum, qui fere ad privatos duntaxat pertinent, tamen facile adparet ad ejusdem continuationem, et perfectionem haud parvam requiri librorum, cumprimis vero actorum omnis generis suppellectilem.

Quodsi Consilium Augustissimae probatum fuerit, opera inter facultates partita elaborabitur Prodromus quidam typis anno hoc scholastico vulgandus, in quo modus,

forma, et tempus edendorum Miscellaneorum definietur, articuli singuli supra allati enucleatius explicabuntur, ac denique absentes, et in laboris Societatem invitandi de omni hoc Instituto plenissime instruentur.

Paulus Makó m. p.
Fac. Phil. Director

MAKÓ Pál tervezete két évszázad múltán is igazolja kortársai elismerő véleményét személyéről, érthetővé teszi, hogy VAN SWIETEN felfigyelt rá, sőt valószínűsíti, hogy nemcsak matematikai műveltségével és pedagógiai érzékével vonta magára a nagy bécsi művelődéspolitikus figyelmét, ahogy a róla szóló megemlékezések Anton KREIL írása nyomán említik,[19] hanem egész gondolkodásmódjával, a kulturális kérdések megítélésében elárult széles látókörével is.

Tervezete önálló koncepcióra vall, a feladatot jóval igényesebben oldotta meg, mint ahogyan elvárták tőle, hiszen mindössze arról volt szó, hogy mint egy a felsőbb hatóságtól nagy vonásokban felvázolt munka megvalósításával megbizandó intézmény egyik vezetője, dolgozza ki a terv részleteit. MAKÓ az egész magyar művelődésügy szempontjából vizsgálta a kérdést, felismerte, hogy a megoldandó feladatok sokaságában bizonyos fontossági sorrendet kell tartani, főképpen azért, hogy jól gazdálkodhassanak a rendelkezésre álló kisszámú szellemi munkás energiáival. Nem a szerkesztés feladata alól akart kibújni, világosan látta az újságolvasás jelentőségét, de úgy vélte, hogy a heti egy órai foglalkozás olvasnivalóval való ellátására (MAKÓ az akadémiák filozófiai fakultásának szemszögéből vizsgálta a kérdést) aránytalanul nagy anyagi áldozat és feleslegesen sok befektetett munka szükséges, ha külön lapot adnak ki, amikor a bécsi és regensburgi latin és német nyelvű lapok Budán is kaphatók, és bőséges olvasnivalót nyújtanak ilyen célra is.[20]

Elfogadja viszont a feladatot, hogy a budai egyetem lapot szerkesszen, s tervezete további részében logikusan felépített gondolatmenettel igyekszik meggyőzni a felsőbb hatóságokat arról, milyen célt kell megvalósítania egy az egyetem által szerkesztendő lapnak. Az általa helyesnek tartott laptípus a Ratióban vázoltnál egyetemesebb jelentőségű lett volna, MAKÓ fontosabb szerepet szánt a tudósok szerkesztésében megjelenő folyóiratnak, mint egy a felsőbb iskolázásban felmerült igény kielégítését.

Javaslata mégis a Ratio által felvázolt lap jellegének részletes elemzéséből indult ki s érvei logikáját követve jutott el a maga egészen más elképzeléseinek megfogalmazásáig. Miután szembeállította az ifjúság számára szerkesztendő kétféle lehetséges laptípust, a politikai hírlapot és a tudományos szaklapot, lépésről lépésre bebizonyítja, miért nem lenne helyes az elsőt választani. A politikai lapokon belül is két kiadványfajtát különböztet meg, az újdonságok közlésére törekvő újságot és a nyomtatásban már megjelent közleményekből válogató, másodközlésekből szerkesztett lapot. Az első szerkesztése Budán igen nehéz lenne, több személy munkájára, egész Európát behálózó levelezésre, nagy nyelvismeretre s főleg igen sok pénzre lenne hozzá szükség. A másodikat — bár könnyebben megvalósítható — azért nem javasolja, mert úgy véli,

[19] KREIL, Anton: *Einige Züge aus dem Leben und dem Charakter des nunmehr verewigten Paulus Makó* . . . Pest 1793. 4.

[20] Az első helyen említett bécsi latin nyelvű újság az *Ephemerides Vindobonenses*, l. vele kapcsolatosan KÓKAY György: *Az Ephemerides Vindobonenses (1776—1785)* = MKsz 1957. 347—359.

kár a tudósokat hasznosabb feladataiktól ilyesfajta anyaggyűjtő, fordító és szerkesztő munkára elvonni. Döntő érve az, hogy a tudomány emberei általában nem értenek a politikai kérdések megítéléséhez, sehol a világon nem is foglalkoznak ilyesfajta hírek közreadásával. MAKÓ tehát — mint FRANCKE, REZIK és PERGEN is — meglevő hírlapokat akart az ifjúsággal olvastatni.

Ezután tér rá arra a laptípusra, amelynek szerkesztése véleménye szerint az egyetem feladata lehetne s amely hivatott lenne bekapcsolni Magyarországot a művelt Európa vérkeringésébe. Kettős célt tűz a lap elé: megismertetni a külföldi tudományos eredményeket a magyar olvasókkal és a magyar szellemi alkotásokat Európával. Elsősorban, de nem kizárólag könyvismertetésekre gondol, de helyet kapnának még a lapban egyéb tudományos hírek is. Felsorolja a mintának tekinthető külföldi folyóiratokat, megjelöli az ismertetendő tudományterületeket s végül hangsúlyozza, hogy be kell vonni a munkába a megyei orvosokat és geométereket is. Tervezete végén a *Miscellanea Budensia* címet javasolja s felsorol néhány lapot, amelynek formája például szolgálhatna. Legnyomósabb érvként pedig kijelenti, hogy az általa javasolt lap, szemben a politikai lap bármely típusával, nemcsak fontos feladatot teljesítene, de még jelentősebb anyagi befektetést sem igényel.

Nem gondolatainak újdonsága adja MAKÓ tervezetének legfőbb jelentőségét: szinte minden magyarországi hírlap- és folyóiratalapítási terv e kétirányú szellemi kapcsolatok létrehozását tűzte maga elé célul valamilyen formában. Széles látókörét az bizonyítja, hogy egy konkrét részletfeladat kapcsán tudja magasabb szempontból mérlegelni a tennivalókat, hogy reálisan, a rendelkezésre álló szerény eszközökkel kíván maximális eredményt elérni, s végül, hogy az egész ország értelmiségének fórumává akarja tenni a lapot, vagyis kimondatlanul a 18. század egy másik fő kulturális törekvését, a tudománnyal foglalkozók közös célra és munkára tömörítését is realizálni igyekszik. Magasan a többi javaslat fölé emeli MAKÓ tervezetét mindezek mellett elegáns latin stílusa is.

Állásfoglalását különösen érdekessé teszi, hogy MAKÓT — igaz, részletes bizonyítás nélkül — mint a Ratio Educationis létrehozásában cselekvően résztvevő személyek egyikét tartják számon ÜRMÉNYI József és TERSZTYÁNSZKY Dániel mellett. Itt közölt javaslata pedig voltaképpen ellenvélemény, ami természetesen nem zárja ki a nagyszabású terv létrehozásában játszott szerepét, csak azt valószínűsíti, hogy a Ratiónak a lappal kapcsolatos részei nem tőle származnak. A Ratio Educationisról szóló irodalom a mű latin nyelvű szövegezését tulajdonítja neki s FINÁCZY szerint „mint az iskola hagyományainak alapos ismerője és e hagyományok becses elemeinek hivatott örököse megadhatta a műnek ama történeti folytonosságot, amelyre . . . múlhatatlanul szükség van."[21] Itt közölt javaslata alapján azonban megállapíthatjuk, hogy ha a Ratio kidolgozásában nem játszott is döntő szerepet MAKÓ Pál, személye nem jellemezhető csupán a múlttal való kapcsolat megtestesítőjeként. (FINÁCZY PAULER egyetemtörténetére hivatkozik, akinél, — mint feltételezi, szájhagyományra támaszkodva — először szerepel MAKÓ személye a Ratióval kapcsolatosan. Anton KREIL, MAKÓ személyes ismerőse és tisztelője nem ír ilyen tevékenységéről. Erre vonatkozó megállapítása:

[21] FINÁCZY i. m. II. 250.

„Dieses sein seltenes literarisches Verdienst erwarb ihm endlich das unbeschränkte Ansehen, in welchem er bei Hohen und Niederen im ganzen Lande stand, und weswegen er durch einen Landtagsschluss zu einem Mitglied des zur Einrichtung des Studienwesens bestimmten Ausschusses gewählet wurde" (22.)

Ugyanis a mondatban szereplő országgyűlési határozat említése miatt csakis az az 1791-ben kiküldött regnicolaris deputatio lehetett, amelyben MAKÓ ÚRMÉNYI elnöksége alatt SZERDAHELYI György, NOVÁK Krizosztom és gróf TÖRÖK Lajos társaságában vett részt.[23]

Az újságolvasás minden jel szerint TERSZTYÁNSZKY Dániel[24] szívügye volt, aki miután 1779-ben Pozsonyba költözött, az egyetemi lapalapítási tervek kudarca után, 1780. április 5-én elküldött egy tervezetet a pozsonyi királyi gimnázium igazgatójához, FAITSER Ferenchez, aki a tanári értekezlet elé tárta: „Minthogy a közjót szem előtt tartó, különféle tárgyakról szóló latin nyelvű újságok még nincsenek kellőképpen divatban, pedig a közéletre igen fontosak, hajlandók-e a tanárok ilyet írni, működésükkel támogatni, kiki milyen tárgyakról írna, mennyi honoráriumért?" A tanügyi bizottság 1780. május 21-i üléséről pedig azt jelenti, hogy TERSZTYÁNSZKY kamarai tanácsos vezetése alatt a pozsonyi igazgató, néhány tanár és más tudós vállalkozott a tudomány előmozdítását szolgáló lap szerkesztésére, s kéri BALASSA Ferenc grófot, sürgesse őket, lássanak hozzá mielőbb a munkához.[25] A terv azonban a tanárok készsége ellenére sem valósult meg ebben a formában sem.

Az egyetem által a helytartótanácsnak beküldött második állásfoglalást MOLNÁR János, a budai gimnázium igazgatója készítette:

Ephemerides, quarum plura sunt genera, concinnandae videntur ea forma, et ratione. quam etsi Institutum Regium dilucide non exprimat, descripsisse tamen primis vestigiis videtur § 155. 172. 177. sub finem 120. 219.

His §phis praescribitur 1° p. 312 ut habeatur Collegium Novorum publicorum (quae vox hic animadversionem meretur) et occasione eventorum enaratorum, his magister, utiles subnectat animadversiones, vocata in subsidium Geographia, Historia, aliisque affinibus disciplinis, *servient in hos usos Ephemerides primum Budenses* tum etiam aliae eum in finem praescribendae.

Praescribitur 2° p. 384. *Ut in publicis Literariis Ephemeridibus eurom qui peculiaria in promovenda Re Literaria merita posuerint, pro omni Academiarum et Gymnasiorum notitia mentio fiat honorifica.*

Praescribitur 3tio p. 398. ut tempus examini Repetentium praestitutum *publicae Ephemerides promulgent.*

Praescribitur 4to p. 266. ut Ephemerides publicae res maxime memorabiles complectantur, eaeque apud Universitatem Regiam concinnentur.

Praescribitur 5to p. 296. ut argumenta disputationum et exercitationes Academiae in Literarias Ephemerides insertae per totum Regnum divulgentur, uti etiam dissertationes edendae a Doctoribus p. 300. § 174.

[22] PAULER i. m. 114. — KREIL i. m. 13—14.

[23] *A Királyi Magyar Pázmány Péter tudományegyetem története. IV.* SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története.* Bp. 1935. 152.

[24] TERSZTYÁNSZKY Dániel (1730—1800.) kamarai levéltárnok, 1779-től pozsonyi kamarai tanácsos, majd a bányaügyek előadója. Az *Allergnädigst privilegirte* Anzeigen szerkesztője, részt vett a Ratio Educationis létrehozásában. L. FINÁCZY i. m. II. 240—275. — CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám.* Pannonhalma, 1936. 93—121.

[25] OL A 39 Acta generalia 1780/2894. sz. irat; a tanügyi bizottság 1780. május 2-i felirata, valamint SCHÖNWITZKY Bertalan: *A pozsonyi kir. kath. főgymnasium története.* Pozsony, 1896. 221—222. Ez utóbbit említi DEZSÉNYI i. m. 157.

Tametsi itaque laudatum Institutum sui, quae comemoratae sunt hactanus, subjungat: p. cit. 266. Quonam pacto omnis haec Institutio sit ordinanda, dicendum esse suo tempore: ab iis tamen, quae diserte praescripta sunt et mendata jam sunt allatis §phis recedere liberum non est, et ad Senatus hujus Regii tam fidem, quam autoritatem pertinet, ea invernire, proponere, statuere, quae hisce decretis consentiant.

Nova itaque politica et publica praesertim autem Literaria quaeque cumprimis ad decus, et ornamentum Regni pertineant, secludi a nostris Ephemeridibus non debent.

Haec enim si ab iis divellantur, nihil in iis erit propemodum, quod magister suis animadversionibus e Geographia et Historia petitis magnopere illustret: Imo nihil in eis erit novorum publicorum. Nam caetera, quae pro his inseri Ephemeridibus possent, privata magis sunt, quam publica.

Nec officit (quod tamen raro evenit) plura in his Ephemeridibus fore, hanc si legem tenuerimus, quae jam Lipis et Tonsoribus nota sint, nam possunt esse quaedam vulgo nota, et una ignorari tamen a juventute scholastica. Haec si indigna fuerint Academicorum cognitione, e serie scriptorum nostrorum excludentur, quodsi autem digna visa fuerint, quae ad eorum notitiam perveniant, iisdem inserentur: ne propter pauca bona magister cogatur legere multa inania, quibus nova cyclica passim scateat, neve haec temere hauriantur ex imperito ejusmodi scribillatorum colluvie: passim corrumpunt mores eorum alloquia vel rustica, vel scurilia, vel nimis imperita. Ea res exemplo non caret, ut ex Mercurio Gallico manifestum est.

Porro cum apud cordatos homines majus sit pretium veritatis, quam novitatis, quia discernere verum a falso, dubium a certo, praetiosum a vili, quodque memoria dignum est, ab universa reliqua congerie, omnia denique ratione et distributione sub uno aspectu ponere, est hominis ejusmodi, qui et ingenii et Judicii Vi egregia sit praeditus, scriptor harum Ephermeridum, si fuerit officio suo rite functus, eadem plane, quam annalium, vel historiarum scriptores merentur, laude dignus erit, studioque et labore aeque utili, et in communem, ac publicam rem mirifice profuturo occupabitur.

Addet ille his Novis plurima anecdota (!), multa ex alienis Ephemeridibus, Actis Transactionibus, novisque Scriptoribus excerpta. Addet, quae integris dissertationibus nonnulli Universitatis, Academiarum, vel Gymnasiorum Professores complexi fuerint. Addet, quae Institutum R. laudatis a me §phis desiderat. Addet] denique cum delectu ea, quea nuper cum meum de Ephemeridibus Judicium promerem, explicui, praesertim vetera fragmenta, nova inventa, librorum, bibliothecarum et recensiones quaeque R[everen]d[i]ss[i]mus D. Director Philosophiae sapienter enumeravit in suo de Ephemeridibus judicio. Quae si fecerit, operis profecto illustris conditor, dicatur oportet, referatque praemium non parvum operare collocatae.

Hoc votum meum, ut in Protocollum inseratur, humanissime expeto.

Joan. Bap. Molnár mp.

Molnár János a Ratio szövegéből indul ki (a paragrafusokra és lapszámokra vonatkozó utalások a Ratio Educationis 1777-i bécsi kiadására vonatkoznak), s öt pontban összefoglalja a lappal kapcsolatos benne található feladatokat. Makóval ellentétben ő csak a feltett kérdésre válaszol, milyen lapot tart legmegfelelőbbnek az ifjúság számára. Javaslatából nyilvánvalóan kiderül Makó tervezetének ismerete (nemcsk a horatiusi idézet: „jam Lippis et Tonsoribus nota" megismétlése, de a javaslat végén olvasható utalás is tanúsítja), s ez bizonyos mértékig megnehezítette Molnár munkáját, hiszen nem kívánhatta annak szolgai ismétlését papírra vetni. Műve azonban ugyanakkor kevésbé nagyvonalú egyéniségre vall. Elfogadja, hogy a lap politikai, tudományos és közérdekű híreket is tartalmazzon, de bár átveszi és alkalmazza a Makó által megkülönböztetett kétféle politikai laptípust, ő a maga részéről nemcsak relative, könnyebb előállíthatósága miatt tartja jobbnak a másodközléseket tartalmazó lapfajtát, hanem határozottan e típus mellett szavaz. Azt, hogy már ismert információk ismétlődnek benne, nem tartja akadálynak, hiszen nem bizonyos, hogy az ifjúság mindazt ismeri, amiről mások esetleg már tudnak.

Ezzel kapcsolatosan hangsúlyozza a helyes válogatás fontosságát, hogy a tanárnak ne kelljen a bekerülő kevés jó kedvéért sok haszontalanságot elolvasnia, amitől általában hemzsegnek a lapok s óvja a szerkesztőt attól, hogy olyasmit is felvegyen a lapba, ami esetleg megronthatná az ifjúság erkölcseit.

MOLNÁR nemcsak hogy nem lép túl a tőle várt javaslat keretein, de még MAKÓ és az idézett többi korábbi újságolvasási tervhez képest is óvatosságot árul el, s a másodközléseket tartalmazó laptípust bizonyos konzervatív meggondolásból tartja jobbnak. Az értelmes emberek előtt nagyobb becse van az igazságnak, mint az újdonságnak — írja, — s érvelésében az igazat, a bizonyost, az értékeset, az emlékezetben megőrzésre érdemest nemcsak mindezek ellenkezőjével állítja szembe, hanem egyúttal a friss, aktuális tájékozódás igényével is. Míg MAKÓ egész sor követendő példát talál a legnagyobb külföldi hírlapok és folyóiratok között, MOLNÁR csak egyet említ, a *Mercure de France*-ot, azt is elrettentő például.

Állásfoglalásában a Ratio előírásait MAKÓ javaslatával kívánta egyeztetni. Az összefoglalásban még egyszer felsorolja, mit tartalmazzon a kiadandó lap: mindazt, amit a Ratio előír, azonkívül külföldi újságokból vett anekdotákat, új írók műveinek kivonatait, disszertációkat, régi töredékeket és új felfedezésekről szóló híradásokat, könyv- és könyvtárismertetéseket, továbbá mindazt, amit a filozófiai fakultás igazgatója, MAKÓ javaslatában felsorolt, — ha így jár el a szerkesztő, nagy érdemeket szerez magának.

Hogy a Ratio szelleme és talán MAKÓ javaslata is milyen nagy hatást tett MOLNÁRra, hogy felismerte az általa hangsúlyozott feladat fontosságát, azt néhány évvel később kiadott *Magyar Könyv-ház* című művének első négy kötete bizonyítja. Ezekben ugyanis MOLNÁR a MAKÓ által kitűzött feladat egyik részét valósította meg egymaga, egyéni erőfeszítésből. Joggal feltételezhető, hogy MAKÓ javaslata nyomán ismerte fel, mit kell tennie, s alighanem közvetlenül az egyetemi lap létrejöttének kudarca után hozzálátott a munkához: művének egyenként 400—650 lapnyi terjedelmű első négy „szakasz"-a, kötete ugyanis nem készülhetett el rövid idő alatt, márpedig a négy kötet egyetlen év leforgása alatt, 1783-ban jelent meg Pozsonyban. A negyedik kötet után tíz év szünet következett. Úgy látszik, elfogyott MOLNÁR előre megírt anyaga, s ilyen iramban nem bírhatta a munkát. A negyedik kötet végén ezért felhívja olvasóit, hogy az ötödik és hatodik szakasz helyébe illesszék be két korábbi munkáját: a „Petrovszky Sándor úrhoz Molnár Jánosnak tizen-öt levelei, midőn őtet a jó nevelésről való írásra ösztönözné" (Pozsony és Kassa, 1776.) és „A természetiekről, Newton tanítványainak nyomdoka szerint hat könyv" (Pozsony és Kassa, 1777.) című köteteket.

A *Magyar könyv-ház*ban közölt ismertetések tartalmilag teljesen megfeleltek a Ratio célkitűzésének: a recenzeált könyvek többsége a nagyvilágot kívánta megismertetni az olvasókkal, idegen, sokszor egzotikus országokat ismertető művekről, utazásokról, tudományos felfedezésekről adott hírt, de ismertette a „gettingai" és „peterburgi" tudós társaságok kiadványait, magyar tudósok és írók (BENKŐ József, WAGNER, KATONA, FALUDI és mások) műveit, JÖCHER lexikonát is, s a feldolgozott könyvek között sok relatíve friss kiadású volt. A MAKÓ által kitűzött célnak mindez csak félig tett eleget: megismertette a külföldi és hazai irodalom és tudomány eredményeit a magyar olvasókkal, a feladat másik részét, a magyarság megismertetését a külfölddel márcsak magyar nyelvűsége miatt sem teljesíthette MOLNÁR munkája. Olvasóközönsége főként a tanulóifjúságból került ki, feljegyezték róla, hogy a pozsonyi

szeminárium több mint ötszáz növendéke mind olvasta és tanult belőle — MOLNÁR tehát e téren is a Ratioban kitűzött célok egyikét valósította meg.[26]

A filozófiai kar javaslatai után némi késéssel, 1779 tavaszán továbbította az egyetemi tanács a helytartótanácshoz a harmadik érdekelt intézmény, a jogi kar dékánjának, STUR Józsefnek tervezetét. A szerző neve nincs feltüntetve a kéziraton, alighanem azért, mert a dékán ez időben a kari igazgatónál kisebb rangú tisztségviselője volt az egyetemnek s STUR VÖRÖS Antal valamilyen akadályoztatása miatt, helyettesként kapta a feladatot.

A késedelmet a tanács azzal igyekezett mentegetni, hogy maga is késve kapta meg a kéziratot s elküldése előtt meg kellett vizsgálnia, nem tartalmaz-e olyasmit, ami ellenkezik a két korábbi javaslattal. A jogi kar tervezete így hangzik:

Inclyte Senatus Regie
Domini Domini Gratiosissime Colendissimi!

Intimatum nobis est e consessu I. Senatus Regii, qui die 10. mensis Novembris currentis celebratus est, deliberandum esse, qua ratione ac methodo Ephemerides in Universitate Regia Budensi conficiendae, adjugendum que simul quae subsidia ad eas inchoandas, continuandas necessaria putemus? Opinionem jam nostram demisse submittimus.

1. Ephemerides in Regia Universitate conficiendas juxta Benignam Regiam Ordinationem in Ratione Educationis pagina 343. ita comparatas esse oportet, ut earum ope historiarum professor regius in lectione novorum auditoribus suis hodiernum Europae, ac reliquarum mundi partium et proinde patriae quoque nostrae statum politicum notum perspectum que reddere valeat, iis jam, quae Benignae huic Intentioni respondebunt, primum deberi locum judicamus.

2. Notitiae librorum in his quoque habenda est ratio, cum vero nondum fieri posse videatur ut exterorum libri pluribus inquirantur, exponantur, elenchum eorum cum brevi metariarum de quibus tractant expositione e melioribus exterarum Universitatum recensionibus sufficere opiniamur. Libri in Patria editi uberius forte discuti poterunt.

3. His porro ea adnectanda censemus, quae Miscellanea dicimus, experimenta, observationes, inventiones seu domesticas, seu peregrinas, verbo res omnes quae quaqua ratione ad eruditionis partem spectant.

Quod vero ad media attinet pro conficiendis Ephemeridibus necessaria arbitramur:

1. Bibliothecam Universitatis adeo instruendam, ut non modo libros hactenus in quovis materiarum genere editos comprehendat, sed ut quotannis noviter ubicunque edendorum accessione in dies provideatus augeaturque.

2. Varias probatiores, et ad fines istos aptiores deligendas esse, et procurandas Ephemerides extraneas e quibus necessaria excerpentur et paginis nostris inserantur.

3. Procurandas meliores caeterarum Universitatum librorum recensiones.

4. Cum viris eruditis tam regnicolis, quam extraneis fovendum litterarum commercium.

5. Ad detegendas res novas detectas ad Universitatem perscribendas, velut et ad observationes, experimenta, et quascunque utiles inventiones faciendas publice oblatis praemiis homines esse excitandos.

6. Denique conspicua huicque labori congrua praemia statuenda esse, quibus viri idoni ad in choandum, continuandumque opus alliciantur, et stimulentur.

Et haec sunt quae in conformitate Benignae Dispositionis Regiae I. Senatui Regio circa conficiendas Ephemerides referenda censuimus.

Adnectimus Theses et Assertiones et Regiarum Academiarum, quae nuper I. Senatus Regius nobis censendas transmiserat, in quibus nihil praescripto Systemati Regio adversum deprehendimus solis Thesibus Juris Naturalis Academiae Zagrabiensis exceptis quarum septem primae ab hoc systemate deflectunt.

Datum ex sessione nostra die 22. mensis Decembris Anno 1778. celebrata.

Decanus
totaque Facultas Juridica

[26] VÉRTESY Miklós: *A Könyvbarát őse. A Magyar Könyv-ház, az első magyar nyelvű folyóirat.* = Könyvtáros, 1959. 9. sz. 688.

Stur József a lap fő céljának a jelenkori Európa és a világ más részeinek megismertetését tartja. Elsősorban könyvismertetések révén kívánja az olvasókat tájékoztatni, de más, a tudományokhoz kapcsolódó tárgyak, kísérletek, megfigyelések, felfedezések nyilvánosságra hozatalát is célul tűzi ki. Tervezetében az az új, hogy elsőként kapcsolja be intézményesen az egyetemi könyvtárat a hírlapkiadás munkájába. E ponton tovább lép Makó tervezeténél, aki az olcsóbb megvalósítás érdekében úgy vélte, hogy a magánkézben levő tudományos művek hosszú időre elegendő ismertetendő anyagot nyújtanak. Stur az egyetemi könyvtár feladatául jelöli meg a munkához szükséges könyvek és lapok, elsősorban más egyetemek kiadványainak beszerzését. A lap hírei — írja — buzdításul kell, hogy szolgáljanak további kutatásokra, tudományos eredmények elérésére. Ő is hangsúlyozza a szerkesztő megfelelő díjazásának szükségességét.

A tanügyi bizottság 1779. szeptember 4-i ülésén Okolicsányi Imre püspök elnökletével tárgyalta a lap ügyét s úgy döntött, hogy a szükséges költségeket sem az egyetemi nyomda, sem az egyetem pénztára, de a tanügyi alap más forrásai sem képesek rendelkezésre bocsátani, ezért azt javasolja, hogy a szükséges összeg előteremtéséig tartsák függőben az ügyet. A tanügyi bizottság álláspontját a helytartótanács is magáévá tette szeptember 16-i ülésén s ilyen értelemben kérte Mária Terézia döntését.

Mialatt a lapkiadás terve lényegében holtpontra jutott, a collegium novorum ügyének anyagi rendezetlensége ott is zavart okozott az előírt tantárgy bevezetésében, ahol külföldi lapok megrendelésével igyekeztek megoldani az olvasnivaló kérdését. Amikor a győri akadémia igazgatója, Abfalter József kanonok, apátúr benyújtotta 1778. és 1779. évi költségeinek kimutatását, amelyben a jogi és filozófiai fakultás részére megrendelt bécsi és regensburgi latin hírlap előfizetési díja is szerepelt, a tanügyi bizottság azzal az indoklással tagadta meg e költségvetési tételek jóváhagyását, hogy más iskolák is kölcsön szerzik meg vagy egyéni előfizetésből járatják a szükséges olvasnivalót, tehát Győrben se az iskola pénzén fizessenek elő újságokra. Ennek kapcsán a bizottság arra kérte az uralkodónőt, figyelmeztesse komolyan az egyetemi tanácsot, hogy intézkedjék a lap kiadásáról.

Ez a felirat is arról tanúskodik, hogy elsősorban és kizárólag az anyagi kérdés megoldatlansága akadályozta meg a lapolvasás bevezetését: már meglevő lap megrendelését nem engedélyezték közpénzből, új lap kiadására pedig szintén nem volt meg a szükséges összeg. A javallatokra válaszul küldött királyi leirat sem oldotta meg a kérdést.

A kiadandó egyetemi lappal kapcsolatos 1780. február 4-i keletű uralkodói döntés láthatóan a három javaslat gondos tanulmányozása és egyeztetése alapján született meg. A legfontosabb elvi kérdésekben Makó javaslatával értett egyet, ezért két különböző lap kiadását rendeli el. Az egyetem feladata a tudományos folyóirat kiadása, amelynek Makó-megjelölte célját — a hazai szellemi élet eredményeinek külföldi elismertetését — igen melegen helyesli az uralkodónő; úgyszintén Makónak azt a propozícióját, hogy az egyetem fakultásai az ország értelmiségét is vonják be a lap munkatársi gárdájába.

A megvalósítással kapcsolatban kimondja a határozat, hogy a laphoz szükséges külföldi könyvek és folyóiratok költségeit — a szükséges összeg előzetes felterjesztése után — az egyetem pénztárából kell fedezni s ugyanez az intézmény biztosítsa a hazai értelmiséggel való levelezés költségeit is. Fel kell mérni és jóváhagyásra felterjeszteni az előre látható nyomdai költségeket. Arról

azonban nem szól a döntés, miből biztosítsa az egyetem mindezt, holott a szenátus már a javaslatok továbbításakor írásban kijelentette, hogy nincs rá fedezete. Ugyancsak teljesen hallgat a döntés a szerkesztőnek járó díjazásról, amelyet az egyetem felirata szintén szóvá tett, holott részletes utasítást ad a soron következő feladatokról: fel kell osztani a munkát a fakultások között, mielőbb összetoborozni és tájékoztatni a leendő külső munkatársakat, elkészíteni egy a lap címét, szerkesztési és kiadási elveit, megjelenési idejének, formájának részletes adatait közzétevő tervezetet, s a jóváhagyás után májusra nyomtatásban is közreadni a kéziratát. A szerkesztés és kiadás munkájának összefogására egy megbízott szerkesztő kijelölését tartja szükségesnek a királynő. Az alapelvekről és a legközelebbi feladatokról tehát részletesen szól a királyi döntés, a költségeknél azonban nem vette tekintetbe a szükséges pénzösszeg hiányáról szóló előzetes jelentéseket.

A leirat második fele az iskolai lappal kapcsolatos elvi és gyakorlati előírásokat tartalmazza. E tekintetben Mária Terézia nem Makó, hanem Molnár véleményét fogadta el, amennyiben nem a tanár belátására bízza a külföldről megrendelt lapok felolvasandó cikkeinek kiválasztását, hanem a külföldi újságok gondosan megrostált híreiből és hazai igazgatóktól gyűjtött anyagból külön iskolai célú lap kiadását rendeli el, amely a Ratio céljainak megfelelően történelmi, földrajzi, természettudományi és egyéb fogalmakat nyújtson a diákoknak. A tudományos folyóirat szerkesztéséhez hasonlóan előírja egy szerkesztő személy kijelölését, a kiadás módjának részletes kidolgozását és felső jóváhagyásra felterjesztését. Felveti a lehetőséget, hogy e lap esetleg ne Budán, hanem Pozsonyban készüljön, ahol a tanügyi bizottság közvetlen ellenőrzése alatt állhatna. (Tersztyánszky említett, 1780 tavaszán Pozsonyba küldött tervezete nyilvánvalóan a döntés e szakaszával összefüggésben született meg.)

Az előállításhoz szükséges pénzt: több külföldi politikai és tudományos lap előfizetését, a levelezési és nyomtatási költségeket az első időben a tanügyi alapból kívánja Mária Terézia kifizettetni, de azt reméli, hogy bár a példányok nagy részét ingyen osztják majd szét, a tehetősebb diákok és más érdeklődő olvasók jóvoltából hamarosan nemcsak a lap előállítási költségei térülnek meg, hanem még némi haszon is jut a szerkesztőnek, aki *a maga kockázatára* adja ki a lapot. Minthogy az egyetem, illetve a tanügyi alap nem két, de egy lap költségeit sem tudta vállalni, a szerkesztő kockázata volt a lappal kapcsolatos egyetlen realitás.

Az ifjúságnak szánt lap ügye tehát a már eredetileg ellentmondásos megfogalmazás után a konkrét megvalósítás érdekében tett erőfeszítések másfél esztendeje alatt csak távolabb került az eredeti elképzelésektől. Az elfogadott javaslat, amely a részletfeladathoz képest nagyobb jelentőségű, az egész magyar művelődés ügyének teendő szolgálatot tűzött az egyetem elé, helyes volt, az iskolai lap szerkesztésére nem az egyetem tanárai voltak hivatva. Az iskolai lap terve viszont az eredeti koncepcióhoz képest egy szűkebb szellemi horizontú, „az ifjúság számára átdolgozott" kiadványfajta irányába módosult. Minthogy anyagilag egyik lap sem volt megalapozva, a tervek megvalósítása szép csendesen elaludt.

E kudarcba fulladt kísérlettel részben párhuzamosan, részben azt követően egy másik — hasonlóan eredménytelen — lapkiadási terv is kialakult az iskolaüggyel foglalkozó intézmények és hatóságok fórumán.

1779. április 29-én — tehát az egyetemi lap tervezeteinek elkészültével csak-

nem egyidőben — az egyetemi tanács felszólítást kapott, nyilatkozzék arról, vajon megfelelne-e iskolai használatra a Bécsben megjelenő, *Allergnädigst privilegirte Anzeigen aus sämtlich kaiserlich-königlichen Erbländern herausgegeben* című német nyelvű lap. Ismeretes, hogy ez KOLLÁR Ádám szellemi irányítása alatt, TERSZTYÁNSZKY Dániel szerkesztésében jelent meg.[27]

A szenátus igen nagy elismeréssel szólt a lapról tartalmi és nyelvi szempontból egyaránt, megjegyezte, hogy kívánatos lenne az utánnyomása, a körülmények miatt azonban mégis inkább egy a lapból rövidített formában közreadandó, a hazai történelemre és természeti viszonyokra szorítkozó kompendium mellett foglalt állást.

Az üggyel kapcsolatos következő lépések két kérdésre terjeszkedtek ki, az egyik — e dolgozat tárgyához közvetlenül nem kapcsolódó téma — a fennmaradt, mintegy 120 példány megvásárlására vonatkozott a tanügyi alap költségén az akadémiák, fő- és algimnáziumok, valamint a grammatikai iskolák könyvtárai részére.

A másik, számunkra fontosabb része az ügynek egy az iskolák használatára szánt új periodika létrehozásának tervét eredményezte.

Az ötlet az egyetemi tanács által javasolt kompendiumból nőtt ki, amely tervre az uralkodónő 1779. október 8-án kelt leirata azt a választ adta, kérjék ki a lap szerzőinek véleményét.

Az *Anzeigen*t címlapja tanúsága szerint egy „társaság" adta ki, az „Auctor Ephemeridium" aláírású Humillima Declaratio azonban — amelyen dátum nem szerepel, de 1780. január 26. előtt készült, mert a tanügyi bizottság ekkori felirata említi, — egy személy, valószínűleg TERSZTYÁNSZKY Dániel műve volt. Amint már korábban kiderült, ő volt az iskolai folyóirat létesítésének legfőbb mozgatója, s az ő szerzőségére vall ekkor megfogalmazott propozíciója is, amely kompendium helyett új, periodikus kiadvány létrehozását javasolja a megszűnt *Anzeigen* helyett, *Beyträge zur Kenntniß der königlichen ungarischen Erbländer* címmel, negyedévenként megjelenő, mintegy 12 íves, kizárólag magyar tárgyú írásokból álló lapként.

Az egyetemi tanács jóindulatát nemcsak a nyomda várható hasznának említésével igyekezett megnyerni és biztosítani, de annak hangsúlyozásával is, hogy a lap remélhetően további hasonló, vagy más jellegű hazai tudományos vállalkozásokra fog buzdítani. A tanügyi bizottság magáévá tette és felterjesztette a szerkesztő érveit.

1780. május 4-én ismét nyilatkozik az egyetemi tanács az ügyben, bár nem a javasolt új periodikáról szól, hanem továbbra is a kompendiumot emlegeti. Kijelenti, hogy a munkát deák nyelven kellene kiadni, mivel sok olyan tanár van, aki nem tud németül, s úgy látja jónak, hogy a kiadvány ne az egyetemi nyomda betűivel és költségén jelenjék meg.

A tanügyi bizottság a javaslattal kapcsolatban nem foglal állást, az uralkodónő döntését kéri, aki elfogadja a latin nyelven való kiadást s felmenti az egyetemi nyomdát a feladat alól.

Az ügy következő irata egy 1780. augusztus 30-án kelt, aláírás nélküli, de a szövegből megállapíthatóan ismét a szerkesztő, TERSZTYÁNSZKY Dániel tollá-

[27] CSÓKA J. Lajos az *Anzeigen* szellemi irányítását is Kollárnak tulajdonítja ugyan, de a műve 102. lapján említett BENCZUR-levél azt bizonyítja, hogy KOLLÁR nem foglalkozott rendszeresen a lap ügyeivel, nem olvasta a beküldött cikkeket, s tényleges szerkesztést TERSZTYÁNSZKY végezte.

ból származó „Humillima Nota", amelyben a szerző nyilvánvalóan elkedvetlenedve szól az egyetemi szenátus nyilatkozatában foglaltakról, s látva, hogy az egyetem nem kívánja vállalni az új folyóirat kiadását, a maga részéről azt ajánlja, tartsák függőben az ügyet, amíg valamiféle előre nem látható alkalom adódik, esetleg egy könyvárus vállalkozik a mű kiadására. A helytartótanács magáévá teszi a megoldást elodázó álláspontot s ilyen értelemben értesíti a tanügyi bizottságot.

Több mint négy esztendő múlt el ezután, amíg akadt olyan személy, aki a szerkesztést, s olyan nyomdász, aki a kiadást magára vállalta. 1784. december 16-án adta be a piarista Horányi Elek, a pesti gimnázium történelemtanára a helytartótanácshoz lapalapítási kérését. Horányi tervezetének ténye eddig is ismeretes volt, röviden említi Csaplár Benedek, s számontartja Kókay György összefoglaló munkája is.[28] Magát a beadványt és a Ratio Educationisszal való kapcsolatát azonban eddig nem tárta fel a kutatás.

Excellentissimi, Illustrissimi!
et
Spectabiles Domini Domini
mihi Benignissimi!

Scribere volens ex mente systematis Ephemerides potissimum Litterarias, supplico
I. Ut publica pro hac re concinnanda potestate doner.
II. Ut methodus eas conscribendi sive sciagraphia rei conspectum sistens auctoritate publica adprobetur.

Devinctissimus servus
Alexius Horányi e Scholis Piis mp.

Sciagraphia.

Ad culturam civilis vitae haud parum facit, multumque non raro adfert commodi notitia rerum earum, quae in variis orbis partibus in dies aguntur, neque ulla crebrius in sermonem venit, quam novorum eventorum commemoratio, abjectum animum, et desidiam profecto redolet, hac in parte juvenes hungaros hospites ac peregrinos esse. Quare subministranda erit opportunitas, nova publica non legendi modo, verum etiam fructus de iis optatos decerpendi. Hac de causa principis auctoritate, cum Universitas studiorum in Hungaria stabiliretur, decretum fuit, ut apud eandem Ephemerides Publicae rerum potissimum memoria dignissimarum refertae concinnarentur, quod re ista laudabile institutum magno Reipublicae Litterariae damno ab eadem (ignoro quibus de causis) neglectum fuit; atque ideo, ut aequissimae Regis voluntati satisfiat, et Universitatis gloriae, communique utilitati consulatur, ad publicas Ephemerides conscribendas animum adjeci, hoc progressurus ordine. 1°. Disseram de rebus ecclesiasticis, politicis, et militaribus, ad Provincias Nostras Haereditarias pertinentibus, ad quas referentur Mandata Regia. 2° Has ipsas brevissime attingam in exteris regnis. 3° Felices in physica, aeconomia, et artefactis, mercatuque successus, et sinistros eventus. 4° Egregia professorum Universitatem Scientiarum, Accademias, et Gymnasia constituentium molimina indicabo. 5° Libros aetate nostra edendos vel editos ab Hungaris vel nostris Provincialibus brevi adjecta epicrisi patefaciam. 6° Denique, quidquid ad rem Litterariam, gentisque nostrae decus, atque emolumentum conferre potest, nostris ultio paginis inseram. Singula hebdomada mediam philyram in majore forma octava publici juris faciemus in Typographaeo Trattneriano, initiumque hujus ab exordio imminentis anni ducemus. Et ne conatibus nostris mora injiciatus, nos politica aequo excessi Consilii Regii Locumtenentialis arbitrio maturo subjiciemus, si quedam occurerent, quae Novis Vindobonensibus non continerentur. Litteraria vero, quae nec religionem, nec politicam tangunt, nec morum probitati adversantur, censorio illorum Judicio Pes-

[28] Csaplár Benedek: *Révai Miklós élete. II.* Bp. 1883. 162. — Kókay György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1780—1795).* Bp. 1970. 422.

tini committemus, quos incorrupto animo assidue in litterarum cultura versari, magistra experientie didicimus, quique Sistema Viennensi apprime perspectum habent. Aliud jam nihil superest, quam ut harum Ephemeridum, quae sub nomine Memoriae Istropolitanae, prodibunt, conditorem vero Patriae cives, favore, benevolentia complectantur, secundasque liberalitate, virtute, atque exemplo vires sufficiant. Scribebam Pestini 16a Xbris 1784.

Horányi tervezete a hét évvel korábban kiadott Ratio Educationis rendelkezéséből indul ki, első mondatait szószerint idézi a Ratio 155. §.-ából. Utal rá, hogy e fontos rendelkezés nem tudott megvalósulni, de okát — mint mondja — nem tudja. Részletes javaslattal áll elő: vállalja, hogy híreket közöl a magyarországi és örökös tartományokbeli egyházi, politikai és katonai ügyekről, sőt külországokra is kiterjeszkedik. Ismertetni fogja a természettudományok, a gazdaság és az ipar fejlődését, sőt kudarcait is, a tanárok tudományos munkáit, vállalja a hazai és külföldi könyvek recenzeálását, mindent felvesz lapjába, ami előbbre viheti a magyar művelődés ügyét.

Részletes elgondolással áll elő Horányi a lap kiállítására: félíves, nagyobb nyolcadrét formájú hetilapot készült kiadni a pesti Trattner-nyomdában. Az *Ephemerides Vindobonenses*re kívánt támaszkodni, egyébként pedig alávetette volna magát a pesti cenzúrának.

Javaslatában azt is kijelenti, hogy vállalkozásában tekintettel lesz az egyetem dicsőségére is, — nyilvánvalóan a Ratio szelleméhez kívánt ezzel is alkalmazkodni, hiszen ő maga 1778-ban Budán szerzett filozófiai doktorátusa óta nem volt közelebbi kapcsolatban az egyetemmel. Talán e célkitűzésével függött össze a tervezett cím, a *Memoriae Istropolitanae* kiválasztása is. Hogy a tanügy története iránt is érdeklődő Horányi a budai egyetemnek a hajdani pozsonyi Academia Istropolitanával való valamiféle kapcsolatát szerette volna hangsúlyozni,[29] vagy egyszerűen „dunai város" értelemben használta a jelzőt Pest városával kapcsolatban, ahol ekkor már az egyetem működött s ahol 1784-ben nyílt meg Trattner Mátyás nyomdája, nem tudni. Óvatosan hallgat Horányi a kiadandó lap nyelvéről, bizonyosan azért, mert félévvel beadványa előtt életbelépett II. József németesítő nyelvrendelete, ő pedig nyilvánvalóan latin nyelvű lapot szándékozott kiadni.

Mivel a tervezet teljesen a Ratióban megfogalmazott igényeket fejezte ki, nem csoda, hogy igen gyorsan megkapta az engedélyt. A helytartótanács négy nappal később, december 20-án latin nyelvű levél kíséretében elküldi Horányi tervét az egyetemi tanácsnak véleményezésre és a korábbi javaslatokkal való összevetésre. Úgy látszik, az egyetemnek nem volt kifogása, a szenátus bizonyosan örült, hogy akadt, aki vállalja a kiadás kockázatát, mert a helytartótanács már 1785. január 24-én — immár német nyelvű levélben — értesíti az egyetemet, hogy megadta Horányinak az engedélyt saját költségén, vagy más kockázatára kiadandó lap közreadására.

Hogy a gyors döntés ellenére miért nem lett semmi a tervből, nem tudjuk; alighanem igaza van Szinnyeinek[30], aki szerint a tervezett vállalkozás az előfizetők hiányán bukott meg.

[29] Horányi iskolatörténeti érdeklődéséről egy ilyen tárgyú fennmaradt kézirata tanúskodik. L. Schedius Lajos bevezetését Horányi: Scriptores Piarum Scholarum . . . Buda, 1809. II. XXIV.

[30] Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái. IV.* Bp. 1896. 107. hasáb.

A Ratio Educationisban felvetett folyóiratolvasás megvalósulása érdekében tett erőfeszítések, bár nem jártak teljes sikerrel, nem mondhatók egészen eredményteleneknek sem. Tudatosították egy tudományos folyóirat szükségességét és felkeltették egy az iskolaüggyel kapcsolatos lap létrehozásának igényét. Az újságolvasás révén remélt sokrétű hasznos gyarapodást — a modern világról szerzett politikai, gazdasági és tudományos ismeretek megszerzését, az államapparátus és az országban működő intézmények megismerését — az újságolvasásra szánt csekély idő alatt az iskolákban nem lehetett megvalósítani, erre a célra a lehetőségekkel számot vető megfontolás szerint nem is volt feltétlenül külön folyóiratra szükség, így merült fel egy kompendium kiadásának terve, amely részben, és bizonyos módosulással Molnár *Magyar Könyv-házának* négy első kötetében valósult aztán meg egyéni szellemi erőfeszítésből, könyvkiadói vállalkozásként, magyar nyelven.

A Ratióban előírt lap bizonyos funkcióit utóbb Kovachich Márton György *Merkur von Ungarn oder Literaturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländern* című német nyelvű lapja vállalta magára, amelynek 1786. évi első kötetei főként az iskolaüggyel kapcsolatos közléseket tartalmaznak, ezzel tehát a tervezett iskolaügyi hivatalos lapot igyekezett pótolni a szerkesztő. *Vorlesungen der Zeitungen* című közleményében pedig azt a célkitűzését fogalmazza meg Kovachich, hogy a politikai hírlapok részbeni pótlására tudományos újdonságokkal kell megismertetni a tanulóifjúságot. A *Merkur von Ungarn* minden tanintézetbe jár, s felolvasása az iskolákban fogalmat adhat az ifjúságnak a tanügyről és az irodalomról. „Nem szorul bizonyításra, hogy előbb kell megismerkedni a hazai és jelenkori dolgokkal, mint a múltbeliekkel és külföldiekkel" — írja s általánosabb síkra terelve érvelését Descartes-ra hivatkozva vallja, hogy az emberi tudás kezdete önmagunk megismerése.[31]

DÓRA F. CSANAK

La Ratio Educationis et les revues scolaires en Hongrie

La lecture des périodiques figure dans plusieurs projets de réforme pédagogique au 18e siècle. La Ratio Educationis, l'instruction royale de l'organisation scolaire de la Hongrie (1777.) ordonna la publication d'une revue spéciale pour la jeunesse, rédigée à l'Université de Buda. Le but proposé de cette revue fut la publication des nouvelles politiques et scientifiques aussi bien que des informations scolaires (concernant les disputes académiques, les dates d'examens, le décernement de décoration des professeurs etc.). L'étude fait l'analyse des projets différents de ce périodique, des tentatives de sa réalisation et des résultats partiels.

Trois membres du Sénat de l'Université — le directeur de la Faculté de Philosophie et de la Faculté de Droit, ainsi que le directeur du lycée de Buda — ont élaboré de projets différents. Le premier — dont l'auteur fut Pál Makó, célèbre professeur de mathématiques — proposa l'abonnement de quelque périodique déja existant pour la jeunesse, mais suggéra la publication d'une revue scientifique par les professeurs de l'Université en collaboration avec d'autres intellectuels du pays. Comme but il proposa de présenter les principaux ouvrages scientifiques étrangers en Hongrie et les résultats scientifiques hongrois à l'étranger. Les deux autres projets se contentèrent des publications secondaires, d'une sélection d'articles déjà parus. La reine, Marie Thérèse ordonna la réalisation de toute les deux revues, mais le projet échoua par l'insuffisance de l'argent. En 1784 un professeur piariste, Elek Horányi résuscita l'idée d'une publication périodique pour la jeunesse dont les frais auraient été pourvus par une entreprise d'édition au lieu du Fond d'Étude de l'État. Entretemps on songea aussi à fabriques un compendium pour la jeunesse d'un périodique publié à Vienne.

[31] *Merkur von Ungarn* 1786. II. 872—873.

La tâche proposée par la Ratio Educationis a été tout de même réalisée — du moins partiellement — par des entreprises privées: l'auteur de la première fut ce même János Molnár qui en directeur du lycée de Buda prépara l'un des projets de l'Université. Dans son ouvrage *Magyar Könyv-ház* (Bibliothèque hongroise) en 4 volumes (1783.) il publia nombre de récensions d'ouvrages étrangers et hongrois et obtint un succès considérable dans les milieux scolaires.

Le périodique intitulé *Merkur von Ungarn*, rédigé par M. Gy. Kovachich se chargea par contre des fonctions d'un bulletin officiel des établissements écoliers aussi, en esquissant l'organisation scolaire du pays, en même temps qu'il se proposa pour lecture dans les écoles secondaires et les académies royales.

D. SZEMZŐ PIROSKA

Jókai kiadói pere élete alkonyán

JÓKAI Mór műveinek kiadásáért szinte az írónak „beérkezése" első pillanatától versengtek hazai és külföldi kiadók. Ilyen versengés szülte 1874-ben azt a szerzői jogi vitát, amely német kiadásait érintette. Szereplői JÓKAInak lipcsei kiadója, Philipp RECLAM jun. és a berlini Otto JANKE, valamint Jókainak németre fordítója, KERTBENY Károly — aki RECLAM megbízott fordítója volt. Ebben az elmérgesedett, hosszantartó és erkölcsi-anyagi kártalanítással járó ügyben JÓKAI személy szerint nem volt részes és műveinek külföldön — legalábbis Németországban — reklámul is szolgálhatott.[1] Annál kínosabb volt kiadóinak az a pere, amelynek szálai 1898. március 30-ra vezethetők vissza, amikor JÓKAI LAMPEL Róbert (WODIANER F. és Fiai) könyvkereskedővel és kiadóval az alábbi szerződést kötötte:[2]

„. . . 1. Jókai Mór úr ő méltósága megengedi, hogy a következő dolgozatokat a fenti cég a „Magyar Könyvtárban" kiadhassa, és tetszésszerinti példányszámban nyomathassa.

1. Toasztok, 2. Adomák (mai), 3. Adomák (történelmi), 4. Beszédek, 5. Egy színdarab, 6. Egy füzet novella, 7. Egy második füzet novella, 8. Essayk, 9. Leírások, Szerző úr természetesen fenntartja magának, hogy ezen műveket az összkiadásban is tetszés szerint megjelentetheti. 10. Tallérossy Zebulon cyclus.[3]

Egyúttal megengedi szerző úr, hogy 10 ívnyi terjedelemben „Az új földesúr" című regényéből jegyzetekkel és magyarázatokkal iskolai kiadást, kizárólag a fenti cég rendezhessen, és tetszésszerinti példányban nyomathasson.

A második és további kiadások fenti kiadó cégnél az első kiadással azonos feltételek mellett jelennek meg, csak azzal a különbséggel, hogy a tiszteletdíj itt kötetenkint 100.— frttal, azaz Egyszáz forinttal fog a kiadócég által az új kiadás megjelenésekor kiegyenlíttetni. A fenti művek első kiadásáért összesen egyezer forintot fizet a kiadócég, mely összegből 500 frtot e szerződés aláírásakor, 500 frtot pedig 1898 november 1-én. — Budapesten, 1898. március hó 30-án. — Lampel R. féle cs. és kir. udv. könyvk. — Wodianer F. és Fiai — Dr. Jókai Mór."

E szerződéssel egyidőben JÓKAI még egy tájékoztató feljegyzést is átadott WODIANERéknak a náluk megjelentethető munkáiról:

„Felvehető Wodjaner kiadásba Üstökösben megjelent humoros cikkek. Pesti Hírlapban több éven át vasárnaponkint megjelent cikkek. Tallérossy Zebulon cyclus. Toasztok mind megjelentek Hon- és Nemzetben, alkalmi beszédek. — Budapest, 1898 30/III. Dr. Jókai Mór"

[1] D. SZEMZŐ Piroska: *Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül.* — MKsz 1964. 4. sz. 324—337.

[2] A „császári és királyi udvari könyvkereskedés és kiadóhivatal" VI. ker. Andrássy út 21. sz. — ma Népköztársaság útja — alatt volt.

[3] A 10. művet JÓKAI sajátkezűleg kézírásával vezette a szerződésre.

Egy nappal később WODIANERék levelet intéznek az íróhoz, melyet a számára megküldött tiszteletpéldányokhoz[4] csatolnak, ebből kitűnik, hogy JÓKAI aznap délelőtt náluk járt és egyéb műveinek náluk való kiadása is szóbakerülhetett:

„. . . legyen szabad a következőkre szíves figyelmét kérnem:
1. A ma délelőtt említett »Öreg ember nem vén ember« című jelenleg munkálat alatt lévő nagybecsű regényére ismét rátérek és szíves válaszát kérem arra nézve, hogy minő tiszteletdíj mellett engedné át a munkát számunkra? Cégünk felette meg volna tisztelve, ha Méltóságodnak ezentúl írandó regényét is kiadhatná.
2. Kérni bátorkodom, méltóztassék megengedni, hogy a »Népvilága« és a »Nagyenyedi két fűzfá«-ból jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátott iskolai kiadást rendezhessünk. Ezen két engedélyért kiadásonkint a már kötött szerződés arányában esedékes 200 frtot nagybecsű válasza után a szerződéssel együtt nyújtanám át.
3. Végül kérdezősködni bátorkodom, vajjon régebbi regényei közül nem rendelkezik-e Méltóságod szabadon olyanokkal, melyek a Magyar Könyvtárban reprodukálhatók volnának. Az eddigi népszerű kiadás cím alatt megjelent művei még mindig nem eléggé olcsók arra nézve, hogy szegényebb nép körébe is behatoljanak. A Magyar Könyvtárral ezt a nagy célt is elérni remélem, s épen ezért tán nem lehet közömbös Méltóságod előtt azon kérésem, hogy azon regényeit, melyekkel újra szabadon rendelkezni méltóztatik, a Magyar Könyvtárnak engedné át . . . Wodianer Arthur mint a Lampel R-féle könyvk. főnöke."[5]

Már a következő napon, 1898. ápr. 1-én megérkezik a kiadóhoz JÓKAInak érdemben írt levele:

„Nagyságos Wodjáner Arthur Főnök Úrnak baráti tisztelettel Budapest, Andrássy út 21, Lampel R. (Wodjaner F. és Fiai)

Nagyon tisztelt Barátom

1. Az elsőre nézve. Amíg annak a regénynek (ti. Öreg ember nem vén ember) mind a négy része meg nem jelent, addig nem akarom azt eladni. Hátha meg sem tudom írni a hátralévőt. Ma például nagy gyönyörűséggel olvasom a lapokból, hogy Jókai Mór már egészen egészséges, s aztán *nekem* meg olyan arcszakgatásom van, hogy egész buta vagyok tőle.
2. A Népvilága és a Nagyenyedi fűzfákból lehet iskolai kiadást rendezni, s ezt a kínált tiszteletdíjért az Ön cégének átengedem.
3. Regényem, amely fölött rendelkezhetném, tudtommal nincs. Valamennyinek a népies kiadási joga a Frankliné. A küldött könyveket nagyon köszönöm, élvezni fogom az olvasmányukat. Baráti üdvözlettel maradok igaz híve Dr. Jókai Móric."

JÓKAI levelét „még meg sem szárította a porzó", mert Wodianer április 2-án már küldi, sőt aláiratja vele a kontraktust; cégjelzéses papirján így fogalmazza:

„SZERZŐDÉS,]

egyrészt méltóságos Jókai Mór főrendiházi tag úr, másrészt Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udv. könyvkiadócég között a mai napon köttetett.
1. Jókai Mór úr ő méltósága kizárólagos engedélyt ad a Lampel Róbert-féle könyvkiadócégnek, hogy az általa írt,

[4] A tiszteletpéldányok a GRACZA—KREITH-féle *Szabadságharc története* és a SZALAY—BARÓTI *Magyar nemzet története* c. művek voltak, melyekről a kiadó szükségesnek tartotta JÓKAIval közölni, hogy a milleniumra való tekintettel „rég táplált ambíciójának" vélt ezzel eleget tenni és hazafiasságának.

[5] Ezen 1898. márc. 31-én kelt, valamint az eddig és ezután idézett levelek és iratok lelőhelyei az Orsz. Széchényi Könyvtár és a Ráday Tudományos Gyűjtemény kéziratt ára, ill. levéltára; nyomtatásban e tanulmány keretében jelennek meg először.

1. Népvilága
2. A Nagyenyedi két fűzfa

című művekből jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátott iskolai kiadásokat rendezhessen és azokat tetszés szerinti példányszámban nyomathassa.

2. A Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) könyvkiadó cég kiadja a fenti műveket és a két mű közlési engedélyeért 100—100 összesen 200.—frtot fizet szerző úrnak a szerződés aláírásakor.

3. A második és a további kiadások az első kiadással azonos feltételek mellett szintén csak a Lampel Róbert-féle könyvkiadó cégnél jelenhetnek meg.

Jelen szerződés hiteléül következnek a szerződő felek sajátkezű aláírásai.
Kelt Budapesten, 1898. április hó 2.-án.

Lampel-féle cs. és kir. udv. kiadók Dr. Jókai Mór"
Wodianer R. és Fiai

Annak ellenére, hogy az író e szerződést megelőző levelében szinte lezárta a kiadó előtt további műveinek megjelentetését „nem rendelkezvén azokkal már szabadon", WODIANER alig egy hét múlva, ápr. 9-én levelet és „könyvecskét küld neki azzal a kéréssel, jelölje ki belőle azon munkákat és tárcákat, melyek fölött mégis szabadon rendelkezhetne, hogy azokat a Magyar Könyvtárban hozza, hasonlóan ahhoz a 10 füzethez, amelyre már szerződést kötöttek."

WODIANER a JÓKAIval kötött szerződések után szorgalmasan nekilát a szerződésben foglalt művek megjelentetéséhez, azonban korántsem elégszik meg a lekötöttekkel.

Ugyszólván egy esztendő sem telik bele, újabb szerződést irat alá az íróval, hogy még szorosabban bevonja kötelékeibe:

„Szerződés

mely egyrészt méltóságos Jókai Mór főrendiházi tag úr, másrészt Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) könyvkereskedés kiadóhivatala között a mai napon köttetett.

1. Jókai Mór ő méltósága mint szerző mindazon hírlapcikkei, tárcái, költeményei, novellái, regényei, alkalmi dolgozatai és egyáltalában mindazon műveinek, melyek a Jókai-Jubileum alakalmával rendezett száz kötetes nemzeti díszkiadásban nincsenek meg és „A Jókai-Jubileum és a nemzeti díszkiadás története, Budapest, 1898" c. munka 155—190. lapjain fel vannak sorolva, kizárólagos kiadási jogát átruházza a fenti cégre, még pedig oly formán, hogy utóbbi ezeket szabad választás szerint a Magyar Könyvtárnak tíz füzetében kiadhassa és tetszés szerinti példányszámban nyomathassa.[6]

2. A tíz füzetért járó tiszteleti díj az első kiadásért összesen 1000 azaz egyezer frt. mely két részletben fizettetik: 500 frt. a szerződés aláírásakor, 500 frt. pedig 1899. november 1-én.

3. Amennyiben a fent említett és a nemzeti kiadásban meg nem jelent művek tíz füzetnél többet adnának, ez esetben fenntartja magának a Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) könyvkiadócég az előjogot e többlet füzeteknek kiadására, füzetenkint 100 frt. tiszteletdíj mellett.

4. A második pontban említett 1000 frtnyi összegbe beleértendő a kiadási jog arra nézve is, hogy mindazon művek, melyek az 1. és 3. pont alapján a „Magyar Könyvtár"-ban közöltetnek, egy nagyobb alakban finomabb papíron nyomtatott kiadásban „Jókai Mór Árvái" vagy más később megállapítandó címen is megjelenhessenek és bocsáttathassanak közre egy-egy kötetben több füzet is egybegyűjthetvén.

5. Az 1. és 3. pont alapján megjelenendő munkák második és további kiadásai szintén csakis a fentnevezett kiadócégnél jelennek meg az első kiadással azonos feltételek mellett, de azon különbséggel, hogy a tiszteletdíj itt füzetenként egyenlíttetik ki 100 frttal azaz egyszáz frttal a kiadócég által mindig az új kiadás megjelenésekor.

6. Minthogy a szerződő felek között 1898. március 30-án kötött szerződésben említett művek közül eddig a Magyar Könyvtárban csak négy füzet jelent meg: a hátralévő füzet anyagára nézve joga van a kiadócégnek, tekintet nélkül az említett szerződésben

előírt munkákra, a már többször említett jubileumi nemzeti díszkiadásban benn nem foglalt művek közül szabadon választani.

7. A 4. pontban megadott kiadási jog kiterjed a „Magyar Könyvtár"-ban az 1898. márc. 30-án kötött szerződés alapján részben már megjelent, részben megjelenendő füzetekre is.

8. Úgy ezen szerződés, valamint az 1898. március 30-án és az 1898. április 2-án kötött szerződések mindkét fél jogutódaira nézve is érvényesek.

9. Az 1—5. valamint a 8. pontban megállapított feltételek kiterjednek, Jókai Mór ő méltósága mindazon munkáira is, melyek a száz kötetes díszkiadás óta írattak, vagy még ezentúl fognak íratni, valamint azon művekre, melyekből olcsó kiadás a Franklin Társulat, vagy a Pfeifer F. kiadócégeknél eddig nem jelent meg.

Jelen szerződés hiteléül a szerződő felek sajátkezű aláírásai:

Kelt Budapest, 1899. március hó 12-én.

Dr. Jókai Mór
Lampel R.-féle könyvk.
Wodianer F. és Fiai

Ehhez a szerződéshez, mely a további kiadható JÓKAI-műveket WODIANERék számára ugyancsak kiszélesítette, még egy márc. 14-i keletű levelük tartozik, ebben a szerződés 9. pontjára való hivatkozással arra kéri WODIANER Arthur JÓKAIt, hogy az általa egyes kiadóival kötött szerződéseit tekintse át és közölje vele, mely regényeiből rendezhet olcsó kiadást. Majd így folytatja:

„az ezekre vonatkozó időpont valószínűleg a Franklin és Pfeifer (Ferdinánd) által 40 kros népszerű kiadásoknál is betartatott. A nálunk lévő jegyzékből például konstatáltuk, hogy az olcsó népszerű kiadásban eddig se a Franklinnál, sem Pfeifernél nem jelentek meg a következő művek: Bálványosvár, — De kár megvénülni, — Fekete sereg, — Föld felett és víz alatt, — Görög tűz, — Három királyné, — Három márvány fej, — A két Trenk, — Ki a szívét a homlokán hordja, — Kik kétszer halnak meg, — A szép Mikhál, — A lőcsei fehér asszony, — Minden poklokon keresztül, — Sárga rózsa, — Szabadság a hó alatt, — Szegénység útja, — Szeretve mind a vérpadig, — Tengerszemű hölgy és még egész sorozata a regényeknek. Fráter György. Rákóczy fia. Páter Péter."

Befejezésül szorgalmazza a kért időpontok pontos megállapítását, „melyek az egyes regényekre nézve valószínűleg különféle dátumokkal járnak."

E levélen JÓKAI kezeírásával kiegészülnek a felsoroltak, ő vezette rá a következőket: „Fráter György, Rákóczy fia, Páter Péter, Hirhedett kalandor, Asszonyt kísér, Kis királyok, Lélekidomár, Nincsen ördög, Fekete vér, Tégy jót" címűeket.

A WODIANERék eddig említett szerződéseiben és leveleiben idézett Jókai-művek megtalálhatók a százkötetes Nemzeti kiadásban; ez okozhatta, hogy JÓKAI, kiadási bonyodalmaktól tartva, egyelőre nem kívánt újabb szerződést kötni velük. Ugyanis 1899. június 3-án WODIANER Arthur így ír JÓKAInak:

„Méltóztatik emlékezni arra, hogy legutóbbi látogatásomkor, amidőn arról volt szó, hogy a Magyar Könyvtárba mely beszélyeket, novellákat vagy kisebb regényeket lehetne felvenni, azt méltóztatott megjegyezni, hogy várjuk be előbb a 100 kötetes nemzeti kiadásnak utolsó tíz kötetét, melyeknek megjelenése után a kimaradt beszélyek, novellák és kisebb regények megállapíthatók lesznek. Minthogy a kimaradt beszélyek, novellák és kisebb regények sorozatát szerződésileg óhajtván biztosítani a Magyar Könyvtár számára, tisztelettel kérem Méltóságodat, kegyeskedjék ezen, a nemzeti kiadásból kimaradt művek listáját megállapíttatni s velünk azt kegyesen közölni, hogy aztán ajánlatomat a kiadandó további sorozatra nézve megtehessem."

[6] A Szerződés itt id. SZINNYEI Józsefnek összeállítása alapján készült *Jókai Mór összes megjelent műveinek bibliográfiáját* idézi.

A Nemzeti Kiadás ugyanis 1898-ban befejeződött.

Wodianer Arthur minden igyekezetével azon van, hogy a Jókai-művek részbeni megszerzése után fenntartsa az íróval, sőt szorosabbra fűzze vele kapcsolatát. Miként kiadói tevékenységét még egykorú kiadók is jellemezték: nagystílű volt, a Franklin Társulatnak veszélyes konkurrense az olcsó, népszerű írói, az iskolai kiadványok terén. A legkitűnőbb szerzőket foglalkoztatta elgondolásainak megvalósítására.[7]

Ez vezeti akkor is, mikor Jókaitól elkéri a Nemzeti Színház iskolai Bánk Bán előadásához tartandó bevezető előadását, hogy azt a többi egybegyűjtött hasonlóval kiadhassa.[8]

1899. júl. 14-én sürgősen lekötné a Magyar Könyvtár számára Jókainak Petőfi halála 50-ik évfordulójára írt *Apotheosis* c. költeményét: „A folyó hó 31-én tartandó Petőfi-ünnepély alkalmából a „Magyar Könyvtárban", — melyben Petőfit teljesen fogjuk hozni — első sorban János vitézt óhajtjuk közzétenni. Felette időszerűnek s a Petőfi-füzetekhez legméltóbbnak is tartanók, ha ezen ünnepély alkalmából bevezetésképp megjelenne a János vitéz előtt Méltóságodnak azon apothesise, melyet a budai arénában szándékozik Méltóságod személyesen előadni."[9] Biztosítja a továbbiakban Jókait, hogy számára az átengedett költemény teljes füzetnek számít és kéri az írót, hogy az időben való megjelentetés érdekében, minél előbb nyilatkozzék.[10]

A Franklin Társulat növekvő aggodalommal figyelte Wodianerék egyre fejlődő vállalkozásait és csak a megfelelő alkalomra vártak, hogy annak gátat vethessenek. Az alkalom nem késett. 1899. dec. 14-én már a következő fenyegetőhangú tiltakozó levelet intézhették a Wodianer-céghez: „Legnagyobb meglepetésünkre azt látjuk, hogy a Magyar Könyvtár 146. füzete Jókai: Nagyenyedi két fűzfáját tartalmazza. — Miután a munka kizárólagos kiadási joga örökre minket illet, s rajtunk kívül annak lenyomatására senki engedélyt nem adhat, kérdést intézünk Önökhöz: mi jogon adták ki Önök a szóban forgó utánnyomást? — Illő tisztelettel Benkő." A Franklin T. pecsétjével ellátott levelet Benkő Gyula ügyvezető igazgató írta alá, aki elsőrendű feladatának tekintette a Társulat kiadványainak minél szélesebb körben való terjesztését, biztosítását.[11]

[7] Vö. A Révai—Franklin per. Bp. 1912. Révai Irod. Int.

[8] Levele Jókaihoz 1899. márc. 28-án.

[9] Az *Apotheosist* Nagy Bella színésznő mondta el a Budai Színkör színpadán, aki még ezen év szept. 16-án az író második felesége lett. E szereplését „Visszaemlékezéseiben" (kéziratban a Petőfi Irod. Múz. Kézirattárában) így írja le: „Közeledett Petőfi halálának ötvenedik évfordulója. Makó (a Budai Színkör igazgatója) díszelőadással ünnepelte meg ez évfordulót. Jókai írt egy magasan szárnyaló, hosszú, gyönyörű szép verset, a mely természetesen Petőfi életét és halálát dicsőítette. Az „Apotheosist" én mondtam el, a színpadon Petőfi szobrával szemben állva, nemtőnek öltözve, meglánccolva, mely láncokat később a vers folyamán a nemtő széttépi és ledobja magáról . . . Leírhatatlan siker volt."

[10] Jókai *Apotheosis* c. költeménye nyomtatásban először 1899-ben alkalmi kiadványként jelent meg az Athenaeumnál 1 lapon.

[11] Benkő Gyula, aki a Pallas Irod. R. t.-től került 1894-ben a Franklinhoz, szívén viselte és nagy körültekintéssel, eréllyel bonyolította a Társulat ügyeit. Ebben az időben — Benkő 10 évet töltött a Franklinnál — az ügyvezetés ellenőre Heinrich Gusztáv igazgatói rangban, az irodalmi tanács elnöke Gyulai Pál. Kívülük még számos rangos tudós és kiadói szakember vett részt a Franklin kiadói tevékenységében. Wodianerék velük álltak szemben. — Amíg a Franklin Társulat 1873-ban korában talán a legnevesebb pesti könyvkiadó: Heckenast Gusztáv vállalatából nőtt ki, Lampel R.

Wodianerék érezték, hogy nem tisztázott az ügyük, már másnap átírnak JÓKAInak, mellékelve Franklinék levelét: „Eszerint a Franklin társulat abban a képzeletben él, hogy 1. A népvilága, 2. A nagyenyedi két fűzfa, 3. Az új földesúr című művekhez nemcsak a szövegkiadást szerezte meg, hanem a jegyzetekkel és bevezetéssel bővített, s egyáltalában minden képzelhető kiadást is örök időre." A továbbiakban hivatkozik a művekre kötött, JÓKAIval közös szerződésükre mondván még: „Méltóságod bizonyára tudta midőn a szerződést megkötni méltóztatott, hogy a Franklin társulatnak máshoz, mint a nagyközönség számára szolgáló rendes szövegkiadáshoz joga nincs: kérem kegyeskedjék a Franklin társulatot jogáról lehetőleg mielőbb felvilágosítani."

JÓKAI 1899. dec. 27-én eleget tesz kérésüknek; a Franklin Társulatnak így ír:

„Tisztelt Igazgatóság! A Wodjaner cégnél jelent meg egy kis elbeszélésem, a nagyenyedi két fűzfa cím alatt jegyzetekkel ellátva, erre a kiadásra én adtam az említett cégnek beleegyezést: ezért nagyon kérem a Franklin igen tisztelt igazgatóságát, hogy emiatt ne indítson pert Wodjáner cége ellen, mert abban „én" lesz a vesztes fél, aki a kiadásba beleegyeztem. Hasonló beleegyezést más cégeknek is adtam, mint a Singer és Wolfernek is, soha emiatt a szerződéses kiadóim kifogást nem tettek. Az egész olyan bagatelle ügy, amely miatt nem érdemes Franklin és Jókai között nyilvános viszálykodást kezdeni; mikor különben egész jó barátságban élhetünk. — Kérem ezt a dolgot ad acta tétetni. — Legnagyobb tisztelettel maradok régi igaz híve Dr. Jókai Mór."

Franklinék dec. 29-én válaszolva JÓKAInak *A nagyenyedi két fűzfa* ügyében, személyére való tekintettel vele szemben minden kártérítésről lemondanak. Ami Wodianeréket illeti, tőlük 100 frt-ot követelnek, melyet „mint igénybe nem vett bírságpénzt" az Írói segélyegyletnek adnak. Teszik ezt annál is inkább, mert ez már a harmadik eset, midőn a szóbanforgó cég megkérdezésük nélkül olyan irodalmi műveket ad ki, melyekről tudta, hogy a kiadói jog azoknál őket illeti meg. — Végül arra kérik az írót, hogy a jövőben minden egyes esetben, ha náluk megjelent bármelyik művéről, bármilyen módon intézkedni óhajtana, előzetesen értesítse őket, nehogy olyan kellemetlen helyzet álljon elő, mely őket az intézkedés megtagadására késztesse. Levelüket BENKŐ és HEINRICH igazgatók írták alá.

Megállapíthatjuk, hogy JÓKAI tudatosan kötötte szerződéseit a Wodianer céggel. RÉVAI Mór János *Emlékirataiban* e tettét „a beállott szenilitás egy jelének" minősíti, utal állítólagos anyagi zavaraira is.[12] Leszögezi, hogy bár

(Wodianer és Fiai) cége nem hivatkozhatott ilyen fényes elődre. A breslaui származású LAMPEL Róbert főképpen tankönyvkiadó volt, és nem rendelkezvén saját nyomdával, többek között WODIANER Fülöp nyomdájával készíttette el kiadványait. LAMPEL Róbertnek 1874-ben bekövetkezett halálakor üzletét WODIANER Fülöp vette meg, ekkor költözteti vállalatát az Andrássy-út (ma Népköztársaság útja) 21. sz. alá. A LAMPEL szellemében tovább vezetett üzlet egyre sikeresebb és működéséért elnyeri a cs. és kir. udvari szállítói címet. 1896-ban a cég 100 éves jubileumára kibocsátott kiadványjegyzéke 1495 kiadványt — 1769 kötetben — sorol fel, ebben tankönyvkiadványai 300, pedagógiai 182, ifjúsági 119, a szépirodalom 129 művet tesznek ki. Igen sok a sorozatos mű, közöttük legnevezetesebb, a FRANKLIN számára legfájóbb kiadványa a Magyar Könyvtár, mely RADÓ Antal szerkesztésében indult meg. A narancssárga füzetek modern magyar és külföldi remekműveket hoztak és Magyarország legelterjedtebb kiadványai közé tartoztak. Ezzel állt szemben a FRANKLIN-féle és GYULAI Pál által szerkesztett Olcsó Könyvtár, mely inkább a klasszikusokat jelentette meg.

[12] RÉVAY Mór János: *Írók, könyvek, kiadók. Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.* Bp. 1920. Révai Testv. 2. köt. 300. l.

A nagyenyedi két fűzfa, Népvilág, Az új földesúr jegyzetekkel és magyarázatokkal, kivonatosan, úgynevezett iskolai kiadásokként jelentek meg WODIANERnél, mégis a szerzői jogbitorlás esete forgott fenn, mert a Franklin nem adott engedélyt ezeknek közrebocsátására. Ami pedig WODIANER egyéb válogatásait illeti és nem szerepeltek a Nemzeti kiadásban, vagy azóta irattak, melyekből alakult volna egy „Jókai Árvái javára rendezendő kiadás," ez Révait sértette volna, minthogy ő szándékozott JÓKAI hátrahagyott műveit kiadni és meg is tette.[13] RÉVAI azonban jogilag nem sérelmezhette Wodianerék szerződéseit, mert saját bevallása szerint JÓKAInak náluk elsőként kiadott műve, a *Páter Péter* (1880) óta, „hihetetlenül hangzik, de tény és valóság, nem volt velük kötött írott szerződése egészen a 100 kötetes nemzeti kiadásig, amikor is a jubileumi bizottság kívánságára kellett az íróval szerződniük."[14] Ami pedig a honoráriumot, példányszámot illeti, a más kiadókkal kötött Jókai-szerződések kulcsa alapján történt a kiszámítás, „ő ismerte a könyvpiacot, tudta, hogy 2000 példánynál többet az ún. drága princepskiadásból a kiadó nem mer kinyomatni és ebben teljesen védve látta a maga érdekeit." Révai szerint 8—10 esztendeig eltartott ez a példányszám, azután JÓKAI művét átadta a Franklin társulatnak, később a Pfeifer Ferdinánd cégnek is népszerű kiadásaik számára.

RÉVAI, szerződései nem lévén JÓKAIval, csak kérdést intézhetett az íróhoz és WODIANERhez a történtekről. JÓKAI nem adott elégséges felvilágosítást; az író úgy gondolta, hogy neki joga van bizonyos tárgyú és tartalmú írásait iskolai kiadások részére átengedni, így is informálták. Feltételezte azt is, hogy WODIANER érintkezésbe lép majd az illetékes kiadókkal, keresi és megtalálja velük a megegyezést, hasonlóan a Nemzeti Kiadás létrehozásakor (1894), midőn minden érintett kiadó engedélyezte RÉVAInak — egyik legérintettebb éppen a Franklin volt — a nála korábban megjelent Jókai-mű felvételét a jubileumi kiadásba. JÓKAI méltán hihette, hogy kiadóinak e magatartása más alkalmakkor is példát ad hasonló eljárásra.

A Franklin Társulat nyeregben érezte magát annál inkább, mert még 1886. márc. 23-án hivatalos iratot intézett JÓKAIhoz GYULAI Pálnak és az igazgatóválasztmány tagjának, JURANY Vilmosnak — igazgatói minőségben is működött — aláírásával, cégpecséttel ellátva, melynek célja volt áttekinteni és újból megerősíteni az író és a kiadó között az évek folyamán létrejött és sok egyes levélben tárgyalt szerződési viszonyt; egyben összefoglalták a köztük érvényben levő megállapodásokat

„Eszerint a Franklin Társulat kizárólagos kiadói joggal bír az író mindazon munkáit illetőleg, melyek eddig náluk Népszerű kiadásukban megjelentek, vagy ezután kiadásukban megjelenni fognak. A »Népszerű« sorozatot továbbra is gyarapítani kívánják Jókai mindazon műveivel, amelyeknek kiadói tulajdonjoga más kiadókkal kötött szerződések értelmében akár Jókaira, vagy örököseire visszaszállnak. Miután a Népszerű kiadásban megjelent, vagy megjelenő műveknek a Franklin kizárólagos jogi tulajdonosa, önérthetőleg jogukban áll e művek bármelyikéből más kiadást is, esetleg díszesebb, vagy képekkel ellátott kiadást is rendezni."

— Leszögezik még pontosan a JÓKAInak járó tiszteletdíjat is, majd átiratukat azzal zárják, hogy az tekintendő ezentúl — minden eddigi megállapodásukat hatályon kívül helyezve — egyedül érvényesnek.

[13] *Jókai Mór hátrahagyott művei.* Bp. 1912. Révai Testv. 1—9. köt.
[14] RÉVAY Mór János id. mű, 1. köt. 180. l.

Juránynak az átiraton való szerepeltetése szándékos volt: figyelmeztetnie kellett Jókait Heckenast Gusztávra, akivel a Népszerű Jókai kiadásokra először szerződött és az utód Franklin erre nézve is jogutód lett. Jurany ugyanis már Heckenast vállalatában is fontos szerepet játszott a kiadások körül és a Franklin elődjének értékes kulturális tevékenységét kívánva folytatni, Jurányt azzal a céllal vette át, hogy a vállalatot Heckenast szellemében és üzleti hagyományai alapján vezesse. Heckenasthoz Jókait barátság fűzte, amely az írónak ifjúkori kapcsolataira tekinthetett vissza; az *Életképek*nek, Heckenast szépirodalmi divatlapjának (1846—1848.) 21 éves korában, 1847. júl. 1-től lesz a szerkesztője és ezután legtekintélyesebb lapjainak szerkesztője és munkatársa,[15] nemkülönben önálló kötetkiadványainak keresett szerzője.[16]

Jókai igen nagyra becsülte kiadóit, vallotta és le is írta: „A fordító és a jó kiadó az írónak az, ami a szárnya a madárnak. Egy toll még nem röpít el."[17] Professzionista írónak tudta magát, aki munkái jövedelméből él és kiadói „segédkezére" hálával emlékezett. Felsorolva azokat Hartlebennel és Heckenasttal kezdte s róluk még így írt: „Az első regényem megjelenése után életpálya lett rám nézve az irodalom. Voltak már kiadók, akik tisztességes honoráriumot fizettek egy kezdő magyar írónak, akinek nyelvén nem is értettek. Németek voltak. Hartleben, Heckenast. Dicséretre méltó derék emberek."[18] Heckenasthoz azonos politikai álláspontjáért is ragaszkodott. A kiadásában megjelenő *Életképek*ről szólva hangsúlyozza: „Én a liberális irányzatú szépirodalmi lapnak, az „Életképeknek" lettem a szerkesztője. Ebbe a lapba dolgoztak a magyar költővilág matadorai. Különösen az ifjú nemzedék s annak vezérszelleme, Petőfi, kivel a legbensőbb barátság fűzött össze évek óta."[19] Az *Esti Lapok*at a „magyar girondisták" orgánumának mondja. Visszaidézi azt is, hogy a magyar életet visszatükröző tiltott könyvekből szerezte tájékoztató ismereteit és tudvalévő, hogy ezeket Heckenast csempészte be lipcsei könyvkiadó sógora, Wigand Ottó segítségével az országba, hogy terjessze az ellenzéki értelmiség körében.[20] Jókainak e kiadójával mindvégig harmonikus volt az összeműködése, méltán várhatta el ugyanezt az utód Franklin Társulattól, amely továbbra is jövedelmező kiadásokat rendezett sajtó alá az „örökölt" szerződések alapján.

[15] *Esti Lapok*, 1848—1849. máj. 8. (Pest, Debrecen, Pest), *Vasárnapi Újság*, 1854. márc. 5-től 1863-ig, *Magyar Sajtó*, 1857. jún. 6. — 1858. júl. 31. és 1861. — E szerkesztői tevékenysége mellett számos közleménye jelent meg Heckenast lapjaiban. Említenünk kell a Szilágyi Sándor szerkesztésében 1850-ben megjelent Magyar Emléklapokat, Magyar Írók Füzeteit és a Pesti Röpíveket, melyekkel a szabadságharc leveretése után Heckenast megkísérli megszólaltatni az elnémult írókat. Jókai Sajó álnéven vagy csillagjegyekkel ír ezekbe.

[16] Jókainak Heckenastnál 1848-ban jelent meg először műve *Vadon virágai* címen, 2 kötetben. Két évig, a kritikus időben természetesen szünet állt be, 1850-ben ugyancsak Sajó álnév alatt két kötetben elbeszélések *Forradalmi és csataképek* címen. Ekkor megint szünet következett. Majd a *Vasárnapi Újság* szerkesztői tevékenységével párhuzamosan újból megjelenteti műveit Heckenast. A Franklin contra Wodianer-per tárgyát képező *Népvilág*ot Heckenast 1857-ben, 2 kötetben adta ki; *A nagyenyedi két fűzfa* a *Carinus* c. elbeszéléssel együtt pedig sorozatának; *Jókai Mór munkái. Népszerű kiadás, 16., Az új földesúr* 44—47. kötetenként jelent meg.

[17] *A Jókai-jubileum és A nemzeti díszkiadás története*. Jókai Mór művei. C. köt. Bp. 1911 Révai., 132. l.

[18] Uo. 131, 139. l.

[19] Uo. 140. l.

[20] Uo. 141, 146. l.

Az utód ezúttal kérlelhetetlen volt és 1900. januárjában igazgatósági ülésen hozott határozattal utasította ügyészét, Dr. HAJDUSKA Emilt, hogy a pert Wodianer ellen haladéktalanul indítsa meg. JÓKAI jogi képviselője családi barátja, Dr. SEBESTYÉN József ügyvéd, aki már második házasságával kapcsolatban felmerült számos ügyében ténykedett. 1900. máj. 2-án a következő levelet intézi hozzá:

„Tisztelt Doktor Úr! Kedves Barátom! Értesülve arról, hogy a Franklin könyvkiadó cég a Wodjaner Arthur könyvkiadó céget beperelte az én „Nagyenyedi két fűzfa" című elbeszélésemnek iskolai használatra kivonatossá tett kiadása miatt, sietek Önnel tudatni, hogy az ügyben a szavatosságot elvállalom a Wodjaner cég mellett, s felkérem Önt, hogy engemet az ügyben, mint meghatalmazott védő ügyvédem, a bíróság előtt képviseljen és támogasson. Kiváló tisztelettel maradok igaz híve Dr. Jókai Mór."

Közben WODIANER siet még egy perré válható Franklin-ügyét feltartóztatni: ugyanis megjelentette Magyar Könyvtár c. sorozatának 168. füzeteként JÓKAInak *A gazdag szegények* c. vígjátékát, amely hét esztendővel előbb a Franklin Népszerű Jókai sorozatának *Szinművek* c. kötetében látott napvilágot. Azzal védekezik Franklinnál, hogy az író a kéziratot neki saját maga ajánlotta fel, mert nem emlékezett már arra, hogy az már megjelent. Még a vígjáték kéziratát is bemutatja igazolásul a Franklinnak, majd közli, hogy „kötelességszerűleg" bevonja a *Gazdag szegények* összes példányait s azokat meg fogja semmisíteni. Igéri azt is, hogy JÓKAI személyesen fogja a Franklin Társulatot felkeresni, hogy „ez ügyet, valamint a még mindig függőben levő „Uj földesúr" és „Népvilág" című füzetek ügyét rendezze. Ő méltósága most egyéb munkáit kívánja compensatióul felajánlani a Franklin Népszerű kiadása számára és azt a reményét fejezte ki, hogy a Társulat az ő igen messzemenő ajánlatát el fogja fogadni, s az ügy békésen el lesz intézhető."[21]

A Franklin Társulat azonban nem ad választ WODIANERnek, minthogy jól tudja, maga is kiadó lévén, az ígért kiadványmegsemmisítés még a könyvkereskedői forgalomban is nehezen ellenőrizhető. —

JÓKAI egyelőre kikapcsolódik a rossz légkörből, feleségével együtt júniusban Párisban van, ahol ünneplik és magas körök fogadják. Az élmények témákká alakulnak és teljesen kitöltik lelkét és idejét:

„Itt drága minden perc — írja ügyvédjének, SEBESTYÉNnek — nem lehet íróskodni, van 40 tárgyam feljegyezve. Tegnap voltunk 1. kiállításban. Ázsiai orosz ország. India. Thibet. 2. A Hotel des Invalidesban. 3. A musée Luxemburgban. 4. A musée Clunyban. 5. a Notre Dame-ban. 6. Éjjel a kivilágított kiállításban. 7. Az önmozgó gyalogúton. 8. A Folie Bergeresban, láttuk Oteret. 9. Végül a Moulin Rougeben. Csupa érdekes különlegességek, a mik leírásra várnak . . . Ma pedig megyünk két múzeumba, aztán automobilon ki Versaillesba, végre a Cirqueba."[22]

De drága minden perc azért is, mert a nemzetközi világkiállításon Magyarország a Jókai-oeuvre-rel szerepelt hatalmas sikerrel: a Jókai-szoba a párisi kiállításon a többi nemzet irodalmi jellegű kiállítását felülmúlja. Ünnepli őt a Société des gens des lettres, előkelő társaságok, fogadja Émile LOUBET, a francia köztársaság elnöke. A kiállítás zsűrije a Jókai díszkiadásnak ítéli a Grand Prix-t. Dehogy gondol most ő a Franklinra, melynek Igazgatóságához

[21] Wodianer levelei a Franklin Társulatnak, 1900. ápr. 27. és máj. 1.
[22] Jókai levele Sebestyén Józsefhez, Párizs, 1900. jún. 9.

máj. 2-án egyébként is így írt: „Sietek a tisztelt Igazgatóságot értesíteni arról, hogy a Wodjaner Arthur cég, az én tévedésem folytán általa kiadott „Gazdag szegények" című színművem példányait a forgalomból kivonta és megsemmisítette. Annál fogva kérem a tisztelt Igazgatóságot, hogy ezen méltányosan befejezettnek tekinthető ügyben a további eljárást szüntesse meg. Kiváló tisztelettel igaz híve Dr. Jókai Mór." — Hazatérve a sikeres párizsi útról a régi kellemetlenség várja.

Jún. 15-én JÓKAI még mindig kénytelen keresgélni „mindenféle szerződéseit Wodjánerrel, Franklinnal és ügyvédjével, Sebestyénnel felkeresni a remélt megegyezés céljából a Társulatot."[23]

Az írónak úgy tűnik, hogy ügyvédje nem tud megbirkózni az üggyel és RÉVAY Mór János rábeszélésére 1901. febr. 1-én visszavonja megbízását SEBESTYÉNtől: „Tisztelt Ügyvéd Ur! Kérem, szíveskedjék nekem az Önnél levő ügyirataimat átszármaztatni s egyúttal megírni, hogy eddigi ügyvédi fáradozásaiért mivel tartozom? hogy ennek készséggel eleget tehessek. Dr. Jókai Mór." Febr. 3-án nyugtázza SEBESTYÉNnek a kért iratai átvételét, már kissé melegebb hangon ír, ami azzal magyarázható, hogy idegen befolyásra vonta meg ügyvédjétől bizalmát.[24] Ezt igazolja az 1901. febr. 16-án SEBESTYÉNhez intézett írása:

„Tisztelt Ügyvéd Úr! Önnek eddigi buzgó fáradozásait ügyeimben szívesen megköszönve, az ezentúliakra nézve Dr. Ardó Alfréd urat bíztam meg, kivel, mint a Révai Testvérek társaság ügyvédjével régi összeköttetésem van. Igaz tisztelettel maradok tisztelője Dr. Jókai Mór."

Azonban ARDÓ sem tudott csodákat tenni, mert WODIANER a per folyamán ragaszkodott a JÓKAIval kötött szerződéseihez, alperes létére ügyvédjével, Dr. FELEKI Bélával igazát bizonyittatta. JÓKAIval 1901. jún. közepe táján örömmel tudatja, hogy „A nagyenyedi két fűzfa, valamint a Népvilág és a Földes ur kivonatai már ki vannak nyomatva s a Népvilág meg is jelent." WODIANER „fut a pénze és illusztris szerzője után" és különösen ez utóbbi személyére való tekintetre reméli, hogy a törvényszék számára kedvező ítéletet fog hozni, ezért ügyvédje, FELEKI Béla ily iratot nyújt be:

„Tekintetes kir. Törvényszék! A Franklin Társulat magyar irodalmi intézet és könyvnyomda részvénytársaság bej. cég ellenünk a tekintetes kir. Törvényszéknél átruházott szerzői jog megsértése miatt 1500 korona kártérítési tőke és jár. iránt 9430/1901 szám alatt keresetet indított. Minthogy pervesztesség esetére dr. Jókai Mór budapesti lakós, főrendiházi tag úr ellen szavatossági igényt kívánunk érvényesíteni, tisztelettel kérjük a tekintetes kir. Törvényszéket igazolt perbeli ügyvédünk által: Méltóztassék Dr. Jókai Mór budapesti lakós, főrendiházi tag urat ezen per folyamatban létéről jelen kérvényünk II. példányának h. h. szolga útján való kézbesítése mellett értesíteni."[25]

A törvényszéki bíró jún. 14-én kézbesítteti a kérelmet a „perbehívott" írónak.

RÉVAI Mór János *Visszaemlékezései*ben úgy tünteti fel, mintha a per kedvező kimenetelét JÓKAI számára az ő és ügyvédjének a közbenjárása szorgalmazta

[23] Jókai levelei ugyanahhoz, Bp. 1900. jún. 15., nov. 23.
[24] Jókai levelei Sebestyén Józsefhez, Budapest, 1901. febr. 1. és 3.
[25] Törvényszéki iratok, 21171, 901. jún. 13., 21171, 901. jún. 14.

volna,[26] holott WODIANERnek egy 1901. jún. 19-i JÓKAIhoz intézett és állítása hitelességének tanúsítására Dr. SCHILLING Rudolf budapesti közjegyzőnél elhelyezett iratában a következők olvashatók:

„Időközben folyó hó 5-én Dr. Ardó Alfréd ügyvéd úr, aki ügyvédünkkel (Dr. Feleki Bélával) a Franklin társulat által a Magyar Könyvtárban megjelent Nagyenyedi két fűzfa című mű miatt ellenünk indított per tárgyában értekezett, levelet intézett ügyvédünkhöz, melyben azt írja, hogy a Révai Testvérek cég még 1893-ban megszerezte a kizárólagos jogot mindazon művek kiadására, melyek a nagy millenáris kiadásban megjelentek, úgyszintén azon művek kiadására is, melyek azon kiadásban foglalva nincsenek, vagy amelyeket a nevezett kiadás megjelenése után Méltóságod még írni fog. Bizonyos, hogy itt Révai Testvérek részéről csakis tévedés forroghat fenn, s kötelességünknek tartjuk a nevezett cég kijelentését Méltóságoddal közölni, hogy alkalma és módja legyen Révaiéknál a tévedést felvilágosítani. Megemlítjük, hogy amennyiben, amit nem hihetünk, Révai Testvérek akár a fentemlített munkák kiadása, akár a háromrendbeli szerződésben nekünk biztosított kiadói jogok érvényesítése miatt ellenünk pert indítana, abból még azon fel nem tételezhető esetben is, hogy mi válnánk pervesztessé, az anyagi kár csakis Méltóságodra hárulhatna. Ha pedig a nevezett cég a kiadandó munkák esetleges előzetes lefoglalása által bárminemű botrány előidézésére okot adna, azért a felelősséget már előre is magunktól elhárítjuk . . . Célra nem vezethető tárgyalások elkerülése végett pedig visszavonhatatlanul kijelentjük, hogy a Méltóságoddal kötött szerződéseinket semmi körülmények között fel nem bonthatjuk."

A Wodianer-féle tanusítványból kiemelt legjellemzőbb passzus rávilágít az öreg Jókai körül kialakult lesújtó helyzetre, melyet az érte és körülötte marakodó kiadói teremtettek. Már a fiatal színésznővel, NAGY Bellával kötött házassága miatt támadt családi viszály és ellenséges közvélemény igen megviselte érzékeny lelkületét, ezt tetézte meg a kiadói per.

Wodianer tanúsítványa mindenesetre nagy csalódást jelentett számára Révaival szemben és ez indítja arra, hogy visszatér előbbi ügyvédjéhez:

„Kedves Barátom Egy sajnos félreértés következtében visszakértem Öntől rábízott ügyirataimat Miután a félreértés teljesen tisztázódott kérem Önt, szíveskedjék ügyeimet ezentúlra is elvállalni, s engemet Svábhegyi lakásomon, e végett becses látogatásával megtisztelni. Legszívesebb üdvözlettel maradok tisztelő barátja Dr. Jókai Mór Svábhegy 1901 jún. 21."

Már 1902-re fordul az esztendő és a per tüze nem hamvad. WODIANER a harcban nem hátrál, védőpajzsa az országos hírű író, ezt igazolja az év jan. 30-án JÓKAIhoz írott levele:

„Méltóságos Uram! Egyik hozzáértő megbízottunkkkal igen nagy munkát végeztetett Dr. Radó Antal úr, a Magyar Könyvtár szerkesztője, amennyiben Méltóságodnak évtizedek óta a legkülönbözőbb lapokban megjelent és könyvbe még nem gyűjtött cikkeket, elbeszéléseket, tárcákat stb. összeiratta, hogy azokat szerződéseink értelmében a Magyar Könyvtárban közölhessük, füzetekre beosztva. Amidőn erről Méltóságodnak jelentést teszek és egyben a jegyzék egy példányát mellékelem, vagyok Méltóságodnak igaz tisztelője Lampel R. (Wodianer F. és Fiai)."

A mellékelt jegyzék 27 művet sorol fel a megjelenés helyével és évével. JÓKAI írásainak kisebb kizárásával elfogadja a tervezetet és így nyilatkozik:

[26] Révay Mór János, id. mű, 2. köt. 302—303. l.

„Tisztelt Kiadó Úr! A megküldött lajstromot áttanulmányozva, úgy találom, hogy az egész gyűjtemény, három szakasz kivételével, azon összeállításban bármikor kiadható könyvalakban. A kivett három szakasz „Novellák" címet visel. Ezeket kérem *egyelőre* mellőztetni, nehogy más szerződéssel jöjjek összeütközésbe. Kiváló tiszteletem mellett maradok igaz tisztelője Dr. Jókai Mór. 1902 febr. 21 ikén."

E levél bizonyítja régi jó kapcsolatukat és még valamit: JÓKAInak pénzre van szüksége, igaz RÉVAYnak az állítása, hogy pénzzavarral küzd. Pénzügyei akkor rendeződtek, amikor jubileuma alkalmával a nemzeti tiszteletdíjban részesült: egyszerre nagy összeg és annak kamatai fölött rendelkezett. A második házassága e rendezett helyzet pénzügyeit újra összekuszálta. Ki kellett elégítenie FESZTY Árpádné JÓKAI Róza örökségbeli követeléseit, második felesége szegény családból származott, színészi hivatását nem gyakorolta; a csupa szív, gavallér JÓKAI elvállalta második felesége egész családjának — öten voltak NAGY Belláék testvérek — az ő főrendiházi méltóságának megfelelő színvonalon eltartását. Az Erzsébet körúti új lakás előkelő módon történt berendezése, ennek és a Svábhegyen levő villájának a fenntartása, a személyzet, az olaszországi, nizzai üdülések, melyekre második feleségének családtagjai is elkísérték őket,[27] mind mind nagy anyagi megterhelést jelentettek az írónak. RÉVAY Mór János *Visszaemlékezései*ben arról ír, hogy az író feltárta előtte anyagi helyzete tarthatatlanságát és ő felajánlotta a társulat és a saját egyéni segítségét, sőt azt is, hogy — amennyiben JÓKAI óhajtja — megbeszéli a dolgot Jókainéval, minthogy az 1899. dec. 2-án kötött házassági szerződésük szerint az író összes kiadásai után járó évi jövedelmének felét feleségére ruházta. A Jókainéval történt megbeszéléskor RÉVAI feltárta az asszony előtt, hogy az utolsó években az író egyre gyakrabban vesz fel művei jövedelmére tetemes előleget és elsősorban neki is érdeke, aki JÓKAI vagyonrészese, hogy ez előlegszámla ne növekedjék mértéktelenül, mert különben a Révai Rt. beláthatatlan időkig kénytelen lesz a jövedelmet az előlegszámla és kamatainak törlesztésére fordítani. Arra is tekintettel kell lenni, hogy JÓKAIról — aki a Révai Testv. Rt. igazgatósági elnöke — senki se tételezhesse fel helyzetével járó rendkívüli előnyök kihasználását. Jókainé kifejtette, hogy férje nem tud a pénzzel bánni, ami őt is aggodalommal tölti el és nem a háztartás emészti fel a nagy összegeket, hanem az író tékozló hajlama. Végül is magára vállalta, hogy JÓKAInak mindennemű jövedelmét ezentúl csak ő fogja kezelni és JÓKAI neki adja át a részére folyósított összegeket, előleget nem vesz fel, adósságot nem csinál. Az író ettől kezdve valóban nem kezelhette önállóan jövedelmét.[28] — E megállapodás 1903-ban jött létre. Mindaddig JÓKAI igyekezett minél jövedelmezőbbé tenni írásait.

1902. május 15-én a budapesti kir. törvényszék meghozza ítéletét A nagyenyedi két fűzfaperben:

[27] Erről Jókai levele is tanúskodik: „Kedves öcsém Lajos. (ti. Nagy Bella öccse) Igazgató Urad szíves volt hozzám üdvözlő levelet írni, melyben Rólatok dicsérettel emlékezik meg, ami nekem nagyon jól esett. Így folytassátok mindvégig. Nemsokára hazamegyünk már Budapestre: ölelni fogunk Benneteket. Itteni örömteljes élményeinkről majd sok elbeszélnivalójuk lesz a lyánkáknak (felesége hugai), az édes mamának, de különösen az én drága kedves Bellámnak, ki nagyon meg van elégedve a Nizzában töltött idénnyel. Én is örömmel emlékezem a Riviérán töltött napokra vissza, amiről írtam és közöltem is egyetmást: ha otthon leszünk, meglátjátok. Most minden jókat kívánva Nektek, ölellek csókollak Dezsőkének is add át csókjaimat (Bella másik öccse) szerető bátyátok Dr. Jókai Mór. Nizza 1904. April 5."

[28] RÉVAY Mór János, i. m. 2. köt. 305—309. l.

„A kir. törvényszék alperes (Wodianer) által a magyar könyvtár című sorozat 146. füzetében foglalt Jókai Mór „Nagyenyedi fűzfa" (sic!) című beszélyének többszörözésével, közzétételével és forgalomba helyezésével, az ezen beszélyre vonatkozólag felperesre (Franklin) átruházott szerzői jogot bitoroltnak megállapítja, a fenti kiadvány meglevő példányainak elkobzását elrendeli és annak foganatosítása iránt az 1884. évi 1686 sz. I. M. rendelet 18 §-a értelmében a budapesti V. ker. kir. járásbíróságot megkeresi. Kötelezi alperest, hogy felperesnek 180 korona kártérítési tőkét és 275 korona perköltséget 15 nap alatt végrehajtás terhe mellett fizessen meg. Büntetés kirovása mellőztetik. Felperesi ügyvéd díja és költsége 200 koronában, alperesi ügyvédei 200 koronában állapítatnak meg."

Az indokolás még megállapítja a Franklinnak a műre vonatkozó kizárólagos jogát szerződésére hivatkozva és azt is, hogy ily körülmények között a szerző nem volt jogosult az alperesre semmiféle kiadás jogát átruházni és ezért az alperes a szerzőtől nyert jogra nem hivatkozhatik.

Jókai szavatosként Wodianer fellebbezéséhez csatolta kifogásait az ítélet ellen, ugyanakkor 1902. okt. 6-án újból megpróbálja levelében Franklint jobb belátásra bírni:

„Igen tisztelt Igazgatóság! Mint méltóztatik tudni, a Lampel—Wodjaner Kiadó cég a Magyar Könyvtárban „Népvilág, A nagyenyedi két fűzfa és az Új földesúr" című elbeszéléseim és regényeimből úgynevezett iskolai kiadásokat adott, amit a Lampel cég velem 1898 évi március hó 30-án és ugyanez év április hó 2-án kötött szerződés alapján feljogosítva tehetett. Én ezen szerződéseket jóhiszeműen kötöttem. Azon véleményben voltam, hogy ezen iskolai kiadások a Franklin társulat jogát nem érintik. Később, midőn a tisztelt Társaság a Lampel céget ezen kiadványok miatt beperelte, jöttem tudatára annak, hogy a Lampel céggel ily szerződés megkötésére a tisztelt Társaság véleménye szerint joggal nem bírtam. Anyagi kérdésekről levén szó, a Lampel cég engem ezen perekbe szavatosként idézett s én kénytelen voltam a szavatosságot elvállalni. A perek megindítása után a szerződéseket áttanulmányoztam s meggyőződtem arról, hogy a Lampel cég ezen kiadmányokon felyül sok egyéb művem kiadására is igényt tarthat, melyeket neki eladtam jóhiszeműleg, amihez jogom nem volt. A különböző kiadókkal való pereskedést elkerülni akarván, hosszas tárgyalások után végre a napokban sikerült megkötnöm azon egyezséget, mely szerint a Magyar Könyvtárban eddig megjelent fennemlített három művemen felyül a Lampel cég nem lesz jogosítva a Franklin társulat szerzői tulajdonjogát képező műveimből több munkámat megjelentetni. Ennek ellenében én azon kötelezettséget vállaltam, hogy a Franklin társulatnak a három művem Lampel féle kiadmányban megjelenése által okozott minden kárát megtérítem, illetve kötelezem magamat kieszközölni a tekintetes Igazgatóságnál, hogy a Lampel—Wodjaner cég ellen folyamatba tett pereket be méltóztatik szüntetni. Fontos anyagi érdekemről levén szó, azon kéréssel járulok a tekintetes Igazgatósághoz, méltóztassék az én személyemre való tekintettel a Lampel cég ellen folyamatba tett pereket beszüntetni. Ne méltóztassanak ezen kérelmem tárgyalásánál a Lampel cégre tekintettel lenni, hanem csakis én reám, aki kötelezettséget vállaltam ezen perek beszüntetésére. Én a tisztelt Társaság minden kárát a sajátomból kész vagyok megtéríteni s szívesen teszem azt, bármily anyagi áldozatomba kerüljön is, mert meg vagyok afelől győződve, hogy hasonló kellemetlenségem jövőre sem nekem, sem a tisztelt Társaságnak, sem többi kiadóimnak nem fog lenni. Hivatkozom azon negyven év óta fennálló barátságos és üzleti jó viszonyra,[29] mely a Franklin társaság és köztem háborthatlanul és megszakítatlanul fenn állott, s mely különösen megnyilatkozott irányomban munkáimnak jubiláris összes kiadása alkalmából, mely a Franklin társulat nagylelkű beleegyezése mellett jöhetett csupán létre, amidőn azt a reményt táplálom, hogy a Franklin társulat ugyanezen barátságot és nagylelkűséget a jelen esetben sem fogja megtagadni tőlem s azáltal engemet nagy nyugatalanságtól és anyagi veszteségtől fog megszabadítani, s az eddiginél is nagyobb hálára kötelezni. Legmélyebb tisztelettel maradok a tekintetes Igazgatóságnak mélyen tisztelő híve és szolgája Dr. Jókai Mór".

[29] 40 évvel előbb a cégtulajdonos Heckenast Gusztáv volt.

Mikor JÓKAI ezt a kanosszázó hangú levelet írta, szenvedte el Károly bátyja elhalálozását is. Az ország közvéleménye részvéttel fordult feléje; a Franklin is megszánta az öreg írót és megszüntette a Lampel elleni pert azzal a feltétellel, hogy a Magyar Könyvtárban eddig megjelent Jókai-kiadásokat következmények nélkül tudomásul veszi, de a jövőben hasonlókat a Lampel cég nem adhat ki. Wodianer azonban az író legnagyobb elkeseredésére nem akart elállni szerződéseitől. Fennmaradt ezen időszakból Jókainak egy levélfogalmazványa ismeretlenhez, felpanaszolja Wodianer makacsságát, hogy nem akarja az ő kiadói jogát szabályozó új szerződést, melyet már FRANKLIN, RÉVAI és JÓKAI szignáltak, aláírni.

„Ezzel a vonakodással engemet tetemesen megkárosít — írja — én elvesztek miatta ötezer forintot, melyet Révaiéknak kellene részemre kiszolgáltatni. De nem bánnám má ezt a veszteséget sem, többet is vesztettem már életemben, csak lenne valahára vége ennek a pokolbeli gyötrelemnek, amivel engemet kiadói processzusok éjjel nappal kínoznak. A mai karácsony ünnepem dacára családi megelégedésemnek, tönkre van téve. Ezt a tortúrát tovább ki nem állom. Húzzák le a bőrömet, szíják ki a véremet; de végre hagyjanak megnyugodni, hisz átkozottabb kedélyállapotban vagyok, mint egy kurrentált gonosztevő. Én kénytelen leszek, ha ennek a gyötrelemnek vége nem szakad, az egész ügyemet nyilvánosság elé hozni, ami a benne résztvevő felek egyikének sem fog javára válni: nekem legkevésbé."

Így csengett ki az 1902-ik esztendő és úgy látszott, hogy 1903 sem hozza meg az író békéjét. Február 8-án levelet ír ügyvédjének, SEBESTYÉNnek az áldatlan Franklin—Révai—Wodianer ügyet panaszolva s azt, hogy hosszú hónapokon át tartó veszteglés és huzavona után is ott tartanak, ahol a dolog kezdetekor. Nem szemrehányásképp mondja, mert tudja, hogy SEBESTYÉN szerette volna jól és gyorsan befejezni, de hát a jóakarat egyedül nem elegendő. „Öreg ember vagyok — folytatja — nem tudom meddig élek s nem akarom, hogy holtom után egy ilyen rettenetes hosszadalmas ügy, mint ez volt eddig, elintézetlenül maradjon. Be fogja tehát látni, hogy szükségesen cselekszem, amikor ügyem vezetését egy más ügyvédre akarom átruházni. Az ügyvéd személyére nézve már megállapodás is történt." JÓKAIt ezen elhatározásában ismét RÉVAY befolyásolta és újólag ügyvédjét, Ardó Alfrédot ajánlotta. Azonban erre már nem került sor, mert egy nappal később, febr. 9-én megérkezik az íróhoz Sebestyén válasza, közli, hogy tudomásul vette Jókai képviseletének megszüntetését, valamennyi nála elfekvő Jókai ügyiratot az új jogi képviselőnek át fog adni. Egyben tudatja: „A Wodianer ügy Méltóságod és jogutódai szempontjából várakozáson felül fényesen, *véglegesen* teljesen be van fejezve. E tekintetben az illetőnek (ti. Jókai új ügyvédjének) semmiféle felvilágosításra sőt eljárásra sem lesz szüksége." SEBESTYÉN levele tiszteletteljes és udvarias, mégis érezhető sértődöttsége.

JÓKAI felszabadul a nyomasztó lelkiállapotból és miként az első alkalommal tette SEBESTYÉNnek számára szolgáltatott ügyvédi működése megszüntetésekor, most is szeretné meg nem történtté tenni a másodszori hasonló lépését: személyesen és levélben igyekszik ügyvédjével a dolgot feledtetni:

„Tisztelt Doktor Úr! Folyó év febr. 9-én én egy levelet küldtem Önnek melyben visszakértem irataimat azon megokolással, hogy Ön ügyemet befejezni nem tudja. Ezen levelet én téves informátio alapján írtam. Ezt tökéletesen bizonyítja azon tény, hogy Ön időközben ügyemet a legjobb sikerrel, várakozásomon fölül jól befejezte. Amit tegnap esti ittlétekor, amidőn még Önnél lévő irataimat elhozni szíves volt, szóval el-

mondtam, indíttatva érzem magamat Önnel levélben is tudatni. Nálam teljesített ügyvédi tényked éséért fogadja tehát ez úton is legnagyobb köszönetemet és elismerésemet azon buzgóságért és lelkiismeretességért, mellyel ügyeimben eljárt. S miután honoráriuma iránt tett ismételt kérdésemre Ön most is azt válaszolta, hogy nem fogad el tőlem semmiféle díjazást, fogadja emlékül tőlem 100 kötetes összes munkáim díszkiadását, mint elismerésem és köszönetem csekély tanújelét. Maradok Önt üdvözölve igaz tisztelettel Dr. Jókai Mór. Budapest 1903 Martius 1-én."

SEBESTYÉN azonos dátummal, a levél vétele után azonnal válaszol az írónak. És bár állhatatosasan megmarad a Jókai ügyvédi ügyeitől való visszalépése mellett, hangsúlyozza, hogy ez nem az ő személye miatt történt.

„Rajongóbb tisztelője senki sem lehet Jókai Mórnak nálamnál; s ez így lesz ezután is mindörökké. S épen ezért szégyenkezve fogadom szíves ajándékát — de nagy köszönettel tartom meg — hogy egykoron büszkén mondhassam, hogy ügyvédi tevékenységemet maga a költő király azzal vélte legméltóbban — anélkül hogy megérdemeltem volna — meghálálni, hogy saját műveivel ajándékozott meg engem."

SEBESTYÉNnek e vallomásos köszönete egyben az évekre nyúló kiadói pernek befejező akkordja. Igazi alapindítéka a nagyolvasottságú Jókai-művek jövedelmezősége, a kiadók rivalizálása volt. Ezt igazolja „A Révai—Franklin per" c. mű is: „A Franklin kiadói egyeduralkodásra törekedett mindig, a többiek folytassanak részletüzletet. Mindenkit maguk alá akartak gyűrni, mert nekik van pénzük" (vö. id. mű 107.). WODIANER Arthur sem bírta a velük való folytonos üzleti harcot, amely mögött megszüntetésüknek törekvése rejlett és megvételre ajánlotta fel Franklinnak vállalatát 1,650 000 koronáért. A Társulat természetesen beleegyezett, mert elérte célját: megszűnt a versenytárs és minden modern és jövedelmező vállalkozását bekebelezhette mégpedig harag nélkül, mert a cégtulajdonost, WODIANER Arthurt beválasztotta az ügyvezető végrehajtóbizottság tagjai közé; ez a sakkhúzás is eredményes volt, hiszen kiváló, képességei teljében levő szakembert nyertek.

JÓKAI pedig, aki azt vallotta: „Az írónak az a tulajdona, amit papirosra vetett épen olyan elsajátíthatatlan örökül marad családjára és jogutódaira, mint az általa ültetett erdő, aminek a becse annál nagyobb, mentül tovább nő" — egy esztendő múlva bekövetkezett halálakor e perrel sem hagyott elintézetlen ügyet örököseire.[30]

PIROSKA D. SZEMZŐ

Mór Jókai, engagé dans un litige de droits d'auteur, au déclin de sa vie

Dès le moment où Mór Jókai — romancier hongrois célèbre du XIXe siècle — est devenu écrivain connu, la rivalité pour la diffusion de ses oeuvres s'est engagée entre les éditeurs de plusieurs pays. Ses ouvrages, en effet, ont connu et connaissent encore un succès de popularité extraordinaire, ils ont été traduits en presque toutes les langues importantes du monde.

Par conséquence il est bien entendu qu'en quelle mesure était pénible pour Jókai la poursuite d'un procès, dont les antécédents remontaient au 30 mars 1898, date d'un contrat qu'il avait conclu avec la librairie et maison d'édition Róbert Lampel (F. Wodia-

[30] Jókai Mór: *Az írói jog tulajdonának elévüléséről!* A Hon 1880. jún. 29. 165. sz.

ner et Fils) au sujet de la publication de plusieurs de ses ouvrages; ces publications touchaient notamment — et ceci d'une manière contestable — la sphère d'intérêt de la Société Franklin et celui des Éditions Révai de Budapest.

L'auteur donne l'exposé de tous les contracts conclus par Jókai en 1898 et 1899 avec la maison Lampel — Wodianer, cite le contenu de plusieurs lettres: de celles écrites par Jókai à propos de ces ouvrages, de celles qui provenaient des éditeurs Franklin et Révai et de leurs avocats, il fait connaître en outre les pièces du dossier du procès; celui-ci a été intenté en 1900.

Wodianer avait concentré tous ses efforts à diffuser les ouvrages de ce romancier très populaire dans les couches les plus larges du public, sous forme de collections, d'éditions à prix modique; c'est à ce but que fut créée la «Magyar Könyvtár» (Bibliothèque Hongroise).

Voyant l'activité de Wodianer, l'inquiétude des éditeurs Franklin et Révai s'accrut de plus en plus. Franklin néanmoins pouvait se croire couvert, ayant adressé en 1886 un document officiel à Jókai, document qui résumait et confirmait les accords antérieurs conclus avec lui; ce texte mettait un certain accent sur les ouvrages parus dans sa collection „Népszerû Kiadás" (Éditions Populaires). L'initiateur de cette série, qui était appelée de jouer le rôle des «Ouvrages Jókai à prix modique» était le prédécesseur immédiat de la maison Franklin, soit Gusztáv Heckenast, l'éditeur pestois célèbre du XIXe siècle, connu partout en Europe. La situation de Révai par contre était plus difficile; voici comment il en parle dans l'histoire de son entreprise: «Avant l'édition jubilaire des oeuvres de Jókai nous n'avons eu aucun écrit avec lui»; ainsi ils n'avaient pas la possibilité d'entreprendre des démarches légales contre Wodianer. Ils possédaient toutefois une arme forgée en cachette: ils encourageaient Franklin à défendre ses droits.

Le procès fut intenté par Franklin en 1900 au sujet de trois romans édités dans la collection «Magyar Könyvtár», intitulés respectivement: «A nagyenyedi két fűzfa» (Les deux saules de Nagyenyed). «Népvilág» (Monde du peuple) et «Az új földesúr» (Le nouveau seigneur). Au cours du procès ils ont fait valoir les contrats anciens que Gusztáv Heckenast avait conclus avec Jókai.

Le fait de voir surgir le nom de Heckenast dans le procès déconcertait Jókai dans une certaine mesure, car Heckenast avait été son ami, dès son jeune âge, cet ami l'avait chargé de la rédaction de plusieurs organes importantes de Pest, qui étaient en sa possession, en outre Heckenast lui assurait la parution des ses ouvrages, en hongrois et en allemand, sous forme de volumes bien soignés et conformes au goût de l'époque.

Au cours du procès Wodianer a fait appeler Jókai comme garant. Cette mesure a été prise dans l'espoir que le tribunal s'abstiendra de prononcer un jugement qui serait défavorable à l'auteur qui jouissait d'une considération générale dans le monde entier. L'argumentation de Wodianer consistait à affirmer que Franklin se trompe, que ce ne serait pas l'édition augmentée de notes et de préfaces dont Franklin a obtenu le droit d'édition et que ce serait seulement le texte simple que celui-ci aurait le droit de publier sous une forme qui ne devrait pas ressembler aux publications éditées par lui, Wodianer.

Jókai tâchait d'aplanir les différends entre ses éditeurs, il leur adressait des lettres à cet effet et poursuivait des pourparlers avec eux, mais l'espoir d'un gros profit les incitait à continuer leur lutte; ils ne voulaient pas s'arranger. En 1902 Wodianer perd le procès: le tribunal ordonne la confiscation des ouvrages en litige, prononce l'interdiction de leur diffusion, constate l'usurpation des droits d'auteur, le défendeur, Wodianer est condamné aux frais. Dans le texte des motifs le tribunal relève que l'auteur n'était autorisé à céder aucun des droits d'édition au défendeur, de sorte qu'il n'existe aucun droit duquel le défendeur pourrait se prévaloir du fait qu'il lui aurait été cédé par l'auteur.

De sa part, Jókai avança l'argument que dans le cas particulier il pensait avoir le droit de conclure un contrat avec Wodianer, qu'il avait partagé l'hypothèse d'une «édition différente», en outre il releva l'attitude conciliante de ses éditeurs qui — à l'occasion de l'édition jubilaire récente de ses ouvrages — ont cédé les droits d'édition contractuels de ceux-ci à Révai; leur geste avait servi plusieurs objectifs de cette édition, parmi ceux-ci figurait l'assainissement de la situation financière de l'auteur.

Le procès portait beaucoup de préjudice à Jókai, selon ses paroles: «à part de la perte matérielle subie, les différentes affaires à régler avec les éditeurs lui ont valu des supplices de l'enfer qui — durant de longues années — l'affligeaient jour et nuit.» Il songeait déjà à étaler cette affaire aux yeux du public, d'autant plus que selon les bruits répandus »Jókai serait devenu sénile: il n'est plus capable de faire la distinction entre les ouvrages respectifs, vendus aux éditeurs différents». Pourtant, en raison de son second

mariage, les affaires financières de Jókai se sont compliquées de nouveau, il avait besoin d'argent et c'est cela qui l'avait amené à conclure des contrats réitérés.

Ce fut l'année 1903 qui a apporté la paix à l'écrivain. Les éditeurs ont compris qu'en menant ce procès indigne ils ont fortement compromis la considération générale qui entourait Jókai dans le pays entier et que leur différend pouvait avoir des répercussions fâcheuses sur le public et même sur la créativité de Jókai, dont la vivacité mentale était intacte, en réalité.

Après maintes négociations, ils ont réussi à s'arranger et de se mettre d'accord.

MARKOVITS GYÖRGYI

Az emigráns Diogenes (1923—1927)

Egy hatvan esztendős magyar emigráns Bécsben, 1923-ban folyóiratot indít. Tállyán, 1863-ban született FÉNYES Samu. Ügyvédi és írói indulása a magyar liberalizmus korszakával esett egybe. A kassai ügyvéd drámákkal kezdi irodalmi pályáját. Már témaválasztása is rávilágít szemléletére: Kuruc Feja Dávid tragédiája, a Bacsányiról szóló színmű, a Messiás követik egymást. „A lelkek halásza leszek" írta FÉNYES Samu. 1907-ben Budapestre költözött, ahol egy év múlva lapot indított *Úttörő* címmel, majd 1911-ben megalapította az Úttörő-Társaságot a szabadgondolkodás és a tudományok népszerűsítése céljából. A Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének vezetője volt.

Az ellenforradalom őt is elűzte hazájából, ahol ifjú korában viszonylagos szabadságban hirdethette tanait; kiűzte meleg otthonából, ahol évtizedeken át gyűjtötte a ritka magyar nyomtatványokat; megfosztotta tanítványaitól, életlehetőségétől. Bécsben telepedett le és töretlen hittel az ember és a világ megújulásában, lapot indított.

Egyik leghűségesebb munkatársa, NÉMETH Andor így emlékszik vissza a *Diogenes*re és szerkesztőjére:

„... Bizonyára eljön majd az ideje annak, hogy valamelyik irodalomtörténészünk feldolgozza az emigráció történetét. Ez a kései tudós csodálkozva állapítja meg majd, hogy az emigrációs sajtótermékek közül Fényes Samu folyóirata élt a legtovább. A két nagy bécsi magyar napilap már rég megszűnt, amikor a Diogenes narancssárga füzetei még mindig szállították a kultúrát az utódállamokba. Pedig a Diogenes mögött nem állt semmiféle párt, ... anyagiakban kizárólag szerkesztője leleményességére volt utalva ... Hóban és jégben havonta kétszer-háromszor is megtette a szerkesztő a fűtetlen helyiérdekű villamos kemény padjain Bécstől Pozsonyig az utat, hogy egy-egy előadáson megkeresse azt a néhány schillinget, amivel a lap életét egy további számmal meghosszabbíthatta. Nehéz meghatottság nélkül gondolni azokra a már-már történelmivé vált téli délutánokra, amelyeket az akkor még nagy számú bécsi emigráció intellektueljei a hombárszerűen tágas, azóta megszűnt (de hiszen az egész világ elmerült már) Atlantis kávéházban húztak ki. Ott gubbasztottak, mint valami indóház várótermében, olyan csatlakozásra várva, amelyik egynéhányuk számára máig is késik ... Üldögéltünk az Atlantisban és izgatottan vártuk, mikor fordul be a forgatható ajtón a vén piscator animorum magas alakja. Tudtuk, mikor érkezik a pozsonyi villamos, pontosan kiszámítottuk, mennyi idő alatt ballag be szerkesztőnk az állomástól a kávéházig, mert első útja mindig hozzánk vezetett, belső munkatársaihoz. Végre megjött, letette botját maga mellé, igazított egyet a szakállán, aztán kiszámolta az asztalra az esedékes honoráriumot. De előfordult az is, hogy üres zsebbel érkezett vissza. Ilyenkor letörten hallgattuk, amint melankolikusan ismételgette: „Nehéz az inkasszó, nagyon nehéz ..." Jött egy-egy hullám, néhányunkat magával sodort, életünknek e pittoreszk időszaka mögöttünk maradt. Hírek szállongtak a határsorompókon át: a Diogenes harcol, a Diogenes nehézségekkel küzd, a Diogenes S. O. S. jeleket ad le, a Diogenes elhalt. Aztán sokáig nem hallatszottak. Őserdőben bolyongunk, egyre távolodunk egymástól s ha valamelyi-

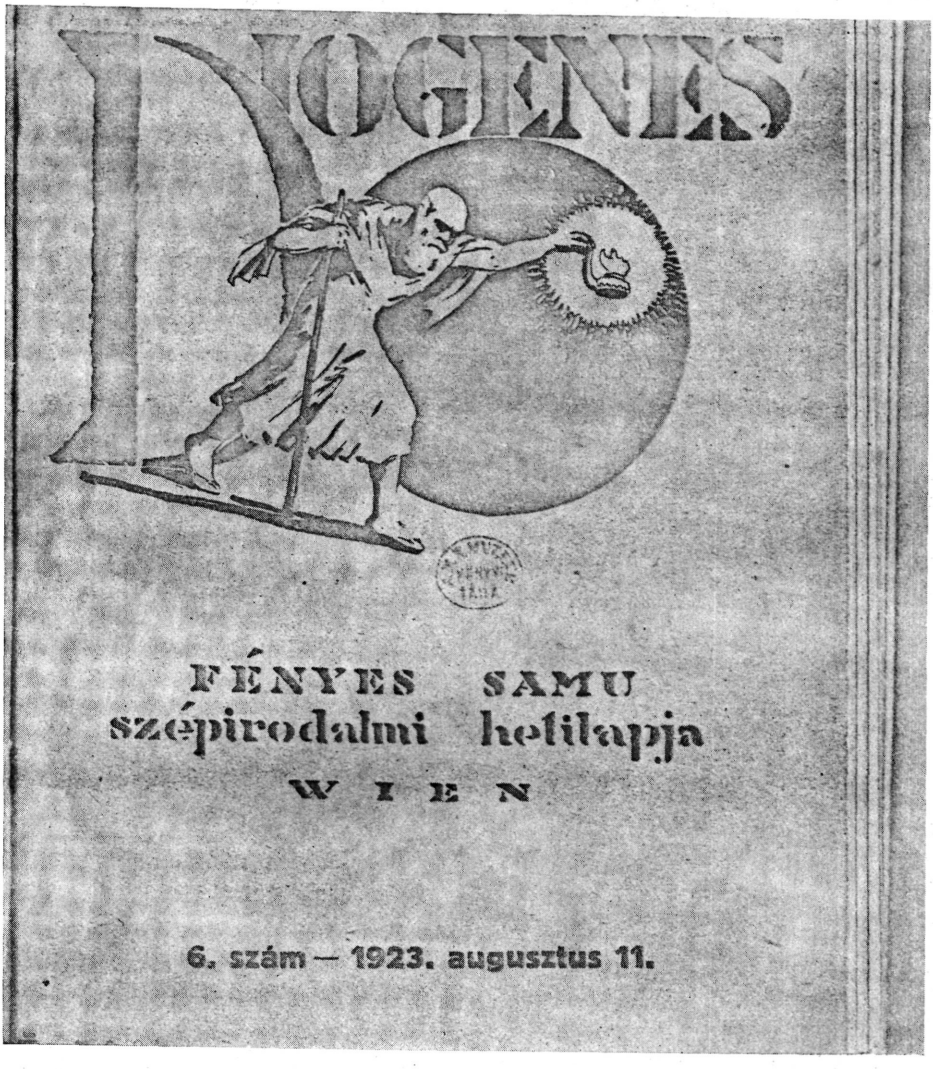

künk hajhózik, nagysokára érkezik csak meg gyenge hangon a messzeségből a felelet . . ."[1]

A barát emlékezése után következzék a szerkesztő vallomása:[2]

„Magam vagyok, mert nem tartozik hozzám senki, mert én el nem szegődöm senkinek. Üres kézzel jövök, de ajándékos lélekkel, de még akit meg is ajándékoztam, ellenfelemmé, tán ellenségemmé lesz. Ez a tanító sorsa . . . Hallottam a meg nem értett s

[1] Németh Andor: *Fényes Samu és írásai. Néhány elemzés.* Wien 1931. „Diaspora" kiad. 127 l. — *Fényes Samu válogatott munkái. 10. Művészet, erkölcs.* Wien 1931. Szerző kiad. „Vorwärts" ny. 255 l.

[2] Fényes Samu: *A lelkiismeretet költögetem.* — Diogenes 1924. február 2. Vezércikk.

elfojtott, tán hangot sem kereső jajokat, az emberiség nagy nyomorúsága megkörnyékezett, mint a tenger, és ez a tenger felriasztott magányom önmagamba merült tengeréből, világgá mentem, hogy muzsikása legyek annak a fájó melódiának, amelyet nem észlelt rajtam kívül senki. Én, az együgyű, elvegyültem az okosok közé, hogy értelmökre tanítsam meg őket. Hat iksznél több görnyeszti a vállam, szervezetem is rakoncátlan, s újabb teher igáját tiltakozva viseli, de mégis kénytelen voltam vele, mert nincs aki a feladatra vállalkozzék. Fagyasztó sötétség környékez, mert népem tudomány nélkül való . . . De az apák háborújára elkövetkezik a fiak békéje — az ivadékot hát a béke harcára kell képessé tenni, a béke harcát pedig a tudomány fegyverzetével vívják."

1924-ben írta ezeket a sorokat, melyek talán a leghűbben világítanak rá egyéniségére. Ami a fájó melódia meghallását illeti, FÉNYES Samu tudta, hogy voltak társai. Ezt tanúsítja a *Diogenes*ben közzétett felhívás a *Bécsi Magyar Ujság* megmentéséért, a folyóirat 1923. október 20-i számában:

„. . . a legnagyobb veszteség a magyarságot érné elmúlásában, mert az egyetlen napilap, amelyben magyar gondolat testet öltethetett, az egyetlen, mely teljesen veszedelem-, terror- és cenzúramentesen jelenhetett meg és minden tekintetben a lelkiismerete szerint szólalhatott meg. Így egyetlen közlönye lett a magyar lelkiismeretnek. Otthon békózva kerül ki minden szó a prés alól. Segítsen mindenki, aki tud!" („A bécsi magyar").

FÉNYES Samu hetilapja 1923. július 7-én indult, Bécsben. A „beköszöntőfélét" KASSÁK Lajos írta *Az ember hármas egyénisége* címmel. A többi szám vezércikkét a szerkesztő írta: a tanító, a szabadgondolkodó, a filozófus, s a messze jövőbe tekintő, a békéért napról-napra harcot vállaló FÉNYES Samu. A tanító, aki válogatott művei 10. kötetének mottójául a következő szavakat írta: „Erkölcsi elvekkel nem szabad a művészetet mérni, de azért, ami egészen művészi, egészen erkölcsös is."

Ezt az elvet követte a *Diogenes* szerkesztésében is. Hétről-hétre írta névvel jegyzett cikkeit és névtelen fejtegetéseit korszaka (és korszakunk) alapvető problémáiról, politikáról és gazdasági életről, társadalomról és erkölcsről, kultúráról és művészetről. Öt esztendőn át kíméletlenül éles igazságérzettel leplezte le és ostorozta az európai és a hazai reakciót, a kurzust, a bethleni korszakot, annak alapvető általános vonásait és egyes megnyilvánulásait.

Az első évfolyamban élesen támadja a klerikalizmust *(A fekete veszedelem; Kapitalizmus és klerikalizmus). Október* című írása a hazai történelemhamisítást állítja pellengérre. Novemberben visszatér e témára: felidézi az öreg könyvkereskedőt, aki szerint FÉNYES Samu volt az első MARX-könyv vásárló Kassán. „Október nem halt meg, a vajúdás nem volt hiábavaló, idő múlásával megerősödik a gyermek Herkules, míg megfojtja a felé sziszegő két kígyót: a kiváltságot és a tudatlanságot" — írja.

Az első évfolyam utolsó számában jelent meg a szerkesztő allegorikus elbeszélése, mely 1919 novemberében született.

A második évfolyam vezető cikkeiben a szerkesztő következetesen folytatja a harcot a régi és korhadt, káros és bűnös, túlhaladott és tudománytalan ellen; öregen, betegen, fáradtan, de lelkesen és tisztán hisz az *ügy*ben; abban, hogy a jövő a fiak békéje lesz.

Ír a nemzetek szövetségéről; egyre-másra lebbenti fel a fátylat a kurzus rémségei felett, ír a „középkortámasztó" klerikalizmus akcióiról, világosan látja a „római front" és a háborús szellem, erkölcstelenség és reakció kapcsolatát. Ami saját sorsát illeti, az 1924 májusi számban *Hernyókurzus* címmel ír az ellene otthon indított bűnperről, s keserű iróniával előre nyugtázza:

„El is fognak ítélni bizonyára, amitől ugyan nekem egyetlen hajamszála sem fog meggörbülni, de azért csak hadd ítéljenek el, hisz ez lesz, hogy úgymondjam, az első kitüntetésféle, amiben csekély munkám részesül majd . . ."

Ír a polgárság szerepéről, az értelmiség felelősségéről, a *Népszavá*ról, az otthoni szociáldemokrata vezetők erkölcsi rokkantságáról, analizálja *Nagyatádi* történelmi szerepét, elindulásától a tiszti martalócokkal való együttműködéséig. Mégis hisz abban, hogy érik a felszabadító munkára hivatottak serege.

„Még ez a nemzedék nem nevelődik, de már terhes tőlük az anyák méhe, már talán a bölcsőben ringanak és elembertelenedett emberektől tanulják a szótagolást, hogy valamikor a humanizmus szónokai legyenek."[3]

A harmadik évfolyam *Útnak indulás* című vezércikkében megállapítja, hogy egész Európa a reakció mély kátyújában van. Ami Magyarországot illeti, Horthyt és Rákosit egyaránt elítéli. Kitart a köztársasági eszme mellett — „Október tetszhalott. Fel fog ébredni". „A vajúdó jövendő" című novemberi vezető cikkben a munkásosztály mellett tesz hitet.

1926-ban még mindig a kurzus a politikai cikkek alap-témája („Ezt is a hazáért", „A Bűn, melynek neve Kurzus", „A fekete világfront", „Három szatócsok" — a klerikális — nemzeti, — feudális szatócskodásról).

Az 1927-es, utolsó évfolyam első számának vezető cikkét is a szerkesztő írta „Szellemnek itt helye nincs" címmel. Néhány sorát idézzük:

„Bethlen elrendelte, hogy Magyarországból kitiltassék minden írás, amit emigráns írt. Politikai írás nemigen került emigránsoktól haza, mert hisz azt úgyse merte volna lap közölni s ha közli, úgyis elkobzás és bűnper alá esik, de egy-egy szépirodalmi .cikk mégiscsak eljutott a Nyugatba vagy egy-két napilapba. Hát ennek a rendeletnek a következetessége ellen nemigen lehet szót emelni. Ha kikergették azokat ,akiknek a szelleme veszélyezteti a kurzust, úgy természetes, hogy kitiltják eme kitiltott emberek szellemi termékeit is.

Bethlennek és Horthynak és az egész tisztelt frekvenciájuknak nincs szükségük szellemre. Elég annyi, amennyit Héjjas csillogtat. Mert hisz, vagy a kurzus tolmácsolása foglaltatik emez írásokban és akkor fölöslegesek, mert hiszen Bethlennél, Horthynál és Héjjasnál senki tökéletesebben nem fogja tolmácsolhatni a kurzust, vagy pedig nem azt tolmácsolják az írások, úgy meg éppen kitiltandók és megsemmisítendők.

Ezek a kis patkányfogú és étvágyú emberkék minden áron el akarják rágni a nép életgyökerét, ama reményben, hogy aztán az egész fa erdőstül az ő prédájuk lesz. Mik ők a magyar nép életében? A pokolkő, amellyel az örökkévalóságot építő végzet a magyar nép testéből kiégeti a sokszázéves rákos kelevényt: a történelmi osztályt. Már mindenütt halódik, Angliában, Németországban, Olaszországban, mindenütt bajt, háborút, rothadást tenyészt, de mindenütt halálra értnek, idültnek tartja magát. Csak Magyarországon látszik hatalma teljességében, csak itt hódít és terpeszkedik.

Nem lehet ám a történelem végzete ellenére megmaradni annak, ami elmúlásra ítéltetett . . ."

A közélet, a politika nemcsak a szerkesztő írásainak, hanem az egész lapnak a középpontjában állott. A *Diogenes* „Jelenségek" című rovata is általában politikai kérdésekkel foglalkozik. Több, aláírás nélküli cikk (feltehetően többségüket a szerkesztő írta) számol be világpolitikai eseményekről, hazai hírekről, boncolgat elméleti-történeti kérdéseket („Eötvös, Kossuth és a zsidóság", „Kossuth és március", „A német nép vergődése", „A kurzus első fia" (Bajcsy-

[3] Fényes Samu: *Terhes már az anyák méhe.* — Diogenes 1924. május 25. Vezércikk.

Zsilinszky Endre), „Pogrom" (a budapesti egyetemi zsidóverések), „Az ördög prezentálja a számlát" (Friedrich István és társai), „A bécsi március", „Magyar szocialisták" („. . . a második garnitúra, a jelentéktelen emberek, a politikai és pártnullák kerültek otthon uralomra"); „A világ leggyalázatosabb okmánya" (Bethlen—Peyer paktum), „Beniczky vallott a Somogyi-ügyben").

Már a második évfolyamtól kezdve egyre inkább középpontba kerül a fasizmus elleni harc. A május 24-i szám névtelen cikkírója a bécsi fasiszták ellen ír („A kampóskereszt horizontján") július 10-én a „Megrendült a fascizmus" című írás arról számol be, hogy Matteotti halála a fasizmust is megsebezte, mert a hulla ugyan nem került elő, de egész Olaszország, prátkülönbség nélkül, megilletődéssel ünnepelte a vértanú emlékét; felébredt a nemzet lelkiismerete. Az utolsó évfolyamban is számos írást találunk e témakörből. Az ausztriai választások előtt a *Diogenes* kiáll a marxista front mellett és megállapítja, „a fascista bestia sunyin leselkedik, és nem lehetetlen, hogy le is próbál csapni . . ." Kitűnő cikket írt a szerkesztő az 1927. áprilisi számba „Gyujtogató fasizmus" címmel; április 16-án pedig szerző nélkül jelent meg a „Kezet fognak a fasiszták" című írás.

A történelem azt követelte, hogy a „kényes" kérdésekkel is nyíltan nézzenek szembe. A *Diogenes*ben jelentős hely jut a zsidókérdésnek. Fényes Samu ezt a kérdést is a maga tudományos felkészültségével, tárgyilagosan kezeli („Zsidó klerikalizmus" 1923. december 8.) 1925-ben „Magyar meg zsidó" címmel indított cikksorozatot. A „Zsidóország visszaállítása" (1925. május 9.) című írásban így foglalja össze e kérdés lényegét:

„. . . Mindenütt letelepedhetek, élhetek, gyarapodhatok, mert ember vagyok, mindenütt az egyetemes emberiséget szolgálom, mert azt vallom, se a múltban megszerzett jog, sem a jelenben birtokolt hatalom, sem a fegyver, sem a hadseregek, sem hódítás nem elég erősek *emberi* jogaimat megsemmisíteni . . ."

1924. január 21-én halt meg Lenin. A *Diogenes* január végi számában a szerkesztő a maga sajátos, egyéni, etikai szemszögéből nézve ír Leninről és az orosz forradalomról. Írása dokumentálja, hogy — bárha idealista kiindulópontból is — tudta, a történelem jelentős fordulópontja a Nagy Októberi Forradalom („. . . egy bizonyos, hogy Leninék nagyot csavartak Európán és vele az egész emberiségen . . ."); tudta, hogy Lenin halálával a világot nagy veszteség érte; s bár a forradalom, a marxi elmélet megvalósításának útja kérdőjelként állott előtte, Lenin morális, emberi nagyságának elismeréssel adózott („. . . Erkölcsileg tiszta volt, mert igaz hite és meggyőződése szerint élt s hitte, hogy erkölcse az emberülés útját építi").

A tudós materialista szervező-szerkesztő világszemlélete áthatja az egész folyóiratot. A politika mellett, azzal párhuzamosan folyik a természettudományos tanítás. 1923-ban indul az „Einstein elmélete" és „Az atom romantikája" című tanulmány-sorozat; 1924-ben „A ma embere", majd az „Élő kristályok és omnózislények". Több írás foglalkozik a modern fizika különböző problémáival, például „Van-e lakható világtest naprendszerünkben?"

Találkozunk a *Diogenes* oldalain vallástörténeti tanulmányokkal is. Ide tartoznak Hugó Károly bibliakritikai írásai.

Folytatásokban foglalkozik a folyóirat a pszichoanalízis kérdésével. Több alapvető társadalmi problémát is elemez a *Diogenes*. Az 1925-ös évfolyam

május 23-i számában „Levelek a páromhoz" címmel — szerző nélkül — indítottak sorozatot, melyet a következő évben is folytattak. A „levelek" témája: a nő helye a társadalomban, a nő és a férfi kapcsolata, annak alakulása.

A *Diogenes* az igaz humanitás melegét árasztotta a köréje csoportosult szerzői gárdára, a hazájukból elűzött, menekülni kényszerült magyar írókra. „Ott látom őt az első tanítók között, az emberiség első hőskorában . . ." írja Fényes Samuról Németh Andor,[4] s írásairól: „egy hosszú emberélet írásbafoglalt lázadásai . . ."[5]

E lázadásokhoz kik csatlakoztak akkor, Bécsben? Betűrendben írjuk le a névsort. A magyar nyelvű szerzők a következők: Ady Endre; Andor Leon (a fehérterror elől Bécsbe menekült harcostollú publicista), Antal Sándor (a Nagyváradról indult újságíró-költő, 1919-ben a *Vörös Ujság* munkatársa, majd csehszlovákiai emigráns), Ardó Sándor, Balázs Béla, Barta Lajos és felesége, Szucsich Mária (később továbbmenekültek, s a második világháború idején a londoni kommunista csoport munkájában vettek részt); Ben Ami (A Nép Fia) álnéven Benamy Sándor; Benedek Károly; Csillaghy Miklós, Cziffra Géza; Faragó Sándor; Gáspár Endre (a kitűnő esszéista, műfordító, a Tanácsköztársaság idején a debreceni Népakarat szerkesztője); Gömöry Viktor, Halasi Lipót; Hatvany Lajos; Hercz György (első verseskötete Berlinben jelent meg); János Andor, Jarnó József (a szlovákiai magyar baloldali irodalom jelentős képviselője;) Jelen Mihály (csehszlovákiai író); József Attila, Kaczér Illés (a szatmári születésű újságíró, aki egy ideig Csehszlovákiában, később Erdélyben, 1938-ban pedig Londonban élt); Kassák Lajos, Kéri Pál, Kertész Dezső, Komlós Aladár, Lang Lajos, Lesznai Anna, Matzner Hugó, a Kassák-körből indult Mihályi Ödön (a *Testvér* és a *Tűz* című emigrációs lapok munkatársa, a későbbi Sarlós mozgalom részvevője), Nádass József (galileista, a budapesti Vörös Őrség propagandaosztályának vezetője, aki 1920 és 1926 között szinte egész Európát bejárta), Pál Ferenc (író, újságíró), Ráth Károly, Sebesi Ernő (a megalázottak, megnyomorítottak szlovákiai költője és orvosa), a festőből íróvá vált Szántó György (cikkeit a *Diogenes*ben gyakran Arató György néven közölték); Szenes Erzsi, Szép Ernő, Szomory Dezső, Veér Imre.

A folyóirat külföldi szerzői gárdája szűkebb körű: Hiroto, Jesensky János (a „szlovák Maupassant"), Karl Kraus (osztrák publicista, költő, a *Die Fackel* szerkesztője), Svatopluk Josef Machar (cseh höltő, Neruda követője, korának kíméletlen bírálója), Alfons Petzold (az 1923-ban elhúnyt német munkásköltő"), Ragdib pasa (a tizennyolcadik századi kelet „bölcs költője"), Rainer Maria Rilke; Richard Schaukal, (Baudelaire, Duhamel, Heredia, Verlaine fordítója), dr. Ervin Stranik, Walt Whitman.

Néhány álnévvel is találkozunk a *Diogenes*ben. Ki rejtőzött a „Fregoli", „Magyar Keresztély", „Musicus" és a „Theologus" aláírás mögött, nem tudjuk.

A *Diogenes* négy évtized múltán is értékes irodalomtörténeti és művészetelméleti írásokat őriz. Az első évfolyam első számában Kassák Lajos írását találjuk az új művészetről; a második számban a konstruktivizmusról. A harmadik szám Kassák költészetét ismertető írásában a következő megállapítás szerepel: „Kassák mindenekelőtt forradalmár. A forradalmársága sem olyan,

[4] Lásd 1. 24. l.
[5] Uo. 21. l.

mint a másé, ez nem a nyájmeggyőződés, hanem sajátmaga furta-faragta spekulációnak a kisarjadzása . . ." Az első évfolyam 6., 7. és 9. száma visszatér a KASSÁK által felvetett kérdésekre. Az első kettő szerző nélkül jelent meg; a harmadikban FÉNYES Samu ír az izmusok kérészéletűségéről,

„. . . mondva akarnának csinálni társadalmat és államot, csak embereik nincsenek e konstruált társadalomhoz, úgy konstruálnak művészi stílust, csak embereik és közönségük nincs hozzá. Éheznek százmilliók és ők abrakadabrával akarják jóllakatni".

1923. szeptember 8-án indul BALÁZS Béla tanulmány-sorozata, „A líra érzékenységéről". Utolsó része a 19. számban jelent meg. A 20. számban találjuk BALÁZS Béla érdekes elemzését Petőfi és Ady költészetéről, „Hogyan hallgat a költő? " címmel. A következő számban pedig FÉNYES Samu ír értő sorokat Balázs Béla líra-sorozatáról. 1923. végén „Levelek a művészetről", 1924-ben „A művészet filozófiája"-ról indul sorozat.

1924-ben BALÁZS Béla újabb tanulmánnyal szerepel: „Kompország irodalma vagy a magyar irodalomtörténet értelme és tanúsága." („Ez a tanulmány a „Dial" felszólítására, eme legelőkelőbb amerikai folyóirat számára íródott.")

A földönfutók őrizték a haza becsületét. Ez sugárzik a *Diogenes* szépirodalmi darabjaiból is, melyek ADY és JÓZSEF Attila világát vallják a magukénak.

A bécsi Ady-ünnepről így számol be a lap:

„Otthon a Piroska testvéreket, a csongrádi gyilkosokat ünneplik, a bécsi emigránsok Ady emlékét ünnepelték. Félig a halála fordulója, félig a március fordulója. Hisz egyszerre halt meg Ady és a magyar március. Mikor fog feltámadni? . . . Szép, áhítatos ünnep volt, tiszta, mint a virágnak a harmatfürdő. Egyszerű és bensőséges, annyi ember, ahány hely a Musikverein nagy koncerttermében. Valami nagy hullám kapott és ölelt át valamennyiünket, nem a hazavágyás, hanem a hazaérzés. Úgy éreztük, hogy mi, teremnyi ember vagyunk a magyar haza . . . szentül hiszem, hogy ezen a napon amonnan a Lajtántúlról többen vágytak ide, mint innen oda. A Piroskák, a Franciakissek, a Héjjasok hazája nem a mienk, de az Adyak, a megszentelt és megszentelő nagy elmék, az emberható érzések hazája a mienk. Menekülőben, üldözve vagyunk, de a magyar nép szent lelkét, azt a szent tüzet, melyben a csipkebokor ég, mi idegenek, üldözöttek füldönfutók őrizzük . . ."[6]

Hogy valóban őrizték, a lap tanúsítja. Már az első évfolyam második száma több ADY-verset közölt német nyelven dr. MATZNER Hugó fordításában. A karácsonyi számban ADY-verseket találunk REINITZ Béla zenéjével („Őrizem a szemed") és facsimilében ADY 1908-ban írt levelét FÉNYES Samuhoz. Az 1924-es év is gazdag az ADY-irodalomban, a második és harmadik számban LANG Lajos (L. L. szignóval) és HALASI Lipót tolmácsolásában közöltek német nyelven verseiből. A harmadik a „Korroborri"-t tette közzé a következő jegyzettel: „A Nyugat újévi száma után közöljük Ady Endrének ezt az eddig kiadatlan cikkét, amelyet Ady 1917-ben írt, akkor azonban a cenzúra miatt nem közölték." A *Diogenes* részleteket tett közzé HATVANY Lajos ADY-tanulmányából és ismertették az „Ady világá"-t. A március 1-i szám BALÁZS Béla „Az Ady-magyarázó Reinitz" című cikkét őrzi. Az 1925. június 20-i számban már ismertetést olvashatunk MATZNER Hugó ADY-fordításairól:[7]

[6] *Ady-ünnep.* — Diogenes 1924. április 5.
[7] *Von der Er zum Ozean.* Wien, Moritz Perles Verlag

„... nem tökéletes, de az Ady német szövegei között nemcsak a legjobbak közé sorakozik, hanem egyik-másik teljesen visszaadja Ady hangulatát ..."

GÁSPÁR Endre tolmácsolásában angol nyelven közölte a folyóirat ADY több versét (Alone with the sea — Egyedül a tengerrel, Blood and gold — Vér és arany, The horses of Death — A halál lovai, I should like to be liked — Szeretném ha szeretnének, I try to hold you fast — Meg akarlak tartani stb.)

Az 1926-os évfolyamban ismét német ADY-fordításokkal találkozunk LANG Lajos tollából. S ugyanebben az évben feltűnik a *Diogenes* lapjain JÓZSEF Attila. 1925 szeptember végén, harminc Schillinggel a zsebében ült fel a bécsi hajóra HORTHY hatóságainak üldözése elől (1924-ben bíróság elé állították „Lázadó Krisztus" című verséért), amikor a Vági-párt tagjait egymásután tartóztatták le.

A folyóirat 1926. május 22-i számában mutatja be JÓZSEF Attilát. Aláírás nincs a cikk alatt, de bizonyos, hogy azt FÉNYES Samu írta:

JÓZSEF ATTILA

Ehhez a névhez hozzá kell szokni szaporán, mielőtt a fejünkre nő, mert hogy nőni fog, nagyra virágossá, igaz költővé, azt olyan biztosra veszem, hogy senki se verheti ki a fejemből.

Húsz-huszonegy éves alföldi magyar fiú, egészséges paraszttörzsökről, fajtartó szívós tőkén virágos ág. A pennája földszagú, szája tilinkóra csöcsörítve, szívében tiszta hitek s nagyotakarások tüze nyelvel a magasba, fejében még ott motoszkál, incselkedik a mese. Busaszemű fiúvá nőtt gyerek, ki tátott szemmel néz bele a világba, amelytől sohase riadoz ,mert olyan egészségesen tud nevetni, hogy a félsz sohase tud hozzáférkőzni. Mitől félne ő, mikor olyan nagyra taksálja magát! Hisz a maga istenében, segítségét nem igen könyörgi, inkább ő biztatja, ne féljen:

Ha nevetnél, én is örülnék, / Vacsora után melléd ülnék, / Te az én szívemet elkérnéd, / S én hosszan sok szépet mesélnék.

Egy más helyütt meg így énekel az istenről:

Most már tudom őt mindenképpen, / Minden dolgában tetten értem. / S tudom is, miért szeret engem, / Tetten értem az én szívemben.

Még nagyon fiatal, ahogy vásottul meghengergőzik a gyepen, sok dudva, tövis hozzáragad, — néha egy-egy idegen virágszirom is, ami csak úgy ráhullt, szélszárnyán valami fáról vagy énekes bokorról, de aki tetten érte a szívében az istent, az költő lesz, tán már is az.

Egy vers miatt, melyet a Diogenes nyolcadik számában közöltünk, menekülnie kellett Magyarországról. Ott most a káromkodó impotensek és a svábból vedlett rokkantak legelik a helikoni berkeket, nagyítóüveggel, messzelátóval kell felkutatni a tehetségeket, hogy kiüldözhessék. Így került Bécsbe. Hát Bécs nem először nevel költőket a magyar népnek.

Egy verskötete még otthon, — Szegeden — jelent meg tavaly, „Nem én kiáltok" címen, egy másik kötete most telik. Mind a kettőből mutatóba közlünk kettőt-kettőt, ezek többet beszélnek az értékéről mint jellemző epitetonok.

(Diogenes 1926. máj. 22.)

A „Tüzek éneké"-t 1926. szeptember 25-én „Fényes Samu bátyámnak szeretettel" ajánlással közölte a folyóirat. Az öreg szerkesztő is szerette a fiatal költőt, értette, írta róla az első igaz „emigrációs" értékelést és sorra-rendre tette közzé verseit (A rák, Páncélvonat, A távol új és új egeket szór, A pap mosolyog, Nem tudják a lányok, Érted haragszom, nem ellened, Mikor a szeretők — 1926; Jut az ember, Ha ki erős ember ... — 1927).

ADY verseinek megzenésítője, REINITZ Béla is szoros barátságban állott a szerkesztővel és a lap munkatársaival. Az 1924-es évfolyam március 1-i számának vezető cikkét róla írta a szerkesztő. NÉMETH Andor „A Reinitz-dalokról" szól, BALÁZS Béla pedig „Az Ady-magyarázó Reinitz"-ről. Találunk itt adomafélét is „Reinitz és a Csöpp" címmel, és beszámolót a zeneszerző új kompozícióiról. Az 1926. szeptember 25-i szám beszámol a bécsi REINITZ-estről, melyen húsz, német szövegre írt dalt adtak elő, többek között HERWEGH, CLÉMENT, POTTIER, s az újabbak közül MÜHSAM, KLABUND, DEHMEL, STERN verseire. A cikkíró megállapítja, hogy „Reinitz a chansont új műfajjá emelte." Az 1927. május 14-i számból értesül az olvasó, hogy DÉVÉNY Jenő „Csöndes bécsi muzsika" című verseskötetéből is két vershez zenét szerzett REINITZ Béla.

Az öt évfolyamban néhány figyelemreméltó verset, illetve műfordítást talál az olvasó. Eredeti versekkel szerepel — többek között — ANTAL Sándor, JARNÓ József, HERCZ (HERNÁDI) György, KOMLÓS Aladár, LESZNAI Anna, MIHÁLYI Ödön, SEBESI Ernő, SZENES Erzsi, SZUCSICH Mária.

A *Diogenes* gyakran közölt elbeszéléseket is. BARTA Lajos, KACZÉR Illés, KASSÁK Lajos, KOMLÓS Aladár, NÁDASS József, SEBESI Ernő, SZÁNTÓ György tollából jelent meg az elbeszélések zöme. Néhány kitűnő írást találunk NÉMETH Andortól. Ilyen például „A beadvány" című elbeszélés, vagy „Székfoglaló az Akadémián" című szatíra 1924-ből. „Két pohár bor" című elbeszélése egy, számunkra „új" NÉMETH Andort mutat be témája: hogyan tartóztatnak le a csendőrök a Kommün bukása után egy forradalmárt.

Figyelemre méltó a kritika rovat is. Ismertetik KASSÁK Lajos verseit, KARINTHY Frigyes *Kötéltánc* című kötetét, KÁROLYI Mihály és BÖHM Vilmos visszaemlékezéseit, HATVANY *Adyját* és *Zsiga a családban* című regényét, SZOLNOKI SÁNDOR Pál *Szabadságos halottak* című regényét. GÁBOR Andor *Mert szégyen élni s nem kiáltani* című verses kötetét *Németh* Andor ismerteti. Mint írja, a költő első kötete, a *Világomlás versei* „egy nagy elkeseredés közös lírai kifejeződései voltak . . . Az új könyv bizonyos tekintetben szélesebb és szűkebb közönséghez fordul egyidejűleg. Az első könyv mögött még az ember végtelen fájdalma állott, az új könyv mögött csak a kommunista kiáltvány . . . Gábor Andor költészete elsősorban népies, agitáló manifesztáló líra . . ." Ő ismerteti JARNÓ József *Prometheus* című kötetét is, melyet a *Kassai Napló* adott ki: „Új költő versei, brutális és nyers férfiének" — írja. Elismerően ír SZÁNTÓ Györgyről is (Sebastianus útja elvégeztetett).

A *Diogenes* képzőművészeti kritikái is fontos kordokumentumok: Magyar kiállítás a Künstlerhausban — IVÁNYI-GRÜNWALD Béla, CSÓK, VASZARY és mások művei; FRIED Tivadar képeiről NÉMETH Andor ír, GERGELY Tibor grafikusművész kiállításáról is beszámol a lap. A névtelen kritikus REICHENTHAL Ferenc grafikust igazi nagy tehetségként könyveli el. FÉNYES Samu számol be lírai hangon LESZNAI Annának a Bauernmarkton kiállított akvarelljeiről. L. B. szignóval olvasunk G. LÁZÁR Ilona fafaragásairól, melyeket a bécsi Holbein Galériában állítottak ki.

Hírt ad a lap a bratislavai művészházról. Dr. Ervin STRANIK *Osztrák képírók* címmel ír képzőművészeti cikket. Az 1924. március 1-i szám közli, hogy Georg GROSZ-t „Ecce homo" című karc-gyűjteménye miatt elítélte a bíróság („pornográfia" ! címén) — annak ellenére, hogy a legelőkelőbb művészek azt a szakvéleményt adták, hogy „rajzai művésziek, komolyak, értékesek, híján minden erkölcstelen célzatnak".

FÉNYES Samu a vezércikkeken kívül szinte minden műfajt művelt. Írt

tudományos elemzéseket, kisebb polemikus cikkeket, kritikákat, elbeszéléseket, meséket és verseket egyaránt. *Jidli* című befejezetlen regénye folytatásokban jelent meg 1923 és 1927 között. A főhős „fellázad Isten ellen, amikor elébe kerül s Isten újra a földre küldi, egyre javítva helyzetén. De Jidli mindig tönkremegy, úgylátszik, az Isten sem tud segíteni rajta . . . szorosan szépirodalmi értékei mellett mint kortörténeti tanulmány is a legértékesebb dokumentumok egyike" — írta NÉMETH Andor.[8]

A harmadik évfolyam során a lap már nagy anyagi nehézségekkel küzdött. Számaiban egyre gyakrabban jelennek meg a felhívások az olvasóhoz: mentsék meg a *Diogenest* az elmúlástól. Az 1926-os évfolyam az olvasók elé tárja, hogy a lap fennállása veszélyben forog; 1927-ben a *Diogenes* elhalt.[9]

GYÖRGYI MARKOVITS

Der emigrante „Diogenes"

Im Sommer 1923 erschien das erstemal die Wochenschrift DIOGENES in Wien, unter der Leitung von Samu FÉNYES, des Leiters des Vereins der Freidenker in Ungarn. Die Gegenrevolution hat Fényes gezwungen, aus seiner Heimat zu flüchten. Ständiger und unversöhnlicher Protest gegen Reaktion, Unterdrückung und Verfolgung, der Kampf für Humanität und Frieden waren das Ziel der Wochenschrift. DIOGENES sollte, treu seinem Namen, eine leuchtende Fackel sein zur Erregnung des Gewissens sowohl in Ungarn, als auch in allen anderen Ländern. In wissenschaftlicher Rüstung führte Redakteur Fényes seinen Kampf gegen die grosse Not der Menschheit. Den eröffennden Artikel der ersten Nummer verfasste Lajos KASSÁK. Die Leitartikel waren, in der Regel, von dem Redakteur selbst verfasst. Sämtliche Schriften Samu FÉNYES' kennzeichnete seine Überzeugung, »die Kunst soll nicht mit moralischen Grundsätzen bewertet werden, was aber hohe Kunst bedeutet, ist auch völlig moralisch«. Fünf Jahre hindurch geisselte es scharf die Reaktion in Europa und in Ungarn, leitete Angriffe gegen Klerikalismus, Geschichtsfälschung und den flügge werdenden Faschismus. Der Protest gegen den Faschismus wurde, auf den Blättern des »DIOGENES« vom zweiten Jahrgang an, stets stärker. Der betagte Humanist und Freidenker hat sich mit Leib und Seele dem Fortschritt verpflichtet. Ende Januar 1924, schrieb er, in einem anlässlich LENIN's Tod veröffentlichten Artikel, die Oktober-revolution sei ein bedeutender Wendepunkt in der Geschichte der Menschheit gewesen, da LENIN »moralisch rein war und gemäss seinem Glauben und seiner Überzeugung lebte . . .«

Wir begegnen auf den Blättern der Wochenschrift, fast sämtlichen Zweigen der zeitgemässen Wissenschaft, einschliesslich Naturwissenschaft, Soziologie, Kunst und Literatur. »Die während eines langen Menschenlebens nidergeschriebenen Revolten« — mit diesen Worten kennzeichnete Andor NÉMETH die publizistische Tätigkeit des Redakteurs des »DIOGENES«. An die Revolten FÉNYES' haben sich seine Mitarbeiter — Andor LEON, Sándor ANTAL, Béla BALÁZS, Lajos BARTA, Sándor BENAMY, Endre GÁSPÁR, Lajos HATVANY, József JARNÓ, Lajos KASSÁK, Pál KÉRI, Aladár KOMLÓS, Anna LESZNAI, József NÁDASS, György SZÁNTÓ, Mária SZUCSICH — einstimmig angeschlossen.

Der Leser von heute findet in DIOGENES die erste und verständnisvolle Kritik der Emigration der Gedichte von Attila JÓZSEF, und kann auch mehrere Verse des in Ungarn verfolgten Dichters lesen. Gedichte von ADY in deutscher Übersetzung waren ebenfalls veröffentlicht. Gute Erzählungen, viele darunter derzeit in Ungarn noch unbekannt, waren ebenfalls in der Wochenschrift zu lesen.

1927 hat DIOGENES aufgehört zu erscheinen.

[8] L. 1. jegyzetet.

[9] Az OSzK-ból hiányzó számok: 1924: 24. és 39. számtól végig. 1925: 4, 9—11, 17 sz. 1926: 6—9, 11—19, 21. sz. 1927: 1, 11—12. sz.

FARKAS JÓZSEF

Einige Fragen der frühen ungarischen antifaschistischen Publizistik am Anfang der zwanziger Jahre

Als eine wichtige Richtung der Weltliteratur entstand die antifaschistische Literatur und Publizistik in der ersten Hälfte der dreißiger Jahre. Anders war es in der ungarischen Literatur, in der — als Folge der eigenartigen Geschichte Ungarns — bereits zu Beginn der zwanziger Jahre eine protestierende und entlarvende Publizistik und Literatur entstand, die im Grunde schon die Hauptcharakteristika der ein Jahrzehnt später entstandenen antifaschistischen Literatur an sich trug. So können ihre, am Anfang der zwanziger Jahre geschaffene, gegen den weißen Terror protestierende Werke mit Recht als Vorläufer der ungarischen antifaschistischen Literatur und Publizistik betrachtet werden. Sie sind von einem hohem moralischem Niveau gekennzeichnet und aesthetisch bedeutende Werke.

Wie bekannt, gelangte in Ungarn im Herbst 1919, nach der Niederwerfung der Räterepublik eine konterrevolutionäre Diktatur zur Herrschaft, die die reaktionärste gesellschaftliche Institution das damaligen Europas war. Rachsüchtige Offizierskommandos schufen in Ungarn — unter Miklós HORTHYS Oberbefehl — im Herbst 1919 und im Jahre 1920 den weißen Terror, eine blutige Schrekkensherrschaft, die sich an die mörderische Brutalität der offiziellen Regierungsorgane anschloß. Am 16. August 1919 erläßt die konterrevolutionäre Friedrich-Regierung eine Verordnung von der Einführung des beschleunigten Strafverfahren und der Errichtung der sogenannten Fünferräter. Das Grundprinzip der Verordnung 4039/1919 MP erklärt, daß die Räterepublik keiner Staat war, sondern ein von einzelnen Personen gestifteter Bund »zur Durchführung gewisser, gegen die bürgerliche Gesellschaft sich richtender Strafhandlungen«. Auf Grund dessen — laut Generalstaatsanwalt VÁRY (September 1919) — »ist eine jede Person, die mit bolschewistischer Strafhandlung verdächtigt werden kann, zu verhaften.« Das bezieht sich auf ein jeden, der während der Räterepublik »irgendwelche höhere Stellung, Posten oder sonstiges Vertrauensamt bekleidete«.

Obwohl in Ungarn damals die Benennung Faschismus noch nicht bekannt war, kamen in den Methoden der konterrevolutionären Diktatur faschistische Methoden zur Geltung. Seit Mitte 1921 wurden zwar die eigentlichen Lenker des weißen Terrors, die Anhänger der totalen faschistischen Diktatur allmählich in den Hintergrund gedrängt, und obwohl im Rahmen des sich konsolidierenden konterrevolutionären Systems die Elemente des Faschismus und des konservativen Rechtsstaates vermischt haben, waren die politische Atmosphäre, die Ideologie, das ganze Wesen des Systems durchaus vom Faschismus durchdrungen. Die blutige und grausame Verfolgung der Kommunisten, das Streben nach gewaltsamer Liquidierung der Arbeiterbewegung, Antisozialismus sowie

die Verwerfung des fortschrittlichen Gedankens, der demokratischen Institutionen waren für dieses System kennzeichnend, das von unverhohlenem Militarismus, extremen Chauvinismus und auf der Rassentheorie basierenden Antisemitismus durchdrungen war.

Der in das Gewand der Legitimität verhüllte weiße Terror traf auch das literarische Leben hart. Zahlreiche berühmte Schriftsteller und Publizisten wurden eingeschlossen, unter anderen Róbert Braun, Ernő Bródi, Samu Fényes, Andor Gábor, Oszkár Gellért, Arnold Hauser, Lajos Kassák, der ausgezeichnete Dichter, Redakteur der Zeitschrift *Ma* (Heute), Ernő Kázmér, Lajos Magyar, József Migray, Oszkár Róbert und Árpád Szakasits. Viele wurden zum Schweigen oder in die Emigration gezwungen. Dies traf vor allem für die kommunistischen und die linken avantgardistischen Schriftsteller und Publizisten zu: so z. B. Béla Balázs, Lajos Barta, Zoltán Franyó, Andor Gábor, Lajos Kassák — die letzten beiden nach der Entlassung aus dem Gefängnis — Aladár Komját, József Lengyel, György Lukács und József Révai, um nur die bekanntesten von ihnen zu nennen. Aber vor dem wütenden Terror flüchteten auch viele sozialdemokratische und bürgerliche Schriftsteller und Publizisten ins Ausland, so z. B. Ferenc Benjámin, Antal Farkas, Ferenc Göndör, Redakteur der Wochenzeitung *Ember* (Der Mensch), Samu Fényes (nach dem Gefängnis), Lajos Hatvany und viele andere. Die überwiegende Mehrheit dieser Schriftsteller und Publizisten fand im Herbst 1919 in Wien ein Asyl und entfaltete ihre schriftstellerische und publizistische Tätigkeit mehrere Jahre hindurch in Wien. Es wurden in Wien Zeitschriften und Bücher in ungarischer Sprache veröffentlicht, so z. B. das Tagesblatt *Bécsi Magyar Ujság* (Wiener Ungarische Zeitung) und das *Panorama*, eine illustrierte Wochenzeitschrift. Auch Ferenc Göndör setzte die Ausgabe seiner Wochenzeitschrift *Az Ember* (Der Mensch) hier fort. Es erschienen solche politische Blätter und Zeitschriften wie der *Proletár*, die *Világosság* (Klarheit), und die *Jövő* (Zukunft). Lajos Kassák ließ seine aktivistische Zeitschrift für Literatur und Kunst das *Ma* (Heute) in Wien wieder erscheinen, und es wurden zahlreiche literarische Zeitschriften herausgegeben — unter anderen — der *Ék* (Keil), die Egység (Einheit), der *Diogenes* und der *Testvér* (Bruder). Durch diese Blätter und Zeitschriften wurde Wien für einige Jahre zu einem und eben wichtigsten Zentrum der ungarischen Exilliteratur.

Die in Ungarn gebliebenen fortschrittlichen Schriftsteller und Publizisten lebten unter ständigen Bedrohungen und beschämenden Angriffen; so wurde Zsigmond Móricz, der damals bedeutendste ungarische Schriftsteller von Gendarmen ins Gefängnis geführt, und der berühmte linksradikale Dichter und Publizist Gyula Juhász tätlich injuriert, Mihály Babits, der große bürgerliche Lyriker, Redakteur der literarischen Zeitschrift *Nyugat* (Westen) wurde seines Universitätslehrstuhls enthoben, den er seit der Räterepublik hatte. Dies waren nur Beispiele des Schicksals der größten Literaturschaffenden jener Zeit. Auch das ist bekannt, daß im Februar 1920 konterrevolutionäre Offiziere den Redakteur der *Népszava* (Volksstimme) Béla Somogyi zusammen mit einem jungem Mitarbeiter des Blattes, Béla Bacsó verschleppt und ermordert haben. Die Ursache dafür waren ihre enthüllende und protestierende Artikel über die Gräueltäte des weißen Terrors. In dieser Atmosphäre ist es besonders beachtenswert, daß nur wenige von den bedeutenden Schriftstellern und Publizisten sich — und auch die nur vorübergehend — dem konterrevolutionären weißen Terror ergaben. Im Gegenteil: In der Atmosphäre der Angst und

Existenzunsicherheit entstand in Ungarn die allein mögliche Form des Protest, die Bildersprache, d. h. die verhüllte Parteinahme für die Verfolgten, sowie die Zurückweisung der Aufforderungen, den zur Zeit der Räterepublik übernommenen kulturellen Aufgaben öffentlich abzuschwören. Dies geschah natürlich ebenfalls in versteckter Form.

So hat z. B. Arpád Tóth in den ersten Monaten des weißen Terrors Oscar Wildes Gedicht, *Die Ballade des Readinger Gefängnisses* auf ungarisch übertragen und veröffentlicht und auf diese Weise seiner Sympathie für die verfolgten und gefangenen Kommunisten Ausdruck verliehen. Und Zsigmond Móricz antwortete auf die Angriffe, die sich auf seine Haltung während der proletarischen Revolution bezogen im Dezember 1919 folgendes: »Welches meiner Bücher man immer auch aufschläge wie man mich dort findet, der war ich während des Bolschewismus, bin ich auch heute und werde es auch in Zukunft sein . . .« Einen kräftigeren Ton schlug gegen die Unmenschlichkeit des weißen Terrors Lajos Nagy in seiner 1922 publizierten Novelle *Wolf und Lamm* an. Und Gyula Juhász beschrieb im Herbst 1919 in seinen Gedichten das Land als eine in tödlicher Stille erstarrte Landschaft und wandte sich in mutigen publizistischen Schriften gegen die arbeiterfeindlichen und antisemitischen Bluttaten des weißen Terrors. »Revolverschüsse setzen den Punkt hinter Hoffnungen und Versprechungen — schreibt er zum Beispiel in einem Leitartikel November 1919 —, und die die Schuldig an der größten Schmach der Menschheit sind, die seit Kain über dieses Jammertal kam, wollen doch die Politik des Hasses, des Dunkels, der Unwissenheit und Unterdrückung fortsetzen«. Jahrelang nahm er an der Arbeit des kulturellen Lebens eines Arbeiterheims teil.

Im Ausland, so in Wien und in den von Ungarn bewohnten Gebieten der Nachbarländer, vermochte sich der Protest gegen den ungarischen weißen Terror freier zu äußern, und eine zeitlang hatte es den Anschein, daß der Zusammenschluß gegen die Unmenschlichkeit, die Kräfte des Fortschritts, das Lager der kommunistischen und nichtkommunistischen Schriftsteller und Publizisten vereinigen könne. Doch dazu kam es nicht und der revolutionäre Schriftsteller und Publizist mußte in zwei Richtungen kämpfen: einerseits führte er einen intensiven Kampf gegen den weißen Terror Ungarns und anderseits kämpfte er gegen antikommunistische Tendenzen, die innerhalb des bürgerlichen Flügels in der Emigration zum Vorschein kamen. Dieser innere Kampf spitzte sich im Lager der Emigration immer mehr zu und schwächte dadurch den unmittelbaren Widerstand gegen den weißen Terror Ungarns. Und doch erschienen zu Beginn der zwanziger Jahre in Wien die bedeutendsten Schriftwerke, Gedichte und Novellen genauso, wie entlarvende publizistische Werke, die durch die Vorweisung der Verhältnisse im damaligen Ungarn der Welt die Wirklichkeit erschlossen.

Die scharfe Kritik an den ungarischen Verhältnissen zur Zeit des weißen Terrors kennzeichnet in besonderer Weise Andor Gábors Tätigkeit. Er emigrierte Ende 1919 nach seiner Freilassung aus dem Gefängnis der Konterrevolution nach Wien. Seine satirische literarische Publizistik, die er in den Jahren 1920—1921 in Wien in den Spalten der bürgerlich-radikalen *Bécsi Magyar Újság* (Wiener Ungarische Zeitung) schuf, bildet bis heute einen hervorragenden Teil seines Lebenswerkes sowie der ungarischen satirischen Literatur. Andor Gábor gelang es damals für die Dauer von fast anderthalb Jahren in der erwähnten Tageszeitung die Zusammenarbeit der kommunisti-

schen und bürgerlich-radikalen Schriftsteller und Publizisten im Kampf gegen die ungarische konterrevolutionäre Diktatur zu verwirklichen. Daß diese Zusammenarbeit nicht dauerhaft war, läßt sich vor allem darauf zurückführen, daß — wie bereits früher erwähnt — manche bürgerlich radikale Publizisten und Schriftsteller eine sich immer mehr verschärfende antikommunistische Haltung an den Tag legten. Aber das gemeinsame Auftreten gegen das konterrevolutionäre System in Ungarn, der eventuelle Zusammenschluß der potentiellen antifaschistischen Kräfte wurde gewissermaßen auch durch die damals irreale unmittelbare strategische Zielsetzung der reorganisierten, aber in der Illegalität wirkenden kommunistischen Partei Ungarns gehemmt, indem sie die Erkämpfung der sozialistischen Revolution in Ungarn innerhalb kürzester Zeit für realisierbar hielt. Das Auftreten der Kommunisten für die Schaffung eines umfassenden politischen Bündnisses hätte — anstelle der damals irrealen Forderung der Wiederherstellung der proletarischen Diktatur — die direkte strategische Zielsetzung die Erkämpfung der demokratischen Republik erleichtern können, wie György Lukács, zwar später, im Jahre 1928 vorschlug.

Andor Gábors erwähnte literarische Publizistik dieser Jahre war jedenfalls ein Beweis dafür, daß das wirkliche Wesen der konterrevolutionären Diktatur von jener weltanschaulichen und moralischen Position her mit aller Deutlichkeit gezeigt und die Sache der gequälten ungarischen Arbeiterklasse, des unterdrückten ungarischen Volkes für einen Teil des internationalen Klassenkampfes des Weltproletariats betrachtet werden kann. Auch in seiner Lyrik paarte sich in diesen Jahren der satirische demaskierende Ton mit dem erschütternden Eingestehen der Angst um die ungarische Nation und die Menschheit. Seine dichterische Grundposition verdeutlicht auch der Titel eines seiner 1923 in Wien herausgegebenen Gedichtbandes: »*Denn es ist Schande zu leben und nicht zu schreien*«.

Selbstverständlich waren die damaligen ungarischen Behörden bemüht, diese in Wien erscheinende enthüllende Literatur zu beeinträchtigen. Unter anderen auch dadurch, daß sie die gegen sie kämpfenden emigrierten ungarischen Schriftsteller und Journalisten als Gemeinverbrecher bezeichneten, und von den österreichischen Behörden ihre Auslieferung verlangten. Wie bekannt, wurde sie — und dies ist eine historische Tatsache — von den österreichischen Behörden nicht ausgeliefert. Ein solcher interessanter Fall war der Wunsch nach Auslieferung von György Lukács. Lukács war bekanntlich während des kurzen Bestehens der Ungarischen Räterepublik als Volkskommissar für Unterrichtswesen tätig. Diese, von György Lukács gelenkte Kulturpolitik, die innerhalb eines kurzen Zeitraumes die Grundlagen für ein modernes Unterrichtssystems geschaffen hatte und bestrebt war, auf dem Gebiet der Literatur und der Künste die nationalen und universellen Werte aufzubewahren, wurde im Sommer 1919 auch auf dem deutschen Sprachgebiet bekannt. Die Berliner *Die Aktion* berichtete ausführlich und kontinuierlich, eben auf Grund der von Budapest gesandten detaillierten Berichte eines jungen österreichischen Dichters, Georg Kulka, über die wichtigsten Grundprinzipien und praktischen Maßnahmen dieser Politik. Wahrscheinlich trug auch dies dazu bei, daß als im Herbst 1919 der nach Wien geflüchtete György Lukács von der ungarischen konterrevolutionären Regierung des Mordes angeklagt und seine Auslieferung durch die österreichischen Behörden gefordert wurde, auf dem deutschen Sprachgebiet zur Verteidigung György

LUKÁCS' eine breit angelegte Pressekampagne begann. In den Spalten der *Weißen Blätter* trat Ernst BLOCH für LUKÁCS ein. Das *Berliner Tageblatt* publizierte eine Aufruf, der u. a. Von Richard DEHMEL, Alfred KERR, Heinrich MANN und Thomas MANN unterzeichnet wurde, und in dem die deutschen Schriftsteller erklärten: »Lukács' Rettung ist keine Parteisache. Pflicht ist es allen, die im persönlichen Verkehr seine menschliche Reinheit erfahren, und den vielen, die die hochgestimmte Geistigkeit seiner philosophisch-ästhetischen Bücher bewundern, gegen die Auslieferung zu protestieren.« Bekanntlich lieferten die österreichischen Behörden György LUKÁCS der Willkür des ungarischen konterrevolutionären Systems nicht aus.

Die Werke der ungarischen emigrierten Schriftsteller und Publizisten, die in der ersten Hälfte der zwanziger Jahre in Wien und in der ungarischsprachigen Presse der Nachbarländer entstanden und in denen der weiße Terror Ungarns, als der in Europa zu Beginn der zwanziger Jahre erstmals auftretende Faschismus, in seiner Unmenschlichkeit und Gefährlichkeit dargestellt wurden, wurden 1945, unmittelbar nach der Befreiung, wieder aktuell. Von ihnen wurden die satirischen Schriftwerke des bereits erwähnten Andor GÁBOR' unter den Titel *Wiener Briefe* auch in Ungarn publiziert. Diese halfen bei der Abrechnung mit der falschen Auffassung, daß die 1944 erfolgte Einmündung der konterrevolutionären Diktatur in den totalen Faschismus, nämlich in die Schreckensherrschaft der Pfeilkreuzler von dem seit Ende 1919 bestehenden konterrevolutionären System zu trennen ist. Die zu Beginn der zwanziger Jahre geschaffenen Schriften sind in gewissem Sinne auch heute noch aktuell. Denn sie helfen mit literarischen und publizistischen Mitteln die Unmenschlichkeit und die Unterdrückung des Volkes, die in der Grundnatur des jeweiligen rechtsgerichteten konterrevolutionären Systems verankert sind, zu entlarven. Und dadurch sind sie auch heute Mittel dazu, jegliche faschistische Erscheinungen zu bekämpfen.

DERSI TAMÁS

Sajtó és irodalom a felszabadulás utáni években

A felszabadulás utáni évek kulturális sajtója, a napi- és hetilapok irodalomkritikája szokatlan élességgel tagolódik. Egyik — mennyiségileg nagyobb — részében tovább él a polgári lapkiadás és szerkesztés 1945, illetve 1939 előtti gyakorlata. Másik — jövőt előkészítő — részében viszont kialakul az a törekvés, amely az irodalom ügyét közérdekűvé, országos figyelem tárgyává igyekszik tenni. Ez a rész nagy súlyt helyez a közvélemény tájékoztatására, részvételére az új értékrend kialakításában. Az ideológiai-esztétikai ellentétek összefonódnak a korszak kulturális-irodalmi sajtóját is meghatározó politikai küzdelemmel, a koalíciós vitákkal. A „ki kit győz le"-problematika fogja keretbe a különböző orgánumok, irányzatok, szerzők konfliktusait. A szépirodalmi termés időtálló része két évtized köteteiben kapott helyet. Itt azokról a műfajokról szólunk, amelyek publicisztikus vonásokat mutatnak, de az irodalmi élet összképének kialakításához is hozzájárultak.

A lapok terjedelme a papírhiány miatt korlátozott. A *Szabad Nép* lehetőségei ugyancsak szűkösek. Nem a nagyobb oldalszám, hanem a szellemi élet és az értelmiség jelentőségének felismerése, a párttagság műveltségének emelésére tett erőfeszítések magyarázzák a Magyar Kommunista Párt napilapjának — és *Tovább* című hetilapjának — gazdag kulturális rovatát. A párthoz tartozó élvonalbeli írók rendszeresen szerepelnek a *Szabad Nép* hasábjain. Nagy Lajos, Tersánszky J. Jenő, Déry Tibor, Illés Béla, Gergely Sándor, Balázs Béla, Goda Gábor, Zelk Zoltán neve jelzi az 1945 utáni esztendők minőségre, mennyiségre egyaránt legjelentősebb irodalmi rovatának magas színvonalát. A kommunista költők és írók versei, elbeszélései, tárcái, riportjai és publicisztikái mellett időnként Illyés Gyula, Veres Péter, Szabó Pál, Darvas József, Benjámin László, Füst Milán, Heltai Jenő, Zilahy Lajos, Szekfű Gyula és más nem párttag művészek és tudósok írásai is megjelentek a *Szabad Nép*ben.

A szerkesztőség ezekben az években következetesen megvalósította az irodalmi népfront alapelveit. Ezek az elvek figyelhetők meg a lap kritikáiban és vitacikkeiben is. Utóbbiak nagy számban jelentek meg, és pontos körvonalat adtak a *Szabad Nép* kulturális programjának! Ha rendszerezni próbáljuk a sokféle napi jelenségre reagáló vitaanyagot, több vonulatot különböztethetünk meg. A polémia egyik fő célja a reakciós polgári törekvések leleplezése, elszigetelése volt. Herczeg Ferenc bírálata, a két háború közötti revíziós-soviniszta ponyva eszmei-esztétikai silányságának bizonyítása, a nacionalizmus Hitler-ellenes változatainak elemzése, a velük kapcsolatos legendák szétfoszlatása, a háború után új erőre kapó irracionalizmus irodalmi lecsapódásainak elutasítása és a történelmi fordulat ellen közvetlenül fellépő zavarkeltés leleplezése egyaránt ide tartozik.

Kritikusan, de a szellemi pozíció, a minőség tiszteletével, a történetiség marxista módszerét alkalmazni próbálva foglal állást a *Szabad Nép* a *Nyugat* értékeinek minősítésében. Babits jelentős életművének problémáit Lukács György már az emigrációban elemezte. Ez az írás a felszabadulás utáni évek *Szabad Nép*-beli *Nyugat*-kritikáját is megalapozta. Ideológiai aspektust érvényesített; a költői-művészi értékek mérlegelése ekkor háttérbe szorult. Néhány kivételt azonban az 1945—47-es évekből is említhetünk: olyan kísérleteket, amelyek már akkor megpróbálták érzékeltetni a kritikával illetett életművek vonzerejét, a költői-írói minőség rangját. Ilyen például a Tóth Árpádról közölt cikk, vagy Schöpflin Aladár árnyalt köszöntése.

A polgári irodalom jelenségeit a *Szabad Nép* kritikusai rendszeresen bírálták, de tudtak és akartak is különbséget tenni politikai ellenfelek és esztétikai-művészi vitapartnerek között. Az irodalom önelvűségének szószólóit — például a fiatalok *Uj Hold* című folyóiratának egyes szerzőit — elmarasztalták, de ez a kritika 1945—47-ben még csak ritkán lépte át a demokratikus polémia kereteit. A kommunista álláspontot nemcsak a történelmi körülmények, hanem az irodalom fejlődésének szükségletei is alátámasztották. A *Szabad Nép* realizmusért, időszerűségért, humanista elkötelezettségért kiálló írásait — bár nem hibátlanok — csak rosszindulatú elfogultság azonosíthatja az 1948 utáni periódus kritikai és publicisztikai gyakorlatával.

A megkülönböztető vonások között — a már említett demokratikus vitamódszer mellett —, mindenekelőtt az értékek tiszteletére és gyakorlati felkarolására szükséges hivatkozni. 1945—47-ben a *Szabad Nép* minden jelentős alkotást érteni és becsülni tudott. Jót és vitathatót szétválasztva, úgy képviselt elvi álláspontot, hogy barátot, szövetségest, de még egy-egy eszmei ellenfelet is meggyőzhetett hozzáértéséről, ügyszeretetéről, elemző készségének, érveinek hatékonyságáról. Rangot adott ennek a kritikának az az irodalom is, amely a párt körül szerveződő írói csoportosulás tagjainak tollán született és széles körű elismerést vívott ki. Eredményeit igyekezett általánosítani a *Szabad Nép* kritikai rovata, amely Nagy Lajos, Tersánszky J. Jenő, Déry Tibor, Füst Milán új köteteit üdvözölte, emellett a klasszikusokat ajánlotta olvasásra. Hadakozott a giccs régi és új változatai ellen, felkarolta az öntevékeny munkás-kultúrmozgalom szervezeteit, a paraszti népművelés irodalmi, művészi hagyományait, a nép zenéjének és költészetének értékeit.

A népi írói irányzatról, egyes képviselőiről és műveiről közölt cikkek — mindenekelőtt Lukács György és Horváth Márton írásainak — fő törekvése: a népi örökség demokratikus-plebejus vonulatának, és a politikai-filozófiai reakció különböző áramlataihoz kapcsolódó „völkisch" tendenciáknak a határozott különválasztása. Alig múlt el hónap anélkül, hogy e probléma valamilyen vetülete állásfoglalásra ne késztette volna a *Szabad Nép* cikkíróit.

A kommunista publicisztika a népiek elleni indokolatlan támadásokat, az elfogultság indulatait is visszautasította.

A *Népszava* régi jó hagyományt folytatott a klasszikusok népszerűsítésével. Felfigyelt a nem hivatásos irodalmi és művészeti csoportok kezdeményezéseire, támogatta a jelentkező tehetségeket, mozgalmi eszközökkel is harcolt a szellemi élet demokratizálásáért. Helyesen ítélte meg a kortárs magyar irodalom kibontakoztatásáért vívott küzdelem lehetőségeit, távlatait. Szociáldemokrata költők és írók versei, tárcái, elbeszélései mellett olykor kommunista és parasztpárti szerzők is megjelentek a lapban. Kassák Lajos, Faludy György, Hárs László, Keszthelyi Zoltán, Fodor József, Szilágyi Géza, Vészi Endre,

MAJOR Ottó, PALOTAI Boris írásai stb. után DÉRY Tibor, TERSÁNSZKY J. Jenő, SZABÓ Pál, HATVANY Lajos, FÜST Milán, REMENYIK Zsigmond és mások nevével is találkozhatott a *Népszava* olvasója.

A *Népszava* irodalomkritikája és publicisztikája állást foglal az irodalom társadalmi elkötelezettsége mellett. Hangsúlyozza a történelmi folyamatok meghatározó szerepét. Szót emel a világnézet és az irodalmi irányzatok közötti összefüggés kérdésében. Jó példaanyaggal bizonyítja, hogy a szocialista világnézet, a marxista meggyőződés sokféle stílussal, kifejezési móddal szolgálható hatékonyan. Megköveteli az elemzett alkotások aktuális vonatkozásainak feltárását, elveti az irodalom öncélúságáról hirdetett polgári nézeteket.

Ugyanakkor helyt ad például BÁRDOS Arthur gondolatmenetének, amely elmarasztalja a születő új művészet érdekeit szolgáló marxista kritikát. Klasszikusokat közlő lapban jelennek meg az irodalmi hagyomány köztiszteletben álló értékeit elvető FALUDY-cikkek is. FALUDY György az irodalmi népfront gondolatát sem tudta elfogadni. Érvelése szubjektív. Az általa elutasított-támadott írók: SŐTÉR István, KERESZTURY Dezső, NÉMETH László, CS. SZABÓ László és mások.

A koalíciós időszak sajtójának irodalmi-szellemi szempontból is kiemelkedő értékű orgánuma a *Szabad Szó*. Rendszeresen megjelenteti a népi írók verseit, elbeszéléseit, cikkeit és kritikáit. A lap munkatársa: ILLYÉS Gyula, KERESZTURY Dezső, VERES Péter, ERDEI Ferenc, SZABÓ Pál, SARKADI Imre, ERDEI Sándor, SZEBERÉNYI Lehel, BERDA József, JANKOVICH Ferenc és — természetesen — a főszerkesztő: DARVAS József. A *Szabad Szó* az irodalom progreszszív elkötelezettségét képviseli. Ezt sugallják SZABÓ Pál és SARKADI Imre riportjai, ILLYÉS versei, VERES Péter cikkei. Ebben a szellemben üdvözli a lap az induló folyóiratok — a *Fórum*, a *Válasz*, a *Csillag* — fontosabb állásfoglalásait. A parasztpárti publicisták többsége az irodalom új lehetőségeinek, irányvételének problémáihoz is a kommunisták szövetségeseként közelít. Amikor a paraszti külön út híve KOVÁCS Imre, irodalompolitikusként is ellenzéki pozícióban lép a nyilvánosság elé, ILLYÉS, DARVAS, VERES, SZABÓ Pál, SARKADI száll vele vitába.

Nem értenek egyet KOVÁCSnak azzal a megállapításával, hogy — mivel a kor tipikusan politikus kor — az írónak nincs sok mondanivalója, s ha jó író, számol is a kedvezőtlen feltételekkel. A népi irodalom baloldali képviselői éppen a kor politikus jellegéből vonták le azt a következtetést, hogy az 1945 utáni irodalomnak szerepe lehet, sőt kell is, hogy legyen a nép szellemi és anyagi felszabadulásáért folyó küzdelemben. Népiség és narodnyikság határozott szétválasztása alapján kapcsolja össze irodalom és politika időszerű kérdéseit BOLDIZSÁR Iván, KOLOZSVÁRI GRANDPIERRE Emil, JUHÁSZ Géza, SZEBERÉNYI Lehel és SIPOS Gyula, A polémiában felülkerekedik a harmadik utas koncepciókat elvető baloldali álláspont, amelynek irodalmi, irodalomtörténeti konzekvenciái is jelentősek. DARVAS József szavával: Nincs öncélú parasztpolitika, s nincs különálló népi irodalom sem.

A *Szabad Szó* írógárdájának kedvelt műfaja a kulturális publicisztika. VERES Péter már 1946-ban a néptömegek kulturális igényeinek ébresztésében és kielégítésében határozza meg a fordulat utáni új rend egyik legfontosabb kormányzati tennivalóját. Figyelmeztet a giccs térhódítására, a népi kultúra hagyományait lenéző álláspont tarthatatlanságára. Cikkeiben — és a *Szabad Szó* egyéb gesztusaiban is — kísért a parasztság lehetőségeinek túlbecsülése, a városi kultúra teremtőinek és hordozóinak bizalmatlan kezelése, a vezető

szólam azonban a három évtized múltán is helytálló gondolat: a parasztság kulturális felemelésének ügye nagy nemzeti ügy.

ILLYÉS Gyula a paraszti népművelés fejlesztésének terveit kéri számon, és társadalmi támogatást kíván e tervek megvalósításához. DARVAS József a klasszikus hagyomány felkarolását, a nép irodalmi műveltségének, ízlésének formálását tartja időszerűnek. Olyan irodalomnépszerűsítő tevékenységet sürget, amely a parasztság — és általában a dolgozó nép — aktuális politikai feladatainak megoldásához is segítséget nyújt: önbizalmát, történelmi érzékét és hivatástudatát erősíti. Ezek a gondolatok határozzák meg a *Szabad Szó* irodalomkritikáit, s azt a napi eseményekhez kapcsolódó, plebejus szellemben radikális publicisztikát, amely hétről-hétre helyet kap a lapban. Kiemelkedik a cikkanyagból a korszak fő vitakérdéseihez kapcsolódó rendszeres állásfoglalás.

A baloldal a bulvár-sajtóban is felveszi a harcot a koalíción belüli és kívüli polgári erőkkel. Ilyen orgánumai — a *Friss Ujság*, a *Magyar Nap*, a *Kossuth Népe*, a *Világosság* — nem vállalhattak szerepet az irodalmi-szellemi életben. Nem egészen érvényes ez a megállapítás a *Szabadság*-ra, amelyben GÁBOR Andor néhány szép írása is megjelent. A lap kritikusa, ZELK Zoltán, árnyaltan, értékekre nyitott szemmel és értelemmel tekintette át a kortárs irodalmat. Napilapban elsőnek méltatta SZABÓ Lőrinc *Tücsökzenéjét*, miközben a költő tragikus meghasonlásairól is igazságos tapintattal szólt, NÉMETH László *Iszony* című regényéről is elismerően írt. Értékes, hasznos cikkek jelentek meg múlt és jelen irodalmáról a *Független Magyarországban*, az *Új Magyarországban*, a *Jövendőben* és a *Parasztújságban*.

A polgári sajtó irodalmi-irodalomtörténeti szempontból figyelmet érdemlő orgánuma: ZSOLT Béla hetilapja, a *Haladás*. Háziszerzői: SZÉP Ernő, BALÁZS Béla, FODOR József, BÓKA László, IGNOTUS, MÁRKUS László, GYÁRFÁS Miklós, KOMLÓS Aladár, HELTAI Jenő. Cikkeiben, kritikáiban sok az értékkereső, rokonszenves vonás. Célkitűzése a modern polgári irodalom progresszív értékeinek bemutatása, a fasizmus szellemi kártevésének felszámolása. Ez figyelhető meg a *Nyugat* nagyjait és a második-harmadik nemzedék íróit méltató jegyzetekben, az antifasiszta világirodalom kiválóságait bemutató cikkekben. Irodalomtörténeti adalékok is megjelentek a *Haladás* hasábjain. Ilyen például BRÓDY Sándor — GÁRDONYI Gézának küldött — szakító levele, HATVANY Lajos néhány cikke, IGNOTUS Pál *Csipkerózsika* című önéletrajzi esszésorozata. Az irodalmi oldal — a *Haladás* kritikai rovata — akkor emelkedik a rutingyakorlat fölé, amikor jelentős művet elemezhet. Példa erre KOMLÓS Aladár bírálata DÉRY Tibor regényéről, A Befejezetlen mondatról.

A *Haladás* élesen támadja a népi írókat. Elfogultsága nyilvánvaló. Amikor JÁSZI Oszkár a Vasgárda oldalára állt MANIU védelmére kelt, a *Haladás* bírálta ugyan JÁSZI álláspontját, közben azonban elismerte, hogy felfogása — lovagias. MANIUval szemben helyeselhető volt tehát bizonyos fajta megértés. Ugyanez nem illette meg a kisebb hibát vétő népi írókat. Sőt, azokat sem, akik nem is vétettek. Ebben a kérdésben ZSOLT nem adott helyt árnyalatoknak. BALÁZS Béla kritikája MÁRAI könyveiben is elismerte e polgár haldoklásának gyönyörű színeit. A VERES Pétert, NÉMETH Lászlót, SZABÓ Lőrincet ostorozó cikkek viszont csak a rosszat látták. ZSOLT Béla *Nemzeti drogéria* című darabját jelentősnek tartották, ILLYÉS Gyula *Lélekbúvárja* viszont gyanakvást és visszatetszést keltett. A népi írók tárgyilagos minősítéséért szót emelő kommunista kritikát elutasítják. Nemcsak a népi írók értékelésében folyik polémia. A *Ha-*

ladás védelmébe veszi Fejtő Ferenc — Lukács György által megbírált — Heine-könyvét, Ignotus Pál József Attila-portréját és más vitatható műveket.

A *Magyar Nemzet*ben jelentek meg Passuth László finoman fogalmazott általánosságai és informatív jellegű világirodalmi jegyzetei, Farkas Imre versikéi, Bethlen Margit cikkei, Vaszary Gábor tárcái, Zsigray Júlianna elbeszélései. Márai Sándor párbeszéde élénk vitát váltott ki 1947 nyarán. Márai ebben Paul Valéryt és Szokratészt szólaltatja meg. Velük mondatja el véleményét a háború utáni világról. Támadás ez a párbeszéd *(Eupalinos, vagy az újjáépítés)* a célszerűség, a tervgazdálkodás, általában az anyagi szükségletek szervezett kielégítése ellen. Érvei nincsenek. Sznob fintorgással, a lélek öncélú játékaival próbál hatni. Összhangban van ezzel a Herczeg Ferencet mentegető cikk, a tőkés Európa irodalmáért lelkendező publicisztika, és az a vitagesztus, amely a szellemi élet depolitizálását követeli. A klasszikusokat újjáértékelő irodalomtörténeti írások síránkozó panaszt váltottak ki.

A *Kis Újság* — a Független Kisgazdapárt lapja — szinte csak olyan irodalmi eseményekre reagál, amelyek alkalmat adnak a koalíciós partnerek csipkedésére, a művészet osztály- és időfelettiségének hangoztatására, a klasszikusok új értelmezésének rosszalására. Ugyanilyen, vagy hasonló szemlélet jellemző a *Független Ifjúságra*, a *Demokráciára* és az *Igazság*ra. Egyetlen jelentős költő, író sem szólal meg ezekben az orgánumokban.

A *Világ* — a Polgári Demokrata Párt orgánuma — ellentmondásosan alakítja kulturális rovatát. Egymás mellet közli Fodor József antifasiszta publicisztikáját, és Bókay János elvtelen megbékélést sugalló cikkét. Péchy Blanka a szovjet színházkultúrát ismerteti, Erdős Renée viszont itt is a múltat siratja. Méltatják Paul Eluard költészetét és közlik Farkas Imrét. A lap gyakran jelentkező tárcaírói: Stella Adorján, Boross Elemér, Kőszegi Imre, Relle Pál, Dutka Mária, Beczássy Judit. A kritikai rovat egyenetlensége szembetűnő. Illés Béla *Kárpáti rapszódiája* ugyanazokat a dicsérő jelzőket kapja, mint az éppen megjelent nyugati bestseller. A magyar irodalom közelmúltjával foglalkozó írások a *Nyugat* és köre időtlenné stilizálásával, közéleti vonatkozásainak mellőzésével gyakorolnak közvetett bírálatot az irodalom társadalmi funkcióját előtérbe állító baloldali nézetek és a marxista kritikai gyakorlat felett. A *Világ* az önelvű-öncélú irodalom mellett foglalt állást, időszerűtlen magatartást népszerűsített, és — ha óvatossága engedte — meg-megcsipkedte az elkötelezett szerzőket, kritikusokat.

A *Magyarok* című folyóirat kritikája túlnyomórészt a polgári sajtót illette. Eszerint az egykorú napi- és hetilapok egy heti terméséből az irodalom mindössze 0,5 százaléknyi terjedelmet kaphatott. A közepességében jellegtelen rajz, karcolat, vers és tárca terjedelme 2 százalék, az igénytelen-ízléstelen ponyvairodalomé viszont 18 százalék. Egyes bulvárlapokban a ponyva elérte a 40—50 százalékot. Nem volt jobb helyzetben a kritika sem. Néhány soros recenziók, reklámszövegek láttak napvilágot, s még ezekben is érvényesült a klikkérdek.

A polgári sajtó színvonala jóval alacsonyabb, mint a két világháború között. Hiányzik az elitorgánum. Miközben a felszabadulás az irodalom polgári irányzatainak megélénkülését is lehetővé teszi, az 1945—47-es évek polgári sajtójában ilyesminek nyoma sincs. Szerepe van ebben a szűkös terjedelemnek, a lapkiadás technikai és üzleti körülményeinek, főleg azonban annak, hogy a jelentős szerzők eltávolodtak a polgári sajtótól. A legjobbak kommunista, szocialista, vagy plebejus demokrata lapokban dolgoznak. A húszas-harmincas

években még eleven az irodalmi élet szempontjából több-kevesebb figyelmet érdemlő polgári laptípus. Más-más okból és céllal szolgálta, de szolgálta az irodalmat a *Pesti Napló*, a *Budapesti Hírlap*, vagy a *Magyar Hírlap*. 1945 után a burzsoá sajtó nem tudta folytatni ezt a hagyományt.

TAMÁS DERSI

Presse et littérature aux années d'après la libération

L'étude examine la presse culturelle des années d'après la libération, surtout les colonnes culturelles des journaux dans la période de 1945 à 1947. En passant en revue les organes principaux des partis de la coalition, elle esquisse le profil littéraire et culturel des journaux en question, en énumérant les collaborateurs les plus importants et en analysant les discussions les plus considérables qui ont eu lieu entre les tendances principales dans les journaux des différents partis. L'analyse fait voir la survivance de la pratique de journaliste bourgeoise d'avant 1945 qu'on peut observer aux années d'après la libération, mais elle consacre beaucoup d'attention aux efforts aussi qui préparent l'avenir. Ces derniers sont à reconnaître pour la plupart dans les journaux des partis de gauche, avant tout dans l'organe du Parti Communiste Hongrois, dans les colonnes culturelles de *Szabad Nép*. Dans les colonnes de ce dernier, c'étaient les écrivains d'avant-garde du parti (Lajos NAGY, Jenő TERSÁNSZKY J., Tibor DÉRY, Béla ILLÉS, Sándor GERGELY, Béla BALÁZS, Gábor GODA, Zoltán ZELK) qui ont assuré un haut niveau. Outre cela, le journal a publié des articles des auteurs sanspartis aussi (Gyula ILLYÉS, Péter VERES, Pál SZABÓ, László BENJÁMIN, Milán FÜST, Jenő HELTAI, Lajos ZILAHY, Gyula SZEKFŰ). Dans ces années, ce journal a réalisé d'une manière conséquente les princpes fondamentaux du front populaire littéraire; ce sont ses critiques et ses articles de discussion qui en sont les preuves. Ses articles critiquant les phénomènes de la littérature bourgeoise et la tendance des écrivains populaires se caractérisaient par un attitude de principe, par le respect des valeurs et par une distinction entre l'héritage du peuple et les tendances de droite.

L'étude analyse d'une manière analogue les autres membres aussi de la presse de la coalition. Après l'appréciation de l'importance littéraire et culturelle de *Népszava*, organe du parti Socialdémocrate et de *Szabad Szó*, celui du parti des paysans, suit l'anylyse de la presse bourgeoise *(Haladás, Magyar Nemzet, Kis Újság, Világ)* dont le niveau — par rapport à la période d'entre les deux guerres mondiales-montre un déclin considérable après 1945. La cause principale de ce déclin est à chercher dans le fait que les auteurs considérables se sont éloignés des journaux bourgeois et se sont concentrés autour de la presse communiste, socialiste et plébéien-démocratique.

KÖZLEMÉNYEK

Telegdi Pap Sámuel betűmintája és a Tótfalusi-mátrixok sorsa. 1940-ben SZENTKÚTY Pál adott elsőnek hírt TELEGDI PAP SÁMUEL betűmintájáról.[1] A betűmintának azonban csak a címleírását közölhette a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának katalógusa szerint, maga a minta nem volt megtalálható.

A szerző 1957-ben a *Magyar Könyvszemle* hasábjain visszatért az ügyre.[2] Az akadémiai könyvtár példánya ugyan nem került elő, azonban, amint írja, egy magángyűjteményben megtalálta a mintalap egy példányát és ennek kicsinyített hasonmását le is közölte.

A mintalap, amelyet TELEGDI PAP Sámuel, TÓTFALUSI KIS Miklós egykori nyomdászlegénye és utóda mesterének halála után huszonegy évvel bocsátott ki, eltér a szokásos betűmintáktól. Szerkezete, szövege és kivitele egyaránt fejtörést okozott a kutatónak. Szerkesztője részint a maga nyomtatványaiból, másrészt KIS Miklóstól reá maradt könyvívekből szövegrészleteket vágott ki és ragasztott fel egy ívre, majd azokat kézzel írott feliratokkal látta el. Az így bemutatott betűk valamennyi fokozata KIS Miklóstól származik: azonos a Kolozsvárott használt saját típusaival. Ez nem is lehetett kétséges, hiszen TELEGDI PAP egész működése során — 1730-ban bekövetkezett haláláig — KIS Miklós betűkészletével dolgozott.

Az Országos Széchényi Könyvtár időközben megszerezte a mintalapot, amely TELEGDI PAP sajátkezű írásával e címet viseli: *SPECIMEN TYPORUM Quor(um) Matrices prostant apud Heredes Nicolai Kis de M. Tótfalu.* Majd az aláírás: *Signat(um) Claudiopoli Die 6. Jan(uarii) — 723 per Samuele(m) Pap Telegdi Typogr(aphum) R(eformatorum) Claud(iopolitanum).*[3]

KIS Miklós mátrixának sorsát kutatva, 1972-ben megjelent könyvemben,[4] valamint a *Magyar Könyvszemlé*ben közölt tanulmányomban utaltam a TELEGDI PAP-féle mintalap címére, amely szerint a mátrixok ott állanak *(prostant)* KIS Miklós örököseinél. Ez az adat jelezte, hogy a mátrixok még ezidőben is az örökösök birtokában voltak és nem kerültek vissza a működő kolozsvári nyomdászatba. A felirat további jelentését azonban, miszerint a mátrixok *eladatnak* vagy *eladás céljából ott állanak* az örökösöknél, akkor még csak sejteni lehetett.

[1] SZENTKÚTY Pál: *Régi hazai nyomdák mintakönyvei.* Bp. 1940. 29.
[2] SZENTKÚTY Pál: *M. Tótfalusi Kis Miklós hazai betűi.* MKsz 1957. 53—66., 1 m.
[3] RMK I. 1786i. A felirat ezen újabb, valamennyi rövidítés feloldását tartalmazó olvasatát RITOÓK Zsigmondné szívességéből közölhetem. Itt jegyzem meg, hogy ettől eltér a MTA Könyvtára elveszett példánya igen régi katalóguscédulájának címleírása. SZENTKÚTY Pálnak a 2. jegyzetben idézett cikkében ismét más változatot találunk. Az eltérések nem bizonyítanak valóságos különbséget: származhatnak a rövidítések eltérő feloldásából vagy pontatlan leírásából is.
[4] HAIMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós, a betűművész és a tipográfus.* Bp. 1972.
[5] HAIMAN György: *Tótfalusi Kis Miklós betűmetszői és tipográfusi hagyatékához.* MKsz 1972. 193—209.

SZENTKÚTY idejében ilyen probléma fel sem merült. Említett cikkében házi használatra szánt betű-mutatványnak tartotta TELEGDI PAP mintalapját.

A kérdés megoldása a TÓTFALUSI-féle betűmetszői hagyaték sorsának tisztázásához kapcsolódik. A *Magyar Könyvszemlé*ből idézett cikkemben adtam számot KIS Miklós nyomdájának két leltáráról, amelyeket a kolozsvári levéltárakban KRIZSÓ Kálmán talált meg. Tanulmányomban feldolgoztam az 1702. április 25-i leltár[6] adatait és hírt adtam egy keltezés nélküli leltárról,[7] amely szerint LOSONCI BÁNFFI György megvásárolta és a Kolozsvári Református Kollégiumnak adományozta KIS Miklós nyomdai szerszámait. Azidőben még az utóbbi leltár mibenlétét és a TÓTFALUSI-hagyaték sorsában betöltött szerepét nem tudtam tisztázni.

JAKÓ Zsigmond legújabb kutatásai, amelyeknek eredményeit 1974-ben *Erdélyi féniks*[8] című kötetében tette közzé, fényt derítettek a TÓTFALUSI-féle betűszerszámok sorsának több homályos részletére. Könyvének levél- és iratgyűjteményében megtalálható RÉCSEI BOÉR Józsefnek 1724 március 22-én kelt kötelezvénye, amely szerint, miután a felesége jussán KIS Miklóstól reá maradt stempelyeket és mátrixokat 2000 forintért eladta BÁNFFI Györgynek, magára vállalja a KÖLESÉRI Sámuel által 1708-ban Szebenbe menekített stempelyek visszaszerzését. E kötelezvény ismeretében nem lehet kétséges, hogy a *Recensio instrumentorum typographicum* kezdetű leltár, amint JAKÓ Zsigmond írja, ifjabb BÁNFFI György dobokai főispán ajándékozási akciója során 1724-ben vagy 1724 után keletkezett. A leltár keletkezése legkésőbb 1732 március 24 előtti időre tehető, ekkor ugyanis BÁNFFI engedélyt adott SZATHMÁRI PAP Sándor református egyházkerületi nyomdásznak, hogy a TÓTFALUSI-féle betűszerszámok egy részét a Kollégiumtól kölcsönvegye.[9]

A BÁNFFI-féle leltár meghatározásával tisztázódott, hogy KIS Miklós betűszerszámai nem kallódtak el, hanem visszakerültek a kolozsvári nyomdászatba. JAKÓ Zsigmond írásában elégtétellel olvashatunk néhány utódról, akik KIS Miklós hagyományaihoz híven óvták és hasznosították betűszerszámait. E derék férfiak közé tartozott a 18. században PÁLDI SZÉKELY István nyomdász, majd PATAKI Sámuel professzor, a kollégiumi nyomda felügyelője. A református kollégium nyomdájának 1805. évi Inventáriuma[10] s benne TÖRÖK István nyomdász munkájáról tanúskodó bejegyzések ugyancsak arra engedtek következtetni, hogy a kolozsvári nyomdászatban KIS Miklós halála utáni több mint fél évszázados hanyatlást a század második felében bizonyos fellendülés váltotta fel, amely még a 19. század elején is éreztette hatását. E megállapításainkat most azzal egészíthetjük ki, hogy a fellendülésben nyilvánvaló szerepe volt a TÓTFALUSI-hagyományok felismerésének, ápolásának, s konkréten annak, hogy a TÓTFALUSI-féle betűszerszámokat — melyeknek 18. századi meglétéről most már bizonyosak lehetünk — nemcsak megbecsülték, hanem betűik felújítására rendszeresen használták is. Jelenlegi ismereteink szerint tehát TÓTFALUSI KIS Miklósnak 1702-ben

[6] Erdélyi Református Egyházkerület Gyüjtőlevéltára, Kolozsvár. Kolozsvári református egyházközség levéltára. Jelzete: X. D. 26/e. Közli: HAIMAN, i. mű l. 5. jegyzet; JAKÓ Zsigmond: *Erdélyi féniks*. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bukarest, 1974. 365—373.

[7] Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Református Kollégium levéltára. Jelzet: 3/1749. Közli: JAKÓ Zsigmond, i. mű 386—393.

[8] Vö. 6. jegyzet.

[9] Kolozsvári ref. egyházközség lvt. Jelzet: X. D. 26. JAKÓ Zsigmond, i. mű 393, 484. 46/1. jegyzet.

[10] A *Kolozsvári Nemes Református Kollegyom Typographiája Inventáriuma. Készült 1805.* 2° 105 l., nyomtatvány kéziratos leltári bejegyzésekkel. R. Sz. K. Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Református Kollégium nyomdájának iratai.

bekövetkezett halála után a betűszerszámok mintegy száz évig minden bizonnyal fennmaradtak.

A 19. században a kollégiumi nyomda hanyatlásnak indult, majd a negyvenes években bérlők kezére került. A betűszerszámok 19. századi sorsának, pusztulása idejének és körülményeinek tisztázása az újabbkori nyomdászattörténeti kutatásokra vár.

Nyitva marad még az a kérdés, hogy az özvegy, a család vagy a könyvkedvelő irodalmár, Kölesséri Sámuel valóban megcsonkította-e a betűszerszámok készletét. A források több utalást tartalmaznak az örökösök könnyelműségére. Bethlen Miklós, aki a betűszerszámok megvásárlását erélyesen sürgette, többek között azt írja, hogy „bizonyos okokért talán jobb is mind a háromezer forintot egyszersmind oda nem adni" az özvegynek.[11] Pataki Sámuel professzor a kollégiumnak jutott betűszerszámokat úgy tekintette, „melyeket még el nem vesztegetett az özvegy (mert úgy hallottam, ötveseknek és másoknak stempeleket adott el)".[12] Kétségeket fejeznek ki az 1711. évi leltár zárósorai is: „...minthogy előttünk nem volt semmi registrum, amelyhez adjustálhattuk volna ezen investigatiót, nem tudhatjuk, micsoda fogyatkozás eshetett bennek az idők alatt..." A betűszerszámok hagyatékának részletes vizsgálata azonban az állomány megcsonkítására vonatkozó feltevéseket — amint látni fogjuk — nem igazolja.

Miután az 1724 után Bánffi-féle leltárat sikerült a Tótfalusi-féle betűszerszámhagyaték történetébe beilleszteni, mód nyílt arra, hogy a hagyaték sorsát Kis Miklós halálától a Bánffi-féle vásárlásig nyomon követhessük. Ehhez rendelkezésünkre áll az 1702 április 25-i leltár, az Imreh Sándor által már 1880-ban közölt és ma is meglévő 1711. december 21-i leltár,[13] valamint az 1724 utáni Bánffi-féle leltár.

A három leltár adatait tételenként feldolgoztam és egybevetettem. Az összeállításból megállapítható, hogy a Kis Miklós temetési szertartását követő napon számbavett contrapensumok, stempelyek és mátrixok féleségük és mennyiségük szerint a Bánffi-féle vásárlással szinte hiánytalanul mentek át a Kollégium birtokába. A három leltározás elég pontos és szakszerű munkára vall. Kisebb tévedések és mennyiségi eltérések előfordulnak ugyan bennük, a hiányok azonban nem számottevők. Amint erről már többen megemlékeztünk, az 1711-es leltár tanúsága szerint Kölesséri Sámuel, az erdélyi bányaügyek királyi felügyelője a stempelyek legfontosabb sorozatait 1708. március 22-én „a mostani háborúságos időnek fennforgó gonoszai" ellen megóvandó — Jakó Zsigmond szerint valójában bibliofil kedvtelésének kielégítése céljából — Kolozsvárról, Kis Miklós özvegyétől Szebenbe vitette. Megállapítottam, hogy e tételek a Bánffi-féle leltárban, némi hiánytól eltekintve úgyszólván csorbítatlanul szerepelnek. Ebből arra következtethetünk, hogy Récsei Boér eleget tett vállalásának és kötelezvényének megírása után, de még a leltározás előtt visszaszerezte a Kölesséri által elmenekített stempelyeket, vagy pedig azok más úton mégis visszakerültek eredeti helyükre.

Egy 1740. évi feljegyzés alapján Jakó Zsigmond úgy vélte, mintha Kölesséri a stempelyeket mégsem szolgáltatta volna vissza.[14] Úgy látszik azonban, hogy a Bánffi-féle leltár s annak a korábbi leltárakkal való megegyezése eloszlatják ezt az aggályt. Az 1711. évi leltárban felsorolt, Kölesséri által Szebenbe menekített stempelyeknek

[11] *Bethlen Miklós önéletírása*. Kiad. V. Windisch Éva. Bp. 1955. II. köt. 66—67.

[12] Pataki Sámuel professzor tájékoztatója Bánffi Farkas guberniumi tanácsosnak a református kolozsvári nyomdáinak történetéről és a Tótfalusi-hagyaték sorsáról. Kolozsvár 1780. március 22. R. Sz. K. Akadémiája kolozsvári fiókjának Történeti Levéltára. Református Kollégium Levéltára. Közli: Jakó Zsigmond, i. mű 400—406.

[13] Erdélyi Református Egyházkerület Gyüjtőlevéltára, Kolozsvár. Supremum Consistorium levéltára. Jelzet: 9/1712. Közli: Jakó Zsigmond, i. mű 375—384.

[14] Jakó Zsigmond, i. mű 483. 44/1. jegyzet. A kérdés további tisztázásához hozzájárultak a szerző felvilágosításai és tanácsai, amelyekért itt mondok köszönetet.

a BÁNFFI-féle leltárban való újbóli megjelenéséről a következő táblázatból is meggyőződhetünk. Az egyszerűség kedvéért a BÁNFFI-féle leltár elnevezéseit a táblázatban nem sorolom fel: megállapítható azonban, hogy ezek, néhol eltérő szóhasználattal ugyan, de azonos fogalmakat takarnak.

Elnevezés és darabszám az 1711. évi leltár írásmódja szerint		Darabszám és tételszám a Bánffi-féle leltárban 1724 után	
Augustin klein capital	**21**	21	**12.**
Augustin capital romanus	**28**	21	**6.**
Augustin romanus communis	**61**	62	**13.**
Augustin cursiv capital	**25**	25	**8.**
Augustin cursiv communis	**45**	45	**5.**
Median capital romanus	**29**	29	**4.**
Median romanus communis	**64**	65	**2.**
Median capital versal	**23**	23	**15.**
Median cursiv capital	**24**	23	**19.**
Median cursiv communis	**45**	45	**17.**
Augustin hebraicus	**33**	35	**21.**
Descendian capital romanus	**25**	34	**7.**
Descendian romanus communis	**50**	49	**9.**
Descendian versal communis	**35**	35	**11.**
Descendian complét romanus communis	**13**	13	**24.**
Descendian cursiv communis	**47**	44	**3.**

Itt kell visszatérnünk a TELEGDI PAP Sámuel-féle 1723-as mintalapra, amelynek eredetére és rendeltetésére nézve a betűszerszám-állomány sorsának tisztázása után jogos és reális feltevést kockáztathatunk meg.

Támpontok híjján eddig fel sem merült, hogy a TELEGDI PAP-féle mintalap nem betűmutatvány, hanem más célból készült. Pedig a régi betűminták között nem egy olyat ismerünk amely nem arra szolgált, hogy mátrixokat vagy betűket nyomdászoknak, kiadóknak vagy szerzőknek ajánljon. E más rendeltetésű betűminták főként vagyonjogi aktusok kísérő dokumentumaiként láttak napvilágot. A régi magyarországi betűminták is több ilyen példát szolgáltatnak. A pozsonyi jezsuiták „Typus novissimus" elnevezésű betűkészletének ma már sajnos meg nem lévő 1652. évi mintája HOLL Béla szerint feltehetően a betűanyag tervbevett eladásának alkalmából készült.[15] Az 1773. évi nagyszombati *Specimen Characterum* a jezsuita rend feloszlatásakor készített teljes vagyoni leltár egyik fejezete. Más lapra tartozik, hogy a hallatlan tipográfiai gonddal készített, egy példányban ismert nyomtatvány a magyar nyomdatörténet egyik legbecsesebb emlékeként maradt reánk.[16] A Kolozsvári Református Kollégium

[15] HOLL Béla: *A pozsonyi nyomdászat történetéhez a XVII. század első feléből.* MKsz 1973. 377—385., 1. m. — IVÁNYI Béla — GÁRDONYI Albert: *A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Története* 1577—1927. Szerk.: CZAKÓ Elemér. Bp. 1927. 41.

[16] A teljes leltár: *Inventarium seu Conscriptio Collegii Suppressae Societatis JESU Tyrnaviensis* . . . Anno Domini 1773. 2° kézirat, 364 (+4) számozott lap. Ezen belül *Inventarium Typographia* . . . 212—330. Utóbbin belül *Specimen Characterum, seu literarum, Id est: Typorum Latinorum probatissimorum secundum suas differentias exhibitorum, qui Tyrnaviae in Collegii Soc. Jesu officina fusoria formantur. Atque pro Ornamento Edendorum librorum. Ad proprium usum prostant. Anno Domini 1773.* (Majd a német és szlovák betűk, valamint a nyomdai díszek külön címlappal.) Nyomtatvány, kéziratos leltári bejegyzésekkel 221—291. Magyar Országos Levéltár. Magyar Kamara levéltára. E 152. Acta Jesuitica. Irreg. Tyrnav. 21a.

nyomdájának 1805. évi *Inventáriuma* képes leltárkönyv, amely a leltári tételeket a fametszetű dúcok gazdag gyűjteményének s helyenként a nyomdai betűknek lenyomataival illusztrálja. A betűminták könyvtörténeti, nyomdatörténeti meghatározásakor tehát nem elhanyagolható tényezőként kell vizsgálni azt is, hogy a minta milyen célból készült.

Ilyen megfontolás szerint nagyon valószínű, hogy TELEGDI PAP 1723 január 6-i mintája sem betűmutatvány, hanem a Tótfalusi-hagyaték BÁNFFI György által történt megvásárlásához kapcsolódó dokumentum. Tartozéka az örökösök több mint húsz éven át folytatott igen aktív eladási akcióinak, melyekről több, máig fennmaradt irat tanúskodik. (Többek között: KIS Miklós özvegye 1712 február 2-án a Főkonzisztóriumnál sürgeti a mátrixok megvásárlását. Nyomatékul közli, hogy négy más érdeklődővel is tárgyal az eladásról.[17]

SZENTKÚTY, amikor a mintát betű-mutatványnak tartotta, úgy vélte, hogy TELEGDI PAP a nyomda ügyfeleivel való tárgyalások céljára beérte ezzel a szerény kompilációval, nem volt értelme, hogy igényesebb speciment készítsen. Már több mint húsz éve nyomtatott ezidőben KIS Miklós megkopott betűivel. Nyomtatványai tartalmukra s formájukra nézve meglehetősen igénytelenek voltak: a megrendelőknek vagy a szerzőknek nem igen volt szükségük rá, de lehetőségük sem, hogy valamilyen mutatvány alapján kiválasszák a nekik megfelelő betűt. Mindez így elfogadható ma is, azzal, hogy még ez a hevenyészett betűminta sem a TELEGDI PAP-féle nyomda saját használatára készült, hanem a Tótfalusi-féle betűszerszámok eladásának volt segédeszköze. Hogy miért éppen TELEGDI PAP készítette a mintát. A válasz kézenfekvő: az eladásra kerülő mátrixokból egykor öntött betűk — amelyekkel az eladás tárgyát képező betűszerszámokat be lehetett mutatni — az ő kezében voltak. Aláírása pedig nem a betűket kínáló nyomdász kézjegye, hanem a *szakértőé*, aki az eladásra kerülő tárgyak mibenlétét, valódiságát igazolja.

SZENTKÚTY felsorolja a mintalapon szereplő típusokat, a betűfokozatoknak TELEGDI PAP kezeírásával feltüntetett elnevezésével. A holland nyomdász-gyakorlatból származó elnevezések ugyanazok, amelyeket TÓTFALUSI KIS Miklós amszterdami mintalapján olvashatunk. Nem szükségszerű, azonban, hogy TELEGDI PAP ezeket az elnevezéseket a TÓTFALUSI-mintalapról vette. A három leltárban a betű-elnevezéseket ugyanígy, következetesen és szakszerűen alkalmazták, csupán helyenként térnek el, nem lényeges mértékben, az amszterdami mintalaptól. Mindez arra vall, hogy KIS Miklós az amszterdami elnevezéseket honosította meg Kolozsvárott, s hogy ez a gyakorlat több évtizeden át fennmaradt. A leltárakból még arra is lehet következtetni, hogy a TÓTFALUSI-sculptoriában talált rekeszeken és csomagokon is ilyen feliratok voltak olvashatók. A nálunk ma is használt német eredetű betűfokozat-elnevezések TÓTFALUSI után csak az 1730-as években jelennek meg első ízben Kolozsvárott, SZATHMÁRI PAP Sándor nyomdászi működésével kapcsolatban.

KIS Miklós nomenklatúrájától eltér, hogy TELEGDI PAP az amszterdami *Garmont Hebraeus* típust *Desc*(endiaen) *Hebr*(aeus)-nak nevezi. Mivel a bemutatott mintát KAPOSI JUHÁSZ Sámuel *Breviarium Biblicum*-ának egyik lapjából vágták ki, melyet TÓTFALUSI nyomtatott 1699-ben,[18] nem nehéz bizonyítani, hogy a kétféle elnevezés azonos típust takar. Ettől függetlenül a három leltár már említett összevetése során is úgy találtam, hogy az ezekben szereplő *Descendian Hebraeus cum punctis* típus való-

[17] TÓTFALUSINÉ SZÉKELY Mária levele a Főkonzisztóriumnak, Kolozsvár 1712. február 2. Erdélyi Református Egyházkerület Gyüjtőlevéltára, Kolozsvár. Supremum Consistorium levéltára. Jelzet: 6/1712. Közli: JAKÓ Zsigmond i. mű. 384—385.

[18] RMK. II. 1953.

színűleg az amszterdami *Garmont Hebraeus*-nak felel meg. A kották megjelölésének az amszterdamitól eltérő *Quotae vel Notae* szóhasználatában is a leltárak kifejezéseit lehet felismerni. Ezek az eltérések tehát szintén a mintalapnak a leltárakkal fennállott valamilyen kapcsolatára utalnak.

A betűszerszámok leltárainak összehasonlítása nem korlátozódott a KÖLESÉRI által Szebenbe menekített stempelyek sorsának tisztázására. Így a három nyomdaleltár egybevetése után a TÓTFALUSI-sculptoria egész állományát biztonságosan át tudjuk tekinteni. Néhány, a lényeget nem érintő apróságtól eltekintve, KIS Miklós betűmetszői alkotása tisztán áll előttünk. Ezt a képet csupán annak az egyébként nem nagy számú típus azonosításának a hiánya csorbítja, amelyről csak leltári adatunk maradt fenn, nyomatait azonban nem ismerjük.

A leltárakra vonatkozó kutatás eredménye eloszlatja a TÓTFALUSI-féle betűszerszámok korai pusztulására, megdézsmálására, vagy elkallódására vonatkozó aggályokat.

Végül nagy valószínűséggel sikerült tisztázni TELEGDI PAP Sámuel betűmintájának kérdését is.

HAIMAN GYÖRGY

Klimó püspök levelezéséből.

1. Klimó válasza Bécsből Teleki Sámuelnek, Janus-versek ügyében. 1763. okt. 6.

Illustrissime Domine Comes.

Operam Studiaque mea quamvis in bonas Litteras earumque incrementum semper conferre satagam, ea tamen talia haud sunt, quae tantum apud Amicos Illustrissimae Dominationis Vestrae aestimium, apud Eandem vero etiam encomium mereantur. Quae enim pauca hanc in rem a me proficisci possint commoda, ipse scio, neque vero sive aliena negotia, quibus implicor, seu etiam molestae occupationes, quae quotidie circumstant, me sinunt, ut quemadomodum vellem et necesse foret, provehendis iis operam navem. Id proinde mihi solum relictum est, ut Litteras earumque Cultores prosequar ac tam illarum, quam horum incrementis a feliciore et promtiore etiam Capite derivandis vota concipiam.

Animum Illustrissimae Dominationis Vestrae, quem erga Janum Pannonium, virum Doctrina insignem favet, laudo proboque diligentiam et inquirendi studium de quibusdam Anecdotis, quae ad vitam elegantissimi Autoris et novioribus typis edendi illustrandam deservirent, gratulor ad haec, quod eadem cogitatio idemque animus de Principe hoc Viro bene merendi mihi quoque plures ante annos insederit ac nunc quoque occupet, ut Ecclesiasticae 5ecclesiarum Antistitum Annales accurate et fideliter exigam. Sed quantum doleo me tam in diligentia mea, quam in inquirendo constanter impendi, nihil prorsus profecisse, ita nunc sortem tacitus accuso me eadem in Causa pulchra serviendo occasione apud Illmam Dominationem Vestram excidere ob rei, cuius desiderio uterque tenemur, inopiam. Esto enim Janus Pannonius Episcopatum 5ecclesiensem tenuerit, neque vero dubium sit, quin olim in Archivo 5ecclesiensi plurima de ipso exstiterint, hodie tamen solum Eius memoriam habemus, posteaquam iniuria temporum et jugo per ducentos prope annos Turcico omnia a Nobis ablata fuerunt. Ita Studia Lucraque nostra cum fata invida abruperint, neque vero, quo damnosa Rei Litterarie sterilitas sarciatur, ulla adhuc etsi plurima sollicitudo invenerit, aequi bonique consulet Illma D. Vestra, quod praeclaris Eiusdem Studias favere dura necessitate prohibear. Aegerrime eam fero voveoque, ut feliciter aliqua industria ab ea nos quamprimum eximat.

Illmam D. Vestram Deus servet incolumem tribuatque vires, quae praeclaris Suis conatibus decori et utilitati esse valeat Rei Litareriae, mihi porro diuturnam Eiusdem Amicitiam esse velit, qui plena cum observantia maneo.

(Pécsi püspöki Levéltár Klimó levelek. III. kötet.)

2. Firmián Károly válasza Klimónak, Janus versek ügyében.

Eccellenza Reverendissima.

Ho avuto molto piacere di veder il degnissimo Sig. Nipote di Vestra Eccelenza Revma, al quale professo moltissima stima, e nelle occasioni non manchero di fargli sentire gli effetti della buona servitu, che ho per V. E. Rev-ma. Circa poi il Poema inedito di Giano Pannonio, di cui Ella si compiace parlarmi nel preg-mo suo foglio di 17. dello scorso Febbrajo, e del quae pavimenti parla il Montfaucon nel I. Tomo della sua Bibliotheca Bibliothecarum alla pag. 517. ho l'onore di significare a V. E. Revma, che il Montfaucon in questa parte é stato mal servito di notizie, menore della diligenza fatte praticare con esatezza in questa Bibliotheca Ambrosiana non trovarsi il succennato manoscritto, non avendosi altre notizie, sennon quelle, che V. E. Rev-ma comprendera nel qui compiegato foglio. Mi si suppone . . . tal manoscritto possa trovarsi nel Codice Bresciano citato dal Cardinale Quirini nella Diatriba preliminare alle lettere di Francesco Barbaro, onde faccio praticare le oppne? ricerche a riuscando di trovarlo, mi faro un dovere di spedirlo tantosto a V E Rev-ma nel modo appunto, che si degna additarmi. In tanto con ossequioso rispetto mi pregio di protestarmi di V E Rev-ma Milano 17. Marzo 1770.

(olvashatatlan aláírás)

Monsign. G. Klimó Vescovo di Cinquechiese. Presburgo.

Hátlapján: Percepi 5ecclesiis 15 Apr. 1770.

Comes Carolus Firmin Minister, Mediolani mittit notizias de Jano Pannonio.

(Pécsi Egyetemi Könyvtár, Kéziratok. 67037. 285. p.)

3—4. Klimó levelei Firmián Károlyhoz Milánóba.

Pécs, 1770, ján. 6.

Eccellenza. Mi scrisse poco fa il mio nipote Giorgio Mondok Tenente Capitano di esser si trovato nel Codice Bresciano il poema inedito Ad Franciscum Barbarum di Giano Pannonio e fedelmente copiato, tenendone egli nelle mani la copia con alcuni manoscritti da vostra Eccellenza consegnatigli. Siccome cio ricognosco derivata dalla benignitá di Vostra Eccellenza, cosi mi trovo in obligo strettissimo di ringraziarnela con tutte quelle contestazioni della gratitudine che richiede e l'alto grado del benefattore e il merito del benefizio. Ne minore ricognosco il mio obligo per le rare e scieltissime notizie di Giano, che Vostra Eccellenza graziosamente si degno di (con gli altri manoscritti communicarmi. Del resto con quest ordinario faccio sapere al mio nipote di mandarmi con sicura occasione la detta con gli altri manoscritti.

Al Sign. Conte di Firmian Ministro Plenipotenziario della Lombardia Austriaca. Milano.

Pozsony. 1770. szept. 26.

Eccellenza. Mi ha portato e fedelmente consegnato nelle mani il mio nipote Giorgio Mondok Capitano il poema di Giano á Francesco Barbaro copiato da Codice Bresciano con altri versi del medesimo authore transcritti parte dal detto Codice, parte dal Codice Ambrosiano. Consultate le edizioni di Giano ho trovato esser inedito il poema á Francesco Barbaro coi quatro epigrammi soggiunti al detto poema, ma tutti gli altri versi ritrovai stampati nel libro intitolato: Deliciae poetarum Hungaricorum, che fece stampare a Francoforto Philippo Pareo nel 1618. Ora siccome ho preso l'ardire di communicar questa notizia Vostra Eccellenza, cosi mi credo in obligo strettissimo di ringraziarla per le rare e scieltissime notizie di Giano e per le copie di versi trasmessimi e cio esequisco con tutte quelle contestazioni di gratitudine, che richiede e l'altro grado del Benefattore e il merito del Benefizio. Raccomando poi il sudetto mio Cognato nella potentissima protezione di Vostra Eccellenza e con pleno rispetto ho l'onore di professarmi.

Datum . . . Umilissimo Divotissimo Servitore . . .

Excellentissimo D Comiti Carolo de Firmian, Ministro Plenipotenziario Lombardiensi. Mediolanum.

(Pécsi Pki Levtár. Litterae Episcopales.)

5. Firmián Károly jegyzéke a bresciai Janus-versekről

Notizie appartenenti a Giano Pannonio Vescovo delle cinque Chiese.

Tre sono a mia notizia ledizioni delle di Lui Poesie. La prima fatta in Basilea da Giovanni Froben 1518. in 4. ed ivi pure senza data di anno presso l'Oporino in 8. L'altra é di Venezia presso Qualtero Scotto, 1553. di quest ultima io ne ho un esemplare, che Wolfgango di Sauran, cui sono esse dedicate, diede in dono al Barone Carlo di Dietrichstein, come si revela dalla sequenta nota MS e contemporanea posta dietro il frontispizio: Generoso Domino Carolo a Dietrichstein Barone etc observatiae declarandae sausa Wolfgangus a Sauran D D. Giova qui avvertire che nel Panegirico scritto dal Pannonio in lode del Quarino Veronese suo maestro fu allunga la vita quasi a cento anni dicendo alla pag. 40: Ut iam bis decimi tangens confinia Lustri. Ma in cio parmi che debba prevalere il giudizio di Battista filiuolo del Guarino, il quale nel epitafio compostogli attesta, che egli mori nel anno novencentesimo dell etá sua: Lustra tibi vita nona bis acta probant.

Nelle Poesie Latine dei due poeti Strozzi Padre e figlio stampate prima in Venezia dall Aldo 1513 in 8., e poi in Parigi da Simone Colineo 1530 in 8. si leggono due Elegie in lode del Pannonio, le quali mancano nella raccolta delle sue Poesie. L'una é nel primo Libro degli Erotemi del vechio Strozzi e commincia: Quis novus ille sacri vates Heliconis in antro, cuius Apollineum Carmen ab ore sonat.

L'altra é nel secondo libro di essi con tale incomminciamento: Arbiter Ideus quamvis sua praemia nondum viderat et qualis Tyndaris ipsa foret.

Nel Codice Brasciano citato dal Cardinal Quirini . . .

A következő részt közölte a milánói fogalmazványból Entz Géza: *Klimó György mint Janus Pannonius kutató* c. dolgozata a Regnum 1940/41. évi kötete 310—311. oldalán. Jegyzékünk e szavakkal záródik: Tutto cio, chel nel Codice Bresciano vi sara d'inedito, si riquarda alle Poesie di Giano, che a quelle in lode di Lui, sara fidelmente copiato.

(Pécsi Egyetemi Könyvtár. Kéziratok. 67037. 289—293. pp.)

6—8. Klimó levelezése a Pécsi Missálé tárgyában.

Reverendissime Domine Canonice et Vicearchidiacone.

Cum alias in Historia Diplomatica Regni Hungariae, tum author eiusdem historiae P Stephanus Caprinai mihi praesenti retulit esse in Ecclesia Cassoviensi Missale quoddam antiquum Ecclesiae 5ecclesiensis Venetiis anno 1499. VIII. Cal. Maii impensis Johannis Paep Librarii Budensis typis vulgatum. Antiqum hoc Ecclesiae meae Documentum tanto mihi charius esse debet, quanto luculentius ex eo percipitur priscus eiusdem in celebratione Sacrorum ritus, ut ideo eius desiderio me teneri confitear. Quapropter cum parte ex una nulli hoc Missale usui Ecclesiae Cassoviensis, meae autem utilitati futurum sit, Reverendissimam Dominationem Vestram officiose ac enixero gandam duxi, quatenus praedicto Missali Ecclesiam meam 5ecclesiensem ornare mihique data opportuna occasione transmittere non gravetur. Scripsi hoc eodem Cursore etiam Amplo Magistratui eundem requirendo, quatenus et ipse petito meo annueret. Pro qua humanitate perpetem memoriam gratumque animum et promptam in omnibus serviendi voluntatem exhibere satagam. Qui in reliquo constanter persevero Posoniy 17. Septembris 1768.

D. Michaeli Berecz. Can. Agriensi et Parocho Cassoviensi. Cassovium.

(Pécsi Püspöki levtár. Klimó levelek. IV. kötet 129. old.)

Klimó levele Pécsről Eszterházy Károly püspöknek Egerbe. 1769. ápr. 10.

Excellentissime.

Dum in Hungarica Diplomatica P Stephani Caprinai didicissem asservari in Bibliotheca Parochiali Cassoviensi Missale quoddam saeculi decimi quinti in usum Ecclesiae 5ecclesiensis Venetiis excussum, me coepit obtinendi eius desiderium. Itaque anno adhuc superiore tum ad Dominum Parochum Cassoviensem, quam ad Civicum Magistra-

tum Litteras scripsi eousque, ut desiderio meo favere vellent oravi. II autem dato mihi responso declararunt se petitioni meae ex parte sua delaturos, dummodo Excellentissimae Vestrae consensus accederet. Cum igitur praeter annutum Excelentiae Vestrae nihil reliquum sit, Eandem enixe et obsequenter rogandam duxi, ut, quoniam praedictum Missale vix alicui utilitati Ecclesiae Cassoviensis esse posse videatur, meae autem Ecclesiae veterum Rituum exhibendo non minimam Historiae Nostrati lucem allaturum. sit, eiusdem Missalis dono Ecclesiam meam honorare ac data occasione Posonium, quo circa finem huius mensis revertar, ad me transmitti jubere dignetur. Erit mihi hoc donum tam gratum, quam quod gratissimum, quod dum a bonitate Excellentiae Vestrae me consecuturum firmiter spero, pleno cultu et observantia persevero.

Klimó Pécsről Berecz Mihály kassai plébánosnak. 1769. ápr. 10.

Litteras Dominationis Vestrae dato 20. 8bris 1768. exaratas nonnisi 22. Februarii currentis anni percepi, quod qua Cursorum negligentia factum sit ignoro. Sed utut tardius allata gratissima tamen mihi fuit Epistola utpote Reverendissimae Vestrae voluntatem declarans desiderio meo favendi ad obtinendum vetus Missale 5ecclesiense, quod in Bibliotheca Parochiae Cassoviensis asservatur. Jam autem cum praeter Revmam Vestram Magistratus datis ad me Litteris in idem consenserit, nihilque amplius praeter annutum Excellentissimi Praesulis supersit, hodierno Cursore Eundem litteris meis convenio Eiusque consensum exoro. Qui si, ut firmiter sperpetitioni meae detulerit, Revmam Dominationem Vestram rogandam duxi, ut Missale praedictum data occasione ad me Posonium expedire ne gravetur. Gratum porro animum meum et promtum vellificandi studium in quavis occasione Eidem demonstrare contendam. Qui constanter maneo 5ecclesiis 10. Apr. 1769.
(Pécsi Püspöki Levtár. Klimó levelek. IV. kötet 192. old.)

9. Klimó jelentése az 1757. évi pécsi földrengésről.

Klimó jelenti Nadásdy kancellárnak Bécsbe 1757. júl. 17.

. . . Contigit primus (terraemotus) die 27. Juniis ab horam mediam tertiam et tertiam quadrantem post meridiem, qui licet notabilis non fuerit, non tamen adeo vehemens, ut damnum quodpiam caussavisse observaretur, duravitque vix dimidio minuto. Alter successit die 30. eiusdem mensis post mediam duodecimam noctis, qui priore vehementior creditur esse eo, quod homines ea hora iam plerumque somno sopitos maiori ex parte excitaverit et eum omnino senserint et notare potuerint, verum neque hic vestigia quaepiam post se relinquere notatus est. Tertius incidit in diem 3. Julii eodem prorsus tempore intra tertium quadrantem et mediam tertiam post meridiem et hic erat longe vehementior et succutiens ad quem complures hic in Civitate camini corruerunt et pleraque murata aedificia, praesertim antiquiora rimis et rupturis replevit satis periculosis, nullum tamen aedificium corruit. Inter caetera plus passum videtur Collegium PP Societatis, in quo videre est ambitum totum gravi ruptura affectum fuisse et duo cubilia reddita ob casus periculum inhabitabilia, nisi fornices deponantur. Deinde domus Cononicorum utpote et altiores et antiquiores. Cath. Ecclesia licet tota quadrato lapide, in laterali fornice passa est satis notabilem rimam, non tamen cum aliquo periculo, uti etiam PP Dominicanorum et Franciscanorum. Residentia mea caeteris quippe aedificiis et altior et antiquior et maior, ut quae a septingentis annis varias vices sustinens in variasque formas redacta, plurimum detrimenti patitur. Nam murus eius exterior iam alioqui a priori terraemotu, qui anno 39-no huius saeculi refertur accidisse, inclinatus, nun ultra semialterum pedem reliquum superiori parte propendens per totum aedificii corpus tantam rimas causavit, ut necessitatem mihi imponat a fundamentis eundem per totum circuitum succolandi cum gravibus plurium millium florenorum expensis. Unde etiam factum, ut deserta solita residentia mea me ad articus angulare cubiculum, quod minus passum est, suasu Architecti, retrahere debuerim. Ex relatione PP Franciscanorum huiatius habeo conventum eorumdem Verőcze in Sclavonia situm ita esse destructum, ut non modo duo cubicula habitari possint. In reliquo etiam Ecclesiis hic in Cottu Baranyensi notabiles quidem causatae sunt rupturae, quae tamen casum minime minantur.
(Pécsi püspöki Levtár. Klimó levelek. 1757.)

PETROVICH EDE

Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői. (Adalékok a náci könyvpusztításról 1938-ból). Az 1780-as, 1790-es évtizedek jozefinista időszakában készült az a gazdag tartalmú, díszes kivitelű szabadkőműves emlékkönyv, melynek fakszimile kiadására nemrég felhívták figyelmemet. A gyűjtemény hetvennégy bejegyzője között csaknem húsz magyar szabadkőműves található, és a hasonmásról is kiderült, hogy csaknem akkora ritkaság, mint az Österreichische Nationalbibliothekban található eredeti. Így érdemes arra, hogy — megjelenése után mintegy negyven évvel is — foglalkozzunk vele.

Az eredeti emlékkönyvet bizonyos B. KRONAUER nyitotta eszmetársainak. Esetleg őt ábrázolhatja az 1., illetve 3. lapon található árnyképek egyike, ahol az ovális keretben lévő arcképet háromszög, kalapács, vakolókanál és más szabadkőműves insignumok veszik körül. A legnevezetesebb bejegyzők egyike bizonyára Alois BLUMAUER, az Aeneis-travestia szerzője, a *Wiener Realzeitung* c. jozefinista lap rovatvezetője, illetőleg W. A. MOZART, aki 1787-ben a bécsi Zu Neugekrönten Hoffnung páholy tagjaként türelemre és lelki békére intő bejegyzéssel örökíti meg nevét. A XVIII. századvég jozefinista időszakára azonban még jellemzőbb az, hogy milyen nagy számban dolgoznak szabadkőművesek bécsi kormányhivatalokban, az erdélyi guberniumnál, a soknyelvű monarchia egyetemein Lembergben, vagy Budán, és szabadkőműves lehetett STRAUSS, a pozsonyi iskolaigazgató, vagy RAKWITZ Károly, soproni evangélikus lelkész. Az Österreichische Nationalbibliothek kéziratgyűjteménye Cod. Ser. nov. 4832-es számon őrzi az eredeti emlékkönyvet, mely feltehetőleg egy páholy emlékkönyve lehetett. Erről a tusrajzokkal, színes akvarellekkel, árnyképekkel, ex librisekkel és papírkivágattal díszített eredetiről készült 1935 és 1937 között Dr. Otto MAZAL, a kézirattár igazgatója tájékoztató sorai szerint egy igényes kivitelű hasonmás kiadás, melyet 1938-ban, Ausztria német megszállása után zúzdába vitettek. Ezért a hasonmásból is csak ritkán fordul elő példány. (»Die Faksimile-Ausgabe, die keinen Titel, sondern lediglich mit der Ihnen bekannten Widmung von B. Kronauer beginnt, wurde in Wien ca zwischen 1935 und 1937 hergestellt, ihre Auflage ca 1938 eingestampft, d. h. vernichtet. Exemplare davon existieren nur zufällig.«)[1] 2. A gyűjteményben az alábbi magyar bejegyzők találhatók: CSILLAG György, Károly, FÁBIÁN Dániel, HOFMAN Lipót, a budai egyetem tanára, HORVÁTH János Mihály, MATOLAY Bernát Sámuel, RAKVITZ Károly soproni evangélikus lelkész, SZEGEDY János erdélyi guberniális tanácsos, STRAUSS elemi iskolai igazgató (Normalschuldirektor) Pozsonyból, TÖRÖK János, UDVARNOKI Imre, WEBER Simon Péter, az ismert nyomdász, könyvkereskedő. A sort ZISTLER József, GRASSALKOVICH herceg karmestere zárja. Pozsonyiként írja be nevét HAUSLÄB ezredes, Ferdinand LOIBEL erdélyi kormányszéki tanácsos, a bécsi Pálma páholy tagja is magyar tisztviselő, SALLAT erdélyi agens hasonlóképpen, és neve szerint talán magyar lehet Johann v. BOHUSS kapitány is. Közülük néhányról többet is tudunk. A legtöbb ismeretünk természetesen KAZINCZYtól származik. A mester az emlékkönyv bejegyzői közül is többet ismert, találkozott velük utazásai során, leveleiben emlegette őket.

FÁBJÁN Dániel, aki HORATIUST idéz, és magát „a Secreti Aulae Principis Transylvaniae" tisztviselőjeként tünteti fel, Erdély főkormányszékével 1790 után költözhetett Kolozsvárra." A gubernium az Erdélyben, ami nálunk a helytartótanács... (írja KAZINCZY az *Erdélyi Levelek*ben) A gubernium 1820-ban két részre oszlott: politicumra és juridicumra... s a gubernátor mellé egy vicepraeses rendeltetett borbereki Fabján Dániel excellenciája, egykori consiliarius az erdélyi cancellárián" A magát bécsinek

[1] A hasonmás kiadvány 1938-as bezúzására vonatkozó adatok Dr. Otto MAZAL, az Österreichische Nationalbibliothek kézirattára igazgatójának hozzám intézett levelében olvashatók.

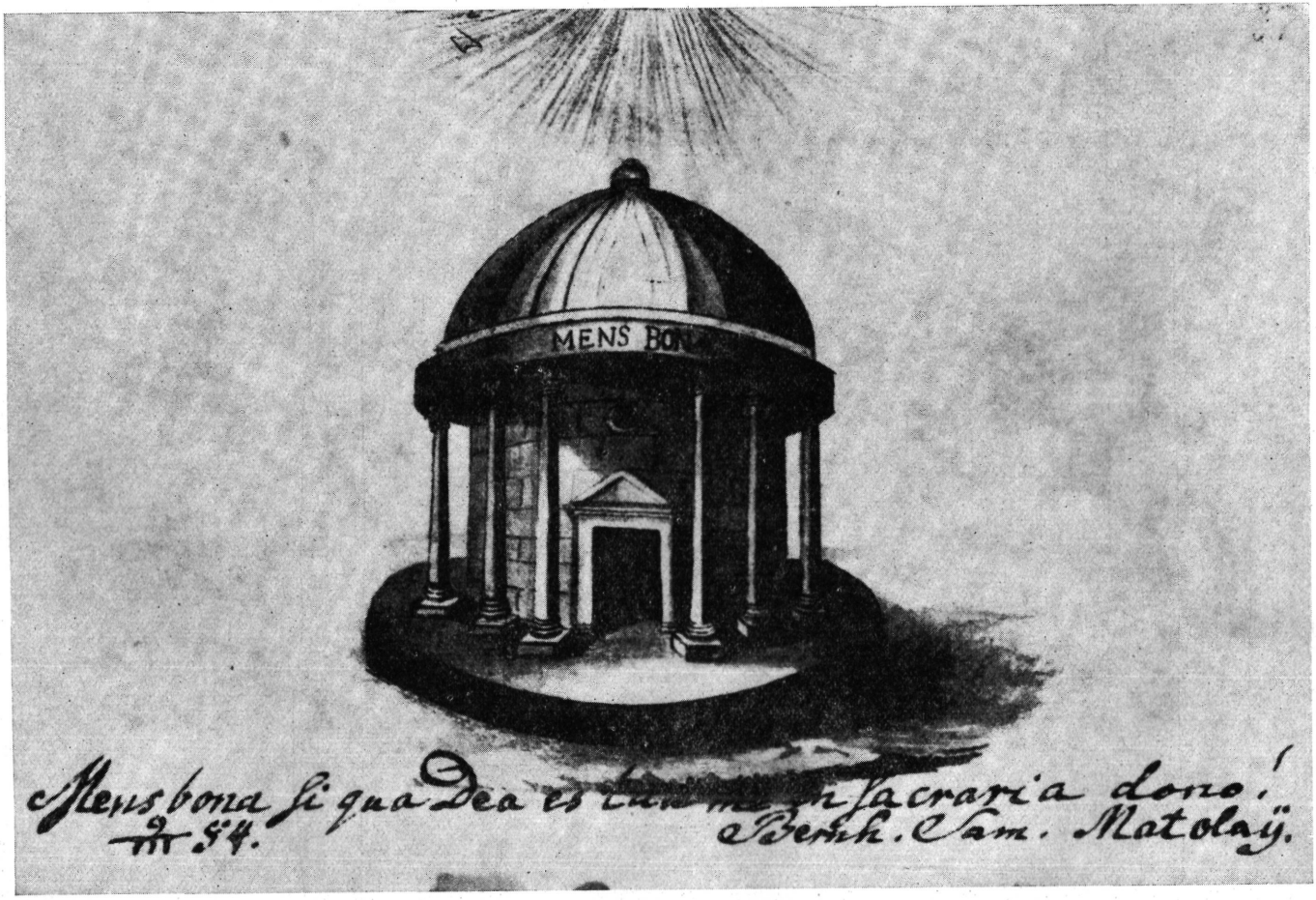

1. ábra

2. ábra

valló HOFFMANN Lipót, a budai egyetem tanára „Ninive Fortgesetzte Fragmente... über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn" címmel erős hangú támadást intézett a magyar nemesség ellen. KAZINZCY, aki ARANKA Györgynek panaszkodik, hogy a *Messiás* fordítására csak 13 előfizető akadt, levelében a pamfletíró HOFFMANNra hivatkozik. „Ki kellene trombitáltatni... a' Ninive írójánál; úgy ugyan el-hiszik, hogy egy Párisi kortsoljásnak több tudománya van..., mint Magyar Országon a' földes Uraknak" Később is emlegeti HOFFMANNt BERZEVIZCYhez írt levelében: „Pasquille wider unsere schöne, sogar von Fremden geschätzte Nation, gehören nur für die Feder solcher Elende, wie Hoffmann".[2] HORVÁTH János Mihály lelkes verssel ünnepli a szabadkőműveseket. »Auf steh, wie Gottes Falten(?) Das Heiligthum der Maurerey) beglückt, und froh hinein zu gehen) Sey ewig jeder Edlen frey...« KAZINCZY maga is több HORVÁTH Jánost emleget levelezésében, egyet RUMYhoz írt levelében, mint BÁRÓCZY-követőt, egy másikat pedig FÖLDI János hoz elő levelében, aki „alázatosan tiszteli a' Tekintetes Urat" Ez is aligha lehet azonos az egyházi író veszprémi kanonokkal, hogyan lenne akkor FÖLDI barátja? Ennek a HORVÁTH János Mihálynak azonosításáról le kell mondanunk.[3]

Figyelemreméltó bejegyző RAKWITZ Károly, soproni evangélikus lelkész, aki soraiban POPE-t idézi: „An honest man is the noblest work of God", majd hozzáteszi: „And the Principal of an Frank—Mazon Charles Rakvitz Pasteur de l'eglise luth. Membre de la t. v. Zur Sicherheit á L'Orient de Pressbourg en Hongrie." A sorok bejegyzése 1785-ben még Sopronban működött, 1790-ben már búcsúzó beszédét mondta, mert (talán szabadkőműves kapcsolatai alapján is) Pozsonyba választották meg lelkésznek.[4]

SALLATUS „K. K. Hung. Siebenburg. Hof-Agent" gyakorlott kézre való túsrajzán egy merengő Minervát rajzolt az emlékkönyvbe, és mint az egri líceum freskóin, e kis rajzon is a kor tudományágazatainak jelképei láthatók, távcső, földgömb, földabrosz, üstdob, trombita, festőpaletta kőművesszerszámok és régészeti leletek. Az ő személyére később is rábukkanunk, róla írja KAZINCZY 1811-ben FAZEKAS Istvánnak: „Vallásról lévén szó, hadd mondjam-el, mit hallottam nem régiben eggy nagy ember szájából Erdélyi Protonotarius Salla v. Sala felől. Ez az ember a' Socinus tanítványa, s' kevélykedik vele, mert Erdélyben vallhatja azt. ...De azt is tudom, hogy 50 esztendő múlva minden eszes ember azt fogja hinni és vallani a' mit én vallhatok most". Utóbbiakat már SALLA szavai ként idézi KAZINCZY, aki tehát ifjúsága szabadkőműves nézeteit vallotta az Erdélyi Gubernium tisztviselőjeként.[5]

„Novos parans amicos veterum ne obliviscaris" szállóigét írta 1787-ben Jo(annes) SZEGEDI Siebenbürgischer Gubernial Rath az emlékkönyvbe. Talán vele találkozott KAZINCZY a nagyváradi megyegyűlésről jövet, e találkozásról írja WESSELÉNYI Miklósnak: „Mélt. Szegedi Úrral tegnap Ő Excellencájánál jöttem össze. Tiszteletérdemlő tanult és derék ember".[6]

[2] FÁBIÁN Dánielről KAZINCZY: *Erdélyi levelek*, I. 63. 1, 64. Kolozsvár, 1944. A HOFFMANNról szóló keserű sorok a *Levelezés* II. 186. l-on olvasható. L. még ott 596. lapon is.

[3] Az emlékkönyv azonosíthatatlan HORVÁTH Jánosa Lev. I. 220, 565., a RUMYhoz írt levélben említett HORVÁTH Jánosról pedig a Lev. VIII. 507. lapján olvashatunk.

[4] RAKWITZ Károlyról a legfontosabb adatokat összefoglalta HAMAR Gyula: *Soproni evangélikus igehirdetők* c. gyűjtése. Soproni Evangélikus Gyülekezeti Lap 1942. 1. szám 1—3. l.

[5] KAZINCZY SALLA protonotariusról a Lev. VIII. 248. lapján ír. Vö.: NAGY Iván, X. kötet, 12—13. l. Az emlékkönyvben és KAZINCZY idézett nyilatkozatában egyaránt csak SALLA- SALLATUS olvasható. Kazinczy Cserey Farkashoz írt levelében említ egy enlaki SALA Sámuelt, aki „az Erdélyi Királyi Guberniumnál Consipista Kolosváron." Talán azonos a socinianus protonotariussal.

[6] Egy SZEGEDYt KAZINCZY a nagyváradi megyegyűlésen lát. Lev. XXII. 129. l. (1805)

Szerepel az emlékkönyvben egy Emericus UDVARNOKY is, aki ugyancsak Magyarországi páholy tagja, „Deputierter Meister... Zur Sicherheit im Orient v. Pressburg" KIS János soproni költő fia, KIS Lajos „Udvarnoki Udvari Agens Úrnál első secretarius"-tudósít KAZINCZY egy 1822-es levelében. Az erdélyi udvari kancelláriánál agensként szereplő UDVARNOKY azonban NAGY Iván szerint Lajos keresztnevet viselt.[7]

»Im Menschen findest du Himmel, Hölle, Gott;
Doch erst nach deinen Leidenschaften Tod«

— írja Simon Petrus WEBER a már többször említett Zur Sicherheit páholy tagja „Redner und Mitglied" polgárként „Buchdrucker und Buchhändler" a fenti idézetet az emlékkönyvbe. KAZINCZY így vélekedik róla DÖME Károlyhoz írt levelében: „Köszönöm Weber úr felől való tudósításodat. Mondjad, hogy ő az az eggy a' magyar Typographusok között, a' kit betsülni kell" A korai KAZINCZY-levélből a szabadkőműves-társ becsülése is kihallatszik.[8]

3. Így néhány bejegyző személye KAZINCZY nyomán határozottan kirajzolódik. De még a (jelenleg) nem azonosítható nevek is fontosak, mert néhány korai magyar szabadkőművest legalább neve alapján kereshetünk tovább.

Az első sorokban azt írtuk, hogy úgy hívták fel a figyelmemet a hasonmásra, amely Pest megyében egy házbontás során került elő, és amelyet RIERPL János agrármérnök figyelmessége mentette meg. A hasonmás feltehetőleg az áporkai KÉGL család könyvtárából származik, e család tagja volt KÉGL János, 1904-ben a *Huszadik Század* szerkesztője. 1905-ben Szabadgondolkodók Egyesületének főtitkára. 1918-ban igazságügyi államtitkár és Pest megye kormánybiztosaként tényked ett.

A valószínű possessor személye egyben megmagyarázza a feltehetően zárt körben terjesztett szabadkőműves kiadvány Magyarországra származását. A szerencsés véletlen megőrizte hasonmás kiadvány legalább eggyel szaporítja az ismert példányok számát. Az Ausztriában összegyűjtött példányokat — szinte jelképesen rettegve az akkor 150 év előtti szabadgondolkodás emlékétől — összegyűjtötte és zúzdára ítélte a náci barbárság.

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Skublics Károly és Zala megye közkönyvtára. (A reformkori magyar könyvtárügy történetéhez.) FESTETICS László gróf, a Georgicont alapító FESTETICS György fia, aki a Magyar Tudós Társaság javára is 10.000 forintos adományt tett, az 1820-as évek közepén országos könyvtárszervező mozgalmat kezdeményezett. 1825 decemberében Somogy és Sopron, 1826 márciusában pedig Zala és Vasvármegye közönségéhez intézett majdnem azonos szövegű levelet, s ebben nemzeti, azaz magyar könyvekből álló könyvtár létesítésére szólította fel őket. E levelekből kitűnik, hogy országos akcióra gondolt, a „tudományok terjesztése végett" azt tartotta volna célszerűnek, „ha a Jurisdictioknál, úgymint a Nemes Vármegyékben, és a szabad Királyi Városokban *mindenütt* (az én kiemelésem, F. G.) egy nemzeti könyvtár állíttatnék fel."[1]

Nincs tudomásunk róla, hogy FESTETICS az ország minden megyéjét és szabad királyi városát megkereste volna hasonló felhívással. Országos könyvtárépítő mozgalomra

[7] KAZINCZY UDVARNOKY ágensről Lev. XVIII. 198. lapján ír.
[8] WEBER nyomdászról l.: Lev. II. 140. l.
Ugyancsak WEBERről ír RÁDAY Gedeonnak Lev. II. 227. l.
[1] KOSTYÁL István: *Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására.* — Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961—1962. Bp. 1963. 280—286.

mindenesetre a reformkorban nem került sor, de a felszólított négy megye közül kettőben említésre méltó eredmények születtek. Somogy megyében, Kaposváron már 1826-ban megnyílt a megyeházán az az olvasószoba, amelynek az 1830-as években BERZSENYI Dániel is olvasója volt, s amely 1866-ig működött nyilvános könyvtárként és látta el olvasmányokkal a megye értelmiségi és könyvek iránt érdeklődő nemesi közönségét.[2]

Zala megyében, — melynek számára könyvek és kéziratok megszerzése végett FESTETICS 2000 forintot is felajánlott — az első „könyvtári bizottmány" KISFALUDY Sándor elnökletével és többek közt a fiatal DEÁK Ferenc és CSÁNYI László részvételével foglalkozott az alapítandó könyvtár ügyével. Adakozásra szólították fel a megye birtokosait s maga KISFALUDY Sándor 100 kötet könyvet ajánlott fel a könyvtár részére már 1826-ban. 1831-ben SKUBLICS Károly táblabíró, művelt zalaszentbalázsi birtokos nemes adományozta a megyének 790 műből álló 1954 kötetes gazdag és értékes családi könyvtárát, amelynek gyűjtését atyja, SKUBLICS Imre kezdte meg a 18. század végén, majd ő maga folytatta.[3] A megye a könyvtár állományának túlnyomó részét 1833-ban egy, a művek azonosítását lehetővé tevő, gondosan készített kéziratos könyvjegyzék alapján ténylegesen átvette a tulajdonostól és Zalaegerszegre szállíttatva HÁRY Farkas levéltáros gondozására bízta. SKUBLICS a nála maradt kisebb könyvmennyiséget halála után szándékozott az 1833-ban átvett részhez csatolva közhasználatra átadni. A könyvtár elhelyezésére, kezelésére és használatára KISFALUDY Sándor készített javaslatot, amely jellemzően a korabeli feudális felfogásra, a könyvtárhasználatot csak birtokos nemesek számára engedélyezte.[4] 1836-ban 100 példányban megjelent a könyvtár nyomtatott katalógusa, amelyet HÁRY Farkas levél- és könyvtáros készített betűrendben, szakszerűtlenül, a művek eredeti nyelvétől eltekintve a feudális latinság bástyái mögé húzódva, latin nyelven. Azaz mindenegyes munka címét (magyar, angol, német, francia stb. nyelvűekét) latinra fordította, számos esetben rosszul, félreértve a cím értelmét s ezzel lehetetlenné téve a könyvek egész sorának azonosítását a katalógus alapján. Nem egy munkát a kiadó, a nyomdász vagy a megjelenés helye szerint sorolt a nem „szoros" betűrendbe, gyakran mellőzött olyan fontos adatokat, mint a kiadó, nyomdász, a megjelenés helye, a könyv alakja, a kiadás száma stb. stb.[5]

SKUBLICS Károly és a könyvtár felügyeletére kirendelt bizottság, amelynek 1832 óta ő volt az elnöke, csak a katalógus kinyomtatása után szerzett tudomást annak elkészültéről. SKUBLICS egy napon az asztalán találta a nyomtatványt HÁRY Farkas levelével, amelyben a katalógust készítő levéltáros és könyvtárnok a munkájáért járó tiszteletdíjat és a könyvjegyzék bekötési költségeit is tőle várta. A jegyzéket alaposan

[2] KANYAR József: *Berzsenyi és a Somogy megyei olvasótársaság.* — ItK 1956. 474—475. — MAJOR Sándor: *Berzsenyi Dániel és „Nemes Somogyvármegye könyvtárá"-nak kapcsolata.* — A Könyvtáros 1956. 575—576.

[3] A könyvtár állományának tartalmi elemzését l. FÜLÖP Géza: *A Skublics-család zalaszentbalázsi könyvtára. (A vidéki birtokos nemesség könyvkultúrája a 18—19. század fordulóján.)* — MKsz. 1974. 3—4. sz. 249—261.

[4] JAKAB Géza — NÉMETH László: *Országos Nemzeti Könyvtárépítő mozgalom a reformkor elején Zalában.* — MKsz 1958. 267—271. p. -y: *Kisfaludy Sándor javaslata „Zala vármegyének könyvtárja eránt."* — Könyvtáros 1965. 403. p.

[5] A katalógus címlap nélkül jelent meg 1836-ban. Rögtön az „A" betűvel kezdődik, s a közölt facsimile szerint már első tételeinek címleírása hibás, hiszen FESSLER MARCUS AURELIUSról szóló művét közli itt „Aurelius" alá sorolva s jellemzően a betűrenden belüli következetlenségekre a második tétel megint csak FESSLER mű, „Attila" szerint besorolva, s így meg kellett volna előznie az előtte levő munkát. Ugyanazen hibás eljárást szemléltetik a katalógus soron következő tételei is, szinte kivétel nélkül. — A nyomtatott katalógus egy példányát Németh László, a zalaegerszegi megyei könyvtár igazgatója bocsátotta rendelkezésemre; szíves segítségét e helyen is megköszönöm.

Nomen Authoris et Meritum Libri.	Annus Editionis	Thom. frusta.	Serialis Numerus	Observationes
A.				
De Marco Aurelio-Antonino, Fessleriana opera - -	1799	4	6	German. Idiom. 2286-83
De Attila Hunnorum Rege, Fesslerianum opus - - -	1794	1	7	do 2284 do
De Aristide et Themistocle do do - - - -	1792	2	10	do 2289-90 do
Alexander Magnus, seu *Alexander der Eroberer*, Fesslerianum opus - - - - - - - - - -	1800	1	12	do 2292 do
Marci Annaei Lucani, Pharsalia, seu de Bello Civili Pompejano, cum Caesare - - - - - - - -	1779	1	1 8 9	Latino 2311 do
Aesopi Fabulae, per Augustum Libertum Phaedri emendatae -	1796	1	20	do 2312 do
Archenholz J. V. opera, de septennio Bello Germanico - -	1795	2	27	German. 2325 do-24
Angliam versus, ex Bengala profectio Georgii Forster, p. Auth. Meiners - - - - - - - - -	1796	2	29	do 2327-8 do
D' Alembert, — de Literaria et Mechanica Arte earundemque Origine - - - - - - - - - -	1763	1	35	do 2349 do
Ad Africae Interiora, Profectio Le-Vaillantis, — a Joan. Forster	1796	5	36	do 2350-5 do
In Athenaei Deipnosophistas, *Animadversiones*, a Joanne Schweighaeuser - - - - - - - -	1801	8	40	Latino 2362-9 do
Aristotelis opera, ex Graeco a Joan. Theoph. Buhle versa -	1791	5	424	do 2181-5 do
L' Annaei Senecae Philos. opera; — Studio Bipontinae societatis	1800	4	44	do do
Dr. Albrecht, de morbo Venereo, relate ad viros - - -	1812	1	57	German. 2404 do
Contra Acatholicos, Causa Religionis; — a Jos. Szvorény -	1781	1	61	Latino 2409 do
Asiatica Banise, seu Theatrum *Amoris*, aliter Heraclius -	1764	2	72	German. 2431 do-32
De Albensi Custodiatu, Dissertatio Historica, a Mich. Jos. Szvorényi	1810	1	85	Latino 2468 do
D' Alceste Parodie, La Noce Interrompoue, opus Theatrale -	1798	1	87	Gallico 2471 do
De Aeconomiae Manipulatione, et Ratiocinio; a Joan. Csondor	1819	1	89	Hungarico do 2472
Animale Regnum, seu Systema Naturae, Compositio Lynnaeiana	1775	10	90	Germanico do 2473
Aeconomica, seu de Scriptoribus Rei-Rusticae, a societ. Bipontina	1787	2	92	Latino 2487 do
De Aeconomia, et Arboribus Austriacis; a Francisco Jos. Märter - - - - - - - - -	1796	1	376	Germanico do 3092
De Agazonibus, et factura Equorum, a Georgio Hartman -	1777	1	106	do 2507 do
Aeconomica Bibliotheca, pro Oeconomis, a Xtiano Berger -	1799	2	124	do 2525 do 26
De Apibus, earumdemque Cultura, a Josepho Münzberg - -	1775	1	125	do 2527 do
Arborum Fructiferarum Cultura, Instructio pro Hortulanis -	1798	1	127	do 2529 do
De Austriaca Monarchia, a J. A. Demian, Statistica - -	1804	6	505	do 2923-28 do
Pro Aeconomis Manuale, ad praecavendos aut curandos morbos Pecorum Pecudumve - - - - - - -	1800	1	156	do do
De Aeconomia Practica, pro Practicis *Aeconomis* - -	1797	1	139	do do
Ad Animale Regnum Praeparatio, una Cognitio, de Equis a Franc. Fusz - - - - - - - - -	1797	1	140	do 2562 do
De Apibus, earundemque Conservatione scientia Universalis -	1792	1	141	do 2563 do
Aurelii Theodosii Macrobii opera, Studiis Bipontinae Societatis	1788	2	154	Latino do
Intra Aegyptum Superi, et Inferiorem, Itinera Gallici Marini Officialis a Sonnini - - - - - - -	1800	2	158	Germanico do 2605
Trans Africam, Aegyptum, et Syriam Itinera Brovneiana, a Sprengel - - - - - - - - -	1801	1	161	do 2610 do
In Africa Interiori, seu a Pisania, usque Sillam, Itinera societatis *Africanae* - - - - - - - - - -	1800	1	162	do 2611 do
In Americanis Ditionibus, et Provincia Canadano, Itinera Veldiana	1801	1	163	do 2612 do
Academicae Commentationes, a Joan. Philippo Vithof - -	1782	2	166	do 2615-6 do

áttanulmányozva a kötelező udvarias elismeréssel nyilatkozik HÁRY munkájáról, majd kötelességének tartja őszintén megállapítani, „hogy ezen Lajstrom se az egész tudományos Világban meg állapított Elvekkel, — se a munka Tzéljával, se ezen Fényes Megyének Kimíveltségével, és Méltóságával meg nem egyez, azért ezen Nemes Vármegye Könyv Tárának rendszeres Lajstromául el nem vállolható." E szigorú ítéletét „Tekéntetes Nemes Zala Vármegyei Karokhoz és Rendekhez Alázatos Jelentése Skublics Károlnak a N. Vármegye Könyvtára Érdemében" című beadványában fogalmazta

meg,[6] amelyben részletesen, példákkal illusztrálva bírálja a katalógust, de ennél is lényegesebb, hogy ugyanakkor nagyon korszerű címleírási elveket, szabá'lyokat is megfogalmaz, s ezek alapján tartja szükségesnek új, a tudományos célokat és a közhasználatot egyaránt szolgáló katalógus elkészítését, amely az olvasók és a könyvtáros tevékenységét egyaránt hatékonyan segítheti, valamint további olyan intézkedések foganatosítását, amelyek révén az egyéb hazai közhasznú egyesületekhez, kaszinókhoz és könyvtárakhoz hasonlóan Zala megye könyvtára is a nemzet boldogítását és előmenetelét szolgálja. A megye könyvtárának állományáról azonban új katalógus nem készült.

Skublics Károly a még napjainkban is korszerűnek mondható címleírási elveket a könyvtára állományában is fellelhető Széchényi Ferenc- és Teleki Sámuel-féle katalógusok alapján fogalmazta meg (e két munkára beadványában hivatkozik is). Könyvtárának sokrétű és gazdag anyaga mellett az itt megmutatkozó őszinte érdeklődése, komoly elmélyültsége és gondos törődése is arról tanúskodik, hogy a magyar vidéki köznemességnek egy olyan bibliofil hajlandóságú, művelt egyénisége, aki a közműveltség gyarapodását szívén viselve híve a haladásnak, a reformoknak, s ezért is tartjuk indokoltnak szóbanforgó munkáját az alábbiakban betűhíven, teljes terjedelmében közölni.

Tekéntetes Nemes Zala Vármegyei Karokhoz, és Rendekhez
Alázatos Jelentése
Skublics Károlnak
A N. Vármegye Könyvtára Érdemében

Tekéntetes Karok, és Rendek!

Múltt napokban Te[kin]t[e]tes Háry Farkas Levél- és Könyv Tárnok Úrtul az asztalomon egy Könyvet találtam. Levelével, melyben tudósít, hogy az általam 1831ben a T. N. Vármegyének ajándékozott Könyvek azon Részérül, mellyek már 1833ban a N. Vármegyének tettlegesen tőlem által adattak, a' Lajstromot kimunkálván, azt nékem egy példányban ezennel meg küldötte; — s hogy annak Ki munkálásáért a' jutalmat, valamint a' Lajstormok békötésének Árát, egy Kirendelttség végzéséhez képest Én tőlem várná, és kívánná. — Minthogy ezen tudósítás engemet többféleképpen is érdekel, tudni illik oly könyvekrül szóll, mellyeknek sorsát most is oly érzékenyen veszem, mint egy Atya tőle meg váltt Gyermekeinek, vagy Rokoninak állopotját; — s mivel a' T. N. Vármegye még 1832iki Május 7ik s több napjain tartott Köz Gyűlésében egy Kirendeltségnek, mely a T. N. Vármegyének ezen Könyvtárára föl ügyelni köteles légyen, engemet Elnökévé rendelni méltóztatott, — de azért is, minthogy arrul is tudósíttatom, hogy egy Kirendelttség (:mellyik, s mikor azt nem tudom:) azt rendelte volna, hogy Könyv Tárnok Úrnak ezen fáradságáért a Jutalom, valamint a Lajstromok bekötése Költségeinek Kifizetése az általom világossan más Tzélra ajánlott állopítmányom Kamatjából fizettessen ki, — szükségesnek tartottam azon elibém tűntt Lajstromot által nézni. Megvallom Te[kin]t[e]tes Karok, és Rendek, hogy mind az 24 betűn által menvén többféle szokatlan érzések által lepettem meg, mert többszöri figyelmes átolvasásom után Azon Vallást kénszeríttetem ezennel kifejezni, hogy minden Tisztelet mellett, mellyel Tisztelt Levél és Könyvtárnok Úrnak régi, hosszas érdemei, és sok fáradságos munkái Eránt kijelelni köteles vagyok, Kötelességemnek tartom azt is Őszintén kinyilatkoztatni, hogy ezen Lajstrom se az egész tudományos Világban meg állapított Elvekkel, — se a munka Tzéljával, se ezen Fényes Megyének Kimivelttségével, és Méltóságával meg nem egyez, azért ezen Nemes Vármegye Könyv Tárának rendszeres Lajstromául el sem vállolható. Érzem igen azt, hogy egy oly Érdemekkel bővelkedő régi gyakorlott Munkás Férfiúnak munkájárul világos Okok nélkül ezt állítani meg botsájthatatlan megbántás volna; azért kötelességemnek tartom ezen állíttásomnak Okait tüstént a T. Karok és Rendek előtt fel födözni.

[6] Eredetije: Skublics Károly által alapított megyei könyvtár iratai. 1830—1832, 1861. Zala megyei Levéltár. Zalaegerszeg.

A' Bibliográfia Elvei szerint a Könyvtár Lajstromoknak ezen Szabállyok szerint kell készíttetni: úgymint

Először: minden Könyv Lajstromnak a' Tudományoknak több Osztállaira kell el osztva lenni, hogy a'ki valamely Könyvet keres, azt a Könyv Tartalma Osztáljában könnyen fel találhassa, tehát ha philologiai, Theologiai, philosophiai, historiai, gazdaságbéli, orvosi, Törvények vagy több más Osztálati Könyvet akarok, azt a Lajstromnak azon Osztáljában azonnal fellelni lehessen. Már ezen Lajstromban láthatni, hogy a könyvek Osztásában, és előadásában ezen Szabályra állandós tekéntet nem vétetett; mert más képpen így kellett volna ki tenni azokat: *Libri philosophici; — Theologici; — historici; — geographici;* etc. etc., de itt az Alphabetumon kívül más Sinor Mérték nints tartva; de a betű Rendbe számtalan könyvek, mellyek azon betűvel kezdő Tudományokhoz tartozának, ki vannak hagyva, s a betű Rend hol a Könyv írójának, hol a' kiadójának, hol a Nyomtatójának, hol a Nyomtatás Helének Nevére mutat, minden Egyarányosság megtartása nélkül; öszve vannak zavarva egy betű alatt minden Tárgyok; némelykor egy munka ugyan egy betű alatt kétszeris említtetik, — némelykor ugyan azon munkának első kötetje egy szám — és utolsó kötetjei más Szám alatt, s más helen vagyon el válosztva elöl adva; p. o. S betű alatt Schiller prosaica munkáinak 2 első kötetjeit 401, — az 3ik és 4ik kötetjét pedig 499 szám alatt hozza föl. — Kotzebue történeti (:historicus) munkáit ezen Tzim alatt adja elől „*in Theatralibus*". Ugyan ezen „*Theatralibus*" tzim alatt említi Anacreon Odáit; — Fuss Lóorvosi munkáját ezen Tzim alatt hozza elöl: „*ad animale Regnum praeparatio*" — Forsternek Indiába való Utazását Anglia neve alatt adja elöl; — több számtalan efféle hibákat most nem említvén.

2ik Szabálja a rendszeres Könyvtár-Lajstromnak azt Kívánnya, hogy minden Könyvnek Tzimje, és Neve azon Szavakkal, és Nyelvben adasson elől, mellyel a' Könyvben a Tzimlapon kivan nyomtatva; tsak így tudni meg a valóságos Nevét és foglalatját a' munkának. Már ha ezen Szabályt Keressük ezen munkában, tapasztalni fogjuk, hogy az egész Lajstormban egyetlen egy még deák Könyvnek Tzimje sints úgy elöl adva, mint a' Könyv Tzimlapja mutatja, tudni illik az Érdemes Levél Tárnok Úrnak esmérős hív szeretete és hajlandósága a Classicus Romai, vagy Latin Nyelvhez annyira el bájolta Őtet, hogy Ő minden más Nyelvet kirekeszt a Lajstrombul, még lehet, — s így természetes, hogy az idegen Nyelv Szavait sokszor nem a leg nagyobb pontossággal van szerentséje Latinra fordíttani; innét származnak Számtalan igaztalan Nevezetek, és Idézetek, hogy valóban én, a'ki szereztem azon könyveket, és sok Évek alatt gyakran forgattam is, most se tudom sok Könyvnek Latin Tzimjéből elöl találni, hogy mily' munkát, vagy Írót vél a' Lajstrom; így p. o. Ki lesz az Oedip, a'ki ezen Könyv Tzimjét meg magyarázza M betű alatt: „Ed Meinhardiano Opere Versio, fundamenta ad Criticam", sokat merek kötni, hogy más egészlen van a könyvben. — Ki gondolná ezen Tzim alatt: „*De publico politicis functionibus Notitia litteraria*" ezen Tárgyokrul egy szó sints se a Könyvben, se a Tzimlapján, hanem a könyvnek valóságos neve: *Theoretisch practische Darstellung der Handlung von Büsch;* — ezen Tzim alatt: *Lud. Posselt Opera (?) seu historia Aesthetica (?) der Germania*, értetődik: *Posselts Geschichte der Deutschen*, — ezen Tzim alatt: *per Coste (:a nyomtató:) philosophica experimenta de humanitate*, ezen munkát érti: *Locke. Essays sur l'entendement humain*, vagy latinul: Tentamen de mente humana; — Heusinger Aestheticáját ezen Tzimmel adja elöl „pro Philotechnis, et Artificibus (?) aesthetica Heusengeriana; már ki hallott mester Emberek Aestheticajárul? Vagy Heusingernek más Aesteticája van, mint másoknak? — A frantzia, és angol Tzimek pedig még kéméllettlenebbül vannak el változtatva; p. o. M. betű alatt: a könyvnek valóságos Tzimje: *Fragments in manner of Stern:* azaz: *Fragmenta ad Imitationem Sternii;* ezen Tzimet teszi, Manneriani (!?) Operis fragmentam per Sterne collectum;! — Ugyan M. betű alatt a könyv Tzimje helett: *Mimik, von Engel;* azaz Ars mimica; ezen Tzimmel él: *Mumia imaginaria (:?!:) a Joanne Engel.* — Lehetne ezen hibák példáit még százokra szaporíttani, de reménytelem elég lészen itt ez is, a Lajstrom hibásságát, és használhatatlanságát meg mutatni; a'ki mindazonáltal még ezekkel meg nem elégedne, ajánlom magamat még sokkal többeket is elöl hordani.

Harmadik Szabálja a rendszeres Könyvtár-Lajstromnak, hogy a Kiadó Nevét és a Kiadás számát, helyét, s Esztendejét is ki téve találhassuk, mert nagy különbség vagyon sok könyveknek előbbi, s utóbbi Kiadási közt, úgy hogy az utolsót tsaknem egészlen más munkának lehet tekinteni foglalatjának nagyságára, szaporittására, és igazodottságára nézve, a'mint láthatni p. o. Schwartner Magyar Ország Statisticájának

első, és 2ik kiadásában. Már ezen kívánatot Könyvtárnok Úr némellyekben ugyan tellyesítti; p. o.: a Bipontinai Társosság Ki adásában a latin Íróknak; de számtalanszor el tseréli a Kiadók és a Szerzők Neveit egymással: p. o. Locke munkáját az emberi Elmérül Kiadójának, Costnak tulajdonítja; — D betű alatt Boileau Despreaut latin és frantzia könyvekbül tett Kivonásoknak Kiadójának teszi, holott azon 3 Kötet egyedül tsak Boileaunak maga munkáját foglalja magában; ugyan D. betű alatt Voltairnek tulajdonítja Beccariának azon híres munkáját „*de delictis et poenis*", holott Voltairenek tsak Észrevételei Beccaria munkájához vannak kaptsolva; — Ugyan D. betű alatt az híres angól munka Nevét „*The Spectator*" a Szerzőnek adja ki; — C. betű alatt a Szerzőt Homet, Kiadónak teszi ki — ugyan C betű alatt ez áll: Campe Opera Universa, és így azon munka szerzőjének Campét írja, holott tsak több szerző munkáinak a Nevelésrül Kiadója. — B. betű alatt Petrarca Verseinek, melynek ez a Tzimje: *Le Rime di M. F. Petrarca;* — ezen Tzimet ád: Biographia Franc. Petrarca; — ugyan B. alatt Baylet Logicájának tsak kiadóját teszi, holott Bayle munkája, — Ismét B. alatt Anacharsis híres utazássát görög Országban, melylyet Barhelemy Úr írtt, a kiadó, és Nyomtatónak Burenek tulajdonítja, mert így írja a Tzimet: Chez de Bure Opera; — vulgo Voyage etc.; — még tsak edgyet hozok elől: A betű alatt ezt találom: *Aldingeriana Editio de Anti Aulico Viro!* — mi légyen ez? — a könyvnek valóságos tzimje: Antihofman, von Alxinger. — Hofman egy Német Író, ki ellen Alxinger ezen munkájában ki kell; — elégendők lésznek reménylem ezen előhozott példák, is az harmadik szabály ellen tett hibák megbizonyítására. —

Negyedszer: Szükséges a Könyvek Lajstromában kitenni a Könyv Nyomtatójának Nevét, lakhelyét és a Nyomtatás évét.

Ötödször: Szükséges a könyvnek alakját is megemlíteni, ha egész Ivben é, Negyedben é, Kissebb vagy nagyobb Nyoltzadrétben é, vagy 12ödben, 16ban van é kinyomtatva.

Hatodszor: Szükséges még a Könyvek bekötésének minéműségét ki tenni, ha egész, vagy fél, Angoly, vagy Frantzia Kötésben, — Kemény = vagy gyenge Borítékban van e bé kötve .ezt azért is, mivel ezen könyvtár közhasználásra lévén ki szánva, ha valaki az Olvasás alatt a' bekötéseket el rongyolná, tudhassa Gondviselő Úr rajta a békötés költségeit megkeresni.

Hetedszer: Minthogy az általam a N. Vármegyének ajándékozott Könyvtárnak egy Része ugyan még nálam vagyon, de éltem szüntével az is a N. Vármegyének már által adott Részhez fog kaptsoltatni, szükséges lett volna a nálam lévő Könyveket is ezen Lajstromban ha valamely Jellel (:*:) megkülönbözve is belé iktatni; hogy résszerint Annak öszvekapcsolásakor Ujj Lajstromra ne kellessék költeni, résszerint, hogy Kiki tudhassa, hogy mi illeti a Nemes Vármegyét.

Nyoltzadszor: Szükségesnek tartom hasonlóképpen mindazon könyveket is ezen Lajstromban meg jegyezni, mellyek még ez előtt más helekrül a' Nemes Vármegyének Ajándékoztattak, mert bátran mondom magamat arrul meg győzve lenni, hogy a Te[kin]t[e]tes Karok, és Rendek is általlátván egy közönségessen használható Könyvtárnak hasznát; és hatását Honosink kimíveltetésére, nem fogják el tiltani az máshonnét hasonló hazafiúi szándékkal közlött, és ajándék által birtokába szállott betses Könyveknek közönséges használását, se nem gondolhatom, hogy a' Te[kin]t[e]tes N. Vármegye kétféle Könyvtárt kívánnyon tartani, eggyet a közönséges haszonvételre, másikat pedig tsak mutatni, mint valamely Dúsgazdag Kintstárában el rekesztett Kintseit.

Kilentzedszer: Szükséges lészen még a könyveknek Árát is ki tenni, hogy azok az Olvasók által el rontatván, vagy vesztetvén, ha még nem szerezhetők, az Árokat lehessen rajtok meg keresni.

Tizedszer. Szükségesnek tartanám ezen Lajstromnak eleibe egy Előbeszédet tenni, melyben a Könyvtár története, annak mostani helye, és a' véle Élőknek számára meg állopított Törvények is röviden elöl adatnának.

Ezen fönt elöl adott kívánati egy rendszeres Könyvek Lajstromának ezen említtésben levő munkában többnyire általjában héjánozván, de nagyobb Részben a könyvek, és Szerzők Nevei tellyességgel hibássan lévén ki téve, ismételvén Levél Tárnok Úrnak

sok, és hosszas Érdemei eránt való igaz tiszteletemet, az Igazság és a T. Karok és Rendek által reám ruházott Válosztmányi Előnökségnek Tisztje meg kívánnya, hogy a T. Karok és Rendek előtt Őszintén ki nyilatkoztassam, hogy miután ezen Lajstrom se a Bibliográfia Elveivel, se a Tzélarányossággal, de ezen fényes Megyének Méltóságával is öszve nem fér, azt egy átaljában ezen N. Vármegye rendes Könyvtár Lajstromának el vállolni (:Idegeneknek gúnyolását el halgatván:) — és így érte se jutalmat, se a Nyomtatás Költségeit a N. V[árme]gye pénztárábul fizettetni lehetségesnek nem vélem. — El ismérem én azt igen, hogy az Érdemes Könyvtárnok Úr a könyvek számárul minden könyvet megmutathat, de ez itt nem elegendő, mert ha a N. V[árme]gye a' Lajstromok árábul a Könyvtárnak Új Fundust kíván szaporíttani, szükséges. hogy az el adandó Lajstrom tökélletes legyen, és a vevő is tudhassa mi légyen abban,

Ámi nem tudom, mely kirendelttségnek azon Javallatját illeti, hogy ezen munka jutalma, úgy a Lajstromok be kötése az általam a Könyvtár számára ajánlott tőkepénz kamatjaibul fizettessen, arra az az alázatos kinyilatkoztatásom, hogy én ugyan ezen Tehernek viselésétül magamat ki vonni nem akarom, de mivel én ezen Állopítmányom Kamatjának harmadrészét nyilvánságos szavakkal egyedül a' N. V[árme]gyének által adott, de kötetjeikben megromlott könyvek békötéseinek igazittására, — A' mennyire pedig ezen harmadrész Kamat e végre fölösleges lenne, ujjonan meg szerzendő könyvek vételére ajánlottam, és állopítottam — meg fog botsátani az Érdemes Levél-Tárnok Úr, ha azon állopítmányom Kamatjainak harmad Részét ezen egészlen el hibázott, és a N. V[árme]gye által nem használható Lajstrom jutalmára vagy békötésére fordíttatni meg nem edgyezhetek, annál inkább minekutánna a N. V[árme]gye ezen Könyvtár fölügyelésére egy Érdemes választmányt ki nevezni méltóztatott, kinek minden, a' mi ezen Könyvtárt illeti, hírével, Tanáttsával és Edgyetértésével kellene meg történni, szükséges lett volna, ezen munkát a Választmánynak előre bemutatni, s tsak annak helyben hagyása, és a T. Karoknak és Rendeknek eránta tett jelentés után következett Kegyes Rendelések után kellett volna a' nyomtatásba kapni; — mely ha meg történt volna, hizonyossan egészlen más Alakban jelentt volna meg ezen Lajtrom munkája, előttünk, és éppen a N. V[árme]gye birtokában lévén több nevezetes Könyvtároknak; p. o. az Ország- és Gróf Teleky Könyv Tárjainak híres Lajstromai, mellyek mind Könyv-Tárnok Úrnak, mind egyebeknek mustráúl szolgálhatott volna.

Hogy mindazonáltal a Lajstrom héjánnya miátt a Könyvtár használása még tovább is el ne halasztódjon, bátorkodom a T. Karoknak és Rendeknek azon alázatos Javallatot tenni, hogy méltóztatnának kegyessen megrendelni egy ujj Könyv Lajstromnak kimunkálását olyképpen, hogy előre a N. V[árme]gye által kirendelt Választmány e végre Javallatját, és Oktatását föl tenni, és Lajstromozó Úrnak ki adni, az pedig a Lajstromot el készítvén a Választmánynak bémutatni tartozzon, a Válosztmány az meg visgálván s — vagy helyben hagyván, vagy ki igazítván, közölje azt előre Te[kin]t[e]tes Első All-Ispán, és Fő Jegyző Urakkal, s — tsak azoknak edgyet értésével lehessen még az kinyomtatáshoz fogni, melyhez részemrül ezennel meg ajánlom, hogy az még birtokomban lévő Könyvek Lajstromának kimunkálását kész vagyok magamra vállalni, s azt el készíttése után a Te[kin]t[e]tes Válosztmányok eleibe terjeszteni.

Ezen tárgy helyes alkalmat adván, kötelességemnek tartom ezennel a T. Karokat és Rendeket arra figyelmetessé tenni, hogy miután még az 1832ki Évben Május 7ik-s s több napjain tartott Köz Gyűlésbül 1168 szám alatt méltóztattak a T. Karok és Rendek ezen Könyvtár föl Ügyelésére Elnökségem alatt egy Válosztmányt ki rendelni, mely az Előleges kiküldöttség által bé adott vélemény Intézetit végre hajtsa, egyszersmind méltóztattak meg rendelni, hogy azon kiküldöttség Javallatja eránt az Intézetek akkor tetessenek meg, mikor a Könyvtár már által véve, s Egerszegen föl állítva lészen; minthogy pedig ezen Könyvek általvétele már 1833-iki Augustus holnapban meg történtt; itt vona már a leg sürgetőbb ideje, hogy a T. Karok és Rendek az Előleges kiküldöttségnek Javallatját ujjra föl vévén, annak minden részei eránt kegyes, és hathatós Rendeléseit megtenni méltóztatnának, hogy ezen közhasznú Intézet már egyszer, Életre és használásba jövén, megyénkbéli Nemes Társainknak kívánatos gyümöltsöket hozhasson, hogy ily fényes, és nagyszámú Nemesekkel bővelkedő Törvényhatóság Köre több szomszéd, és távulabbi Nemes Megyéktül a Szépnek, és Jónak előmozdíttásában hátra ne maradjon ezen fényes században, midőn kézfoghatva tapasztaljuk általjában egész Hazánkban Nemzetünk Boldogságára, Előmentére, és kimíveltetésére naponként gyarapodó szép hazafiúi Igyekezeteket buzgó törekedéseket, Intézeteket, és Áldozatokat az Haza Oltárán; látjuk naponként

nevelkedni Hazánk érdemes Megyéiben a' közhasznú Egyesületeket, Caszinokat; — nagy költségekkel megszereztetnek minden Megyékben a közönséges Könyv Tárok, tétetnek Javallatok, lépések, számtalan munkák hazánk ditsőségére; — tsak mi fogunk tehát T. Karok és Rendek ezen közönséges hazafiúi Buzgóságtul hátra maradni? mi fogunk az Utolsók lenni ezen ditséretes vetélkedésben? kiknek keblekben még eddig oly sok nevezetes Nagy Lelkű, és Elméjű Férfiak virágoztak egész Hazánk érdemes meg esmérésével? — Távul legyen tőlem ezt tsak gyaníttani is, tsak azon kérem tehát a T. Karokat és Rendeket, tegyük félre minden Önség kívánatit, minden meg hasonlás Emlékét, gondoljuk meg, hogy ez volt minden országok veszedelmének Oka, — e miatt tűntek el a föld golóbissárul sok hatalmas, híres Nemzetek, kiknek tsak a Könyvekben találjuk már nyomdokát; e miatt érte Utolsó végit és romlását egy szomszéd atyafi Nemzet is! Fogjunk tehát kezet, és edgyes Lélekkel tegyük áldozatinkat Hazánk, s — megyénk Oltárára annak Boldogulásáért; ezen köz hasznú Lélekkel méltóztassanak a T. Karok és Rendek ez úttal gondoskodni. 1er M[é]l[tósá]gos Groff Festetits László Úr Ő Nagysága által még 1826ban Martius 13-ki Gyűlésben ezen N. Vármegyében föl állítandó Közhasznú Könyv Tárra 2000 pengő forintoknak már egyszer ezen ditséretes végre leendő fordíttásárul, és ha a' leg vékonyabb Erejű és birtokú Nemes Társaink örömmel törekednek a Közhaszonra Áldozatokat tenni, ha azok méltán be adatni, és fizettetni sürgettethetnek is, mért ne kellene Országunk egyik leg hatalmasabb, és legnagyobb birtokú Dynastájátul is el fogadni az Köz haszonra ajánlott állopítmányt? és azt már 10ik Esztendeje Után a Fundatiónak Életre hozása kedvéért be is kívánni? Méltóztassanak meg gondolni, hogy ha azon ajánlás idejétül az Kamatok be kívántattak volna, már 1200 — ha pedig tsak 1831-tül, midőn én tsekély ajánlásomat tenni bátorkodtam, a Könyvtárnak a M[é]l-[tósá]gos Gróftul kívántt Alapja már fent állván, ha azolta a kamatok évenkint be fizettettek volna, az is már 600 pengő forintoknál föllebb nevelte volna a Könyvtár Fundussát; — ne mondathasson tehát felőlünk, hogy hasonlítunk azon Evángyeliumban példázott Király Tisztjéhez, kinek Ura nagy számú pénzt adván kezéhez, hogy azt iparkodjon szaporíttani, és használni, Ő leg tanátsossabbnak vélte azt a Földbe el ásni.

2or Méltóztassanak Kegyes Rendelést tenni már 1832-ben a Könyvtár számára épitteni rendeltt, bizonyos Szoba eránt, mely a Könyvtár használására egy általján szükséges, és melyre már valamellyes ajánlások történtek is; — úgy Póka Első Földmérő Úrtul is az Könyvtár Szobájának Előképezetét, és a Költségek föl jegyzését be kívánni, minthogy ez már 1832ben meg volt rendelve.

3or Ezen által adott könyvek az velek adott Öveges Almáriomban igen szorosan állván, minthogy a' N. V[árme]gyének birtokában még több számos, és nevezetes könyvek is léteznek, mellyek se a Lajstromban fel jegyezve, se Almáriomban föl állítva nintsenek, egy Ujj könyves Almáriomnak készíttetése is el kerülhetetlen szükséges, a mint ezt már az Előleges Kirendeltség is Javallatjában kitette.

4szer A' Könyvek szaporíttásárul, és használásárul hasonlóképpen méltóztassanak a Te[kin]t[e]tes Karok és Rendek ezen alkalommal a szükséges végezeteket kegyesen meg tenni, és így ezen Intézetet az ajánlók szándéka szerint mennél előbb Életre hozni, és lábra állíttani, bizonyosan lehet előre látni, hogy ezen, ámbár még Zsengéjében tsekély, és gyenge Intézet mihelest Életre jön, naponként észrevehetlenül nevelkedni fog, és sebes léptekkel siet tőkélletesége felé, s oly virágzásra hozza Megyénket, mellyért Utóink áldással fognak emlékezni.

Mely alázatos köteles Jelentésem Után mély alázatos Tisztelettel van szeretsém lenni
A Tekéntetes Karoknak és Rendeknek,
ZalaEgerszegen

alázatos szolgája
Skublics Károl mp

Fülöp Géza

Az „Egri Hétilapok" című hirdetési folyóirat. (1846—1847). Joó János egri rajztanár nemcsak azzal írta be a nevét a magyar sajtó történetébe, hogy 1838-ban kiadta Magyarországon az első ipari jellegű folyóiratot,[1] hanem az 1848-ban alapított *Egri Hétilapok* című újabb lapja megjelentetésével is. Ez a folyóirat már elsősorban hirdetéseket és közérdekű közleményeket tett közzé.

Joó János a reformkor jellegzetes, a műveltség emeléséért harcoló alakja, különféle javaslataival és kezdeményezéseivel elsősorban az iparoktatás színvonalát szerette volna emelni. Szegeden született 1806-ban. A piaristák iskolájába járt, majd tanulmányainak befejeztével szülővárosába maradt, hogy gyakorlati pályákon képezze magát tovább. Maga írta Széchenyi Istvánhoz intézett levelében 1831-ben: „reá adtam magamat a Rajzolás tanulására s e mellett az Építés, Asztalos, Lakatos, Esztergályos, Muzsikacsinálás, Képfaragás s több ilyes tehetségekben magamat gyakorlottam, legalább, hogy rólok alapos tudományom legyen, kivált építésben."[2] Mivel anyagi okok miatt tanulmányait nem folytathatta külföldön, így a „haza több városában" igyekezett rajztudását tökéletesíteni, míg 1829-ben az egri városi tanács az akkor felállított rajziskola tanárává nevezte ki. Egyben az egri lyceumi nyomda vezetője is lett.

Az abban a korban szokatlan jártassága a kézműves mesterségekben indította arra, hogy felfigyeljen a magyarországi mesteremberek és az ipari oktatás viszonylagos elmaradottságára. Első lépése az volt, hogy 1831-ben Széchenyi István elé tárta egy országos művészeti társaság megalapításának tervezetét.[3] Célkitűzése többek között megfelelő rajz- és ipariskolák, valamint egy Polytechnikum létrehozása volt. A levél azt is jelezte, hogy a Tudományos Akadémia részéről tervbe vett nagyszótár szerkesztésében az ipari és művészeti jellegű szavak összeállításával vesz részt. Szándéka az volt, hogy ezen a részterületen használt szavakat és kifejezéseket megmagyarítsa.

A 30—40-es években számos cikket írt ipari, nemzetgazdasági és irodalmi kérdésekről: ezek különböző folyóiratokban, hírlapokban jelentek meg.

Joó életrajzának a felsorolt körülményeiről azért érdemes megemlékezni, mert nyilván ezek indították arra, hogy élete legjelentősebb vállalkozására határozza el magát, és kiadja a *Hétilapok Műtudomány és Egyéb Hasznos Ismeretek terjesztésére* című folyóiratot. A szerkesztő célul tűzte ki, hogy kezdéskor legalább száz előfizetőt toboroz: de ez nem sikerült. A lap megindulásakor a megrendelők száma még az ötvenet sem haladhatta meg. Joó abban reménykedett, hogy lapjának vonzó tartalma arra indítja majd az olvasókat, hogy nagy számban fizessenek elő rá. A kellő összeköttetés és propaganda hiányában azonban ez nem következett be. Előfizetőinek gárdája soha nem haladta meg a hetvennégyet.[4] Csalódottan írja, hogy a kézművesek „kiket pedig vállalatom legjobban érdekelhet", igen kevesen vannak az előfizetők között. Félévi megjelenés után 1838 végén kénytelen volt beszüntetni lapja kiadását: elsősorban anyagi okok miatt, valamint kellő érdeklődés hiányában. Azonban lapja utolsó számában ígéretet tett, hogy majd alkalmasabb időpontban folytatni fogja folyóirat kiadói tevékenységét. Erre 1846-ban került sor, amikor kiadta második folyóiratát az *Egri Hétilapok*-at.

A reformkori hangulatban 1841-ben önálló könyvben tette közzé a „honi műveltség emelésére, a művészet és ipar felvirágoztatására" vonatkozó elképzeléseit.[5] E művében

[1] Batári Gyula: *Az első magyar ipari folyóirat Joó János „Hétilapok"-ja.* — OSzK Évkönyve 1968—1969. Bp. 1971. 361—372.
[2] Viszota Gyula: *Széchényi Múzeum iratai között.* — Művészet. 1905. 135—137.
[3] Viszota i. m.
[4] A *Hétilapok t. cz. Előfizetőinek névsora 1838-ban.* — Hétilapok 1838.
[5] Joó János: *Nézetek a magyar nemzet műveltségi és technikai kifejlése tárgyában.* Buda 1841.

egy magyar Athenaeum elnevezésű intézmény megalapítását is javasolta; ez korábbi elképzeléseinek továbbfejlesztése volt. Az új intézmény vezetése alá szándékozott vonni a teljes magyar felsőoktatási rendszert és a művészeti életet. Ennek keretében kiállítási lehetőséget biztosított volna művészek és iparosok számára. Nyomda, színház, könyvtár és egyéb kulturális intézmények is tartoztak volna a tervezett intézmény hatáskörébe. Joó mint építész elkészítette a Magyar Athenaeum épületének tervét is, amelyet könyvéhez mellékelt.

A szabadságharc leverése után Joó kezdeményező kedve szűkebb keretek közé szorult. Továbbra is írt cikkeket. Ezekben az írásokban elsősorban Eger és vidékének fellendítése érdekében lépett fel. Adatok maradtak fenn arról az említésre méltó körülményről, hogy egy ideig az egri kaszinó könyvtárosa is volt.[6] Egyébként ennek a kaszinónak alapító és választmányi tagja is volt.

Joó János 1874-ben halt meg Egerben.

Joó 1846 novemberében adta ki második folyóiratát, amelyet a korábbi folytatásának tekintett. Bevezetőjében arra is utal, hogy a *Hétilapok*hoz hasonlóan ezúttal is a hazai iparfejlesztést kívánja szolgálni, ha más módon is. Ekkor már az ipar támogatása egyik főeszközének a hírdetések, közérdekű közlemények, valamint reklámok publikálását látja. Talán korábbi anyagi bukásának tapasztalatai is arra késztették, hogy más irányú és tartalmú folyóiratot indítson. Az *Egri Hétilapok* első számának bevezető cikkében világosan kifejti lapja létrehozásának okait és célját, ezért néhány mondatának idézése nem látszik érdektelennek:

„Midőn 1839-ik évvel Hétilapjaimat megszüntetém, ígértem, hogy kedvezőbb alkalommal azokat ismét folytatandom. Ez idő úgy látszik elérkezett; számosak által felszólíttatván, lapjaimnak újabb megindítására. A buzdító felhívásnak kénytelen valék engedni, s engedék azért is, mert változván a körülmények — a műszorgalom, ipar és kereskedés azóta tetemes előhaladást nyertek, nem csak: maga a vállalkozás ösztöne is élénk a lakosok keblében, szóval a nép ipar és munkásság feltámadottnak lenni látszatik . . . De mint érheti el célját az egyes ember? miként tudhatja meg a közönség, hogy ő munkás, szorgalmas és bizonyos dolgokban szolgálatára lehet? — láttam és fájdalommal becsületes szorgalmas munkásokat, kenyér és munkában szükölködve, mert alig ismerték szomszédai, s nem bírt eszközzel magát a közönséggel megismértetni! — láttam jó módú egyedeket, kiknek egy vagy más dologra szükségök volt, és nem tudák, hol és mint szerezzék meg azt? — nem bírtak eszközzel tudatni szándékukat; — vagy a létezett eszközt olly alkalmatlannak találták, mellyért fáradozni resteltek, mindenik tehát ugyan azon bajban szenvedett, nem bírt alkalmas eszközzel, melly által kívánságáról a közönséget értesíthette volna; . . .

Midőn ezennel e lapokat megindítom, legkevésbé szándékozom, kitűzött czélját megváltoztatni; hanem azon czélra más a körülményekhez képest kedvezőbb eszközökkel munkálni. A múltkor lapjaim által honunk kézművesit tanítani óhajtám iparműveik tökéletesítésére; ezúttal csekély isméretimmel kit sem terhelendek, hanem hirdetni kívánom azt mit mások tudnak s ez által ingert szülni az iparra . . . E lapok leendenek tehát azon eszköz, mellyben a termesztő és kézműves, kereskedő s vásárló, háztulajdonos és bérlő, szolga s szolgálat kereső szándékait nyilvánithatjuk, szóval azon eszköz, azon nyelv, melly által a közönséghez mindenki legkényelmesebben szólhat és méltányos kívánatát köztudomásra teheti. Midőn tehát e lapokat e közönségnek nyújtom, véleményem szerint egy olly becses kincset adok kezeibe, mellynek haszna, már a legközelebbi időben el fog ismertetni." Tehát itt Joó összefoglalja ismereteit a hirdetés és reklám jelentőségéről, szükségességéről, sajátos módon lapjával a hazai ipar fellendítését is kívánta szolgálni, főleg a vevő és az eladót kívánta összehozni. A továbbiakban körvonalazza, hogy milyen típusú hirdetéseket kíván közölni: „Lapjaim köre ezúttal (elhagyva a' műtudományi szakaszt) egyedül csak a helybeli, 's közel vidéki érdekek előmozdítására leend szentelve; minél fogva fő czélja leend köztudomásra juttatni mindennemű

[6] Szecskó Károly: *Adalékok az egri Kaszinó Könyvtára reformkori történetéhez.* — MKsz 1969. 2. sz.

adás-vevést, és egyéb üzleteket, árveréseket, bérbeadásokat, s minden a' közönséget érdeklő jelentéseket . . . Végre pótlékul közel, és távolabb vidéki érdekes hírek, és újdonságok, újabb műipari találmányok, helybeli érdekek előmozdítását tartalmazó czikkek, gabona, s egyebek vidéki s helybeli ára, s több effélék fognak a' lapokban helyet találni. — „Majd a hirdetések díját közli a szerkesztő: „Hirdetések beigtatásáért fizettetik minden hasáb sorért cicero betűkkel 2 pkr. nagyobb betűkkel kívánandott nyomtatásért a' díj aránylag szabatik meg. — Előfizethetni a' lyceum épületben hátul balra a könyvnyomda intéznöki hivatalában.

Joó János."

Joó lapjának főcélkitűzéseit lényegében már lapjának alcímében is összefoglalja: „Egri Hétilapok ipar, kereskedés és egyéb helybeli s közel vidéki érdekek előmozdítására."

Joó második lapját SZALÁDY hírlapbibliográfiája és az egyéb irodalom is csupán csonka formában *Hetilap* címmel említi, ezért hosszú ideig elveszett vagy lappangó kiadványnak volt tekinthető.[7] A lényegében rövid életű lapból 1846-ban hét szám, 1847-ben pedig öt szám jelent meg. Az utolsó ötödik füzet nem jelzi a megszűnés tényét, ezért lehetséges, hogy esetleg még további számok kerülnek elő. A viszonylag gyors megszűnés azért sem érthető, mert az 1847. 3. szám célzást tesz a lap igen kedvező fogadtatására:

„Lapjainknak kedvező fogadtatása képessé tesz bennünket a következő kedvezmények megajánlására: 1-ször. Tisztelt előfizetőinknek ezentul minden hirdetményeket féldíjért . . . közlendjük. 2-szor. Minden a közönséget illető hatósági (megyei vagy városi) rendeleteket . . . díj nélkül közlendjük. Hasonlag közöljük minden társulatnak akár közcélú felhívásait, gyűléseiknek kihirdetését és egyéb miféle közlendőiket, melyek közhasznú czélaik előmozdítását feltételezik."

Az *Egri Hétilapok* több rovatra tagolódott. Az első a „Közlemények" rendszerint valamely közérdekű cikket vagy közleményt tartalmazott, például a kézműves tanulók részére létesített „Vasárnapi oskola" hasznosságáról, amelynek feltételezhetően egyik előadója maga Joó volt. Majd a „Hirdetések" rovat következett, amely két részre oszlott, mégpedig „Hivatalos jelentések"-re és a „Magány hírdetések"-re. Az elsőre példa a következő: „Folyó évi december 1-sőjén d. u. 3 órakor a' megyei teremben Védegyleti közgyűlés fog tartatni." A „Magány hírdetések" mindenféle típusú hírdetménynek helyt adott: „Buchner Alajos kizárólag hazai készítményekkel kereskedő, e napokban kapott kielégítő választásig friss árúit ajánlja a t. közönség figyelmébe." E hírdetésben a korszellem olyan formában tükröződik, hogy a jeles kereskedő a reformkor legjobbjai által is támogatott, az osztrák iparcikkeket bojkottáló Ipari Védegylet hatására írja: „kizárólag hazai készítményekkel kereskedő". Tehát ilyen formában a pillanatnyi politikai és gazdasági helyzetről is számot adhat egy hirdetés.

Az „Irodalmi értesítő" az „egri érseki nyomda könyvraktárába legújabban érkezett és ugyan ott megszerezhető könyvek" jegyzékét közölte a szerkesztő a *Hetilapok* legtöbb számában. Ugyanitt reklámozott különféle külföldi folyóiratokat. A lap minden számában táblázatos formában mutatta ki, hogy az ország különböző városaiban mennyibe kerülnek a különböző gabonafajták.

A lap néhány száma színibírálatokat is tartalmazott az akkor Egerben előadott darabokról. Jelent meg néhány vers, egri vonatkozású közlemény, továbbá cikkek az egri vasútépítésről, Pyrker érsekről, a bortermelés és kereskedés állapotáról, valamint híradás József nádor haláláról.

[7] SZALÁDY Antal: *A magyar hírlap irodalom statistikája 1780—1880-ig.* Bp. 1884. 80—81.

Joó lapjának létrejötte jelzi azt a körülményt, hogy a főváros után a polgárosodóbb vidéki városok lakossága is igényt tartott hírdetési lapokra a múlt század negyvenes éveinek a végére.

BATÁRI GYULA

Székelyföldi unitárius iratok Sopron megyében. A beledi (Győr-Sopron megyei) római katolikus plébánia könyvtárában található egy külsejében szakadozott, égés nyomait viselő kötet. Cím, tulajdonos, szerző nem lelhető rajta. Különféle nagyságú kéziratos jegyzetek, nyomtatott és kéziratos prédikációk összefűzött halmaza az egész kötet. A bejegyzett dátumok 115 évet, az 1732—1847 közötti időt ölelik fel. Forrásmunka és előadások vagy olvasmányok jegyzetelése volt három nemzedék számára. Tartalmilag az unitárius vallás világos jegyeit viseli, nyilván unitárius mestereké, prédikátoroké lehetett Erdélyben. Az akkori időkhöz mérten szabadszellemű és széles érdeklődéskörű emberek írhatták, használhatták.

A kötet első részében (65 lap) német és francia nyelvű jegyzetek, vallással kapcsolatos bölcselkedések, magyar nyelvű verstani összefoglalás található. Érdekes szemléletre vall az asszonyról szóló magyar és francia nyelvű rész (52—65. lap). A 62—63. lap báró BÁNFFI Miklós és gróf BETHLEN Kata házassági szerződését tartalmazza 1840-ből, rajta KEMÉNY Ferenc és BORNEMISSZA János aláírása. Ezután vita-anyag következik *Kérdések a trinitáriusokhoz* (66—69) és *Száz írásbeli erősség az Unitárius vallás mellett* (70—72) címmel.

A 72—192. lapokon prédikációk találhatók, ez adja a kötet nagyobb részét. Kevés kivétellel kéziratok. A prédikációk között imádságok is akadnak, van egy szép halotti búcsúztató 1735-ből és egy vers *Az éres kígyóról*, mint a megváltás előképéről.

A befejező részek már 1800 utáni évekből valók, mindegyik kézírás. *Az erkölcs fundamentoma a nemzet boldogságának* címmel néhány vers, NAGY Pál és BALOG Sándor beszéde a jobbágyfelszabadításról, WESSELÉNYI Miklós levele az *Erdélyi Híradó*hoz, pár német vers, és végül *Az angliai levél kópiája*, 1821-ből, amely az unitáriusok hitét és történetét foglalja össze. (217. lap.)

Kik és hol mondták el a kötet legrégibb részét, a kézirásos prédikációkat? Talán a legelső szerző UZONI Péter, azután UZONI FOSZTÓ István, aki Bágyonban, Kövenden és Szentgyörgyön beszélt, továbbá Stephanus ÁGH, és egy bejegyzés szerint „dixerat R.B.K.A. 1737. 22 apr. Sup. Sim. Veress". Az 1800-as évekből pedig „Körmöczi János, a kolozsvári unitárius kollégiumban Mathézist és Physicát tanító professor".

Ennek az erősen szűkrefogott ismertetésnek a végén felvethető a kérdés: hogyan jutott Erdélyből Beledbe ez a gyűjtemény? A beledi plébánia 1855-ben leégett, talán innen van rajta az égés nyoma. Beledben 1847—1901 között az a KISFALUDI István volt a plébános, aki messzeföldön híres volt gyógyító tudományáról. (Ld.: BENCZE József: *A Kisfaludiak gyógyító könyve*. Egészség 1967. 61—63.) Talán egyik betege hozta magával és hagyta ott nála?

SIMON JÓZSEF

Egy Rippl-Rónai József által készített könyvborító története. A könyvborítófedeleknek is megvan a sorsuk, — módosíthatjuk az ismert közmondást. ADY Endre előszava miatt néhány éve felfigyelt az irodalomtörténetírás egy 1906-ban, Kaposvárott kiadott irodalmi antológiára:

H. SZEDERKÉNYI Anikó—HARASZTHY Lajos—GÖNDÖR Ferenc: *Hárman*. [Antológia]. A könyv prológusát ADY Endre írta. A címkép RIPPL-RÓNAI József rajza. Kaposvár 1906, „Somogyvármegye" Nyomda és Lapkiadó Részvénytársaság. 128 l. — 22 cm.

A könyvről ANDRÁSSY Antal adott hírt, *Ady Endre ismeretlen előszava egy kaposvári kötetben* című írásában.[1] Közölte ADY prológusát és ismertette a kötet létrejöttének körülményeit. Közleményét így fejezte be:

„A megjelent kis példányszámú, vékony, 128 oldalas kötetet elkapkodták és félévszázad alatt eltűnt szem elől. Hosszas kutatás után a debreceni Egyetemi könyvtárbó kaptam meg 344.764 szám alatt. Sajnos, Rippl-Rónai értékes borítója elveszett róla."[2]

Itt mindjárt megemlítem, hogy a könyv az Országos Széchényi Könyvtárban is megvan, a növedéknapló szerint 1953. óta. Raktári jelzete: 245.989. Előző tulajdonosa — a bélyegző szerint — „A magyarországi könyvkötők és rokonszakmabeli munkások és munkásnők szakegyesülete szekszárdi csoportja" volt. Sajnos, a szekszárdi könyvkötők is levették a borítófedelet, így ez a példány is csonka. Beszámolt a kötetről VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes is *Rippl-Rónai íróportréi* című tanulmányában, kissé pontatlanul.[3]

Nemrégiben felbukkant a könyv — ez idő szerint: unikális — hibátlan példánya a Petőfi Irodalmi Múzeumban, CSÉCSY Imre hagyatékából. (Helyrajzi napló száma: B. 16.150)

Nézzük RIPPL-RÓNAI József címképét, mai fogalmazással: borítófedelét. (Lásd a mellékleten.) Ezüstszürke alapon fekete tusrajz. Gyümölcsösben sétáló, nagykalapos, hosszúruhás nő, a kalap eltakarja arcát. Kezében könyvet tart. A könyv saját súlyától lefelé fordul. Minden stilizált. A „fűszálak" a hölgy lába alatt: akár a levelek a fán. A gyümölcsfa — almafa? — mögött út vezet. Távolabb is bokrok és fák. Balközépen RIPPL-RÓNAI jólismert, egymásnak hátatfordító kettős „R"-ből kialakított koronaszerű monogramja. A bal alsó sarokban a cím — Hárman —, jobboldalt pedig a szerzők neve, ugyancsak a művész kezevonásával. A borítófedél mérete: 21,3 × 13 cm, a képé: 18,6 × 12,3 cm.

Eredetileg itt akartam befejezni az előkerült borítófedél ismertetését. Mi sem természetesebb, mint hogy a Párizsból hazatért jónevű festőművésztől kér és kap címlapot a helybeli lap három tehetséges munkatársa. Tudtam, hogy másoknak, így például MÓRICZ Zsigmondnak is készített könyvborítót RIPPL-RÓNAI. A könyvművész egyéb alkotásait keresve, találtam RIPPL-RÓNAI 1895-ös párizsi kötetére. Nehéz a könyvről pontos címleírást adni. Az OSzK katalógusa szerint:

(RODENBACH, George): Les Vierges. [Nouvelle. Ill. par] (Joseph Rippl-Rónai) Paris [1896], Impr. Chamerot-Renuard, [20]l. — 25 cm.[4]

[1] Megjelent: *Jelenkor* 1964. 9. sz. 854—855.

[2] I. m. 854.

[3] HARASZTY Lajos újságíró portréját is elkészítette RIPPL-RÓNAI, olvassuk VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes tanulmányában. „Haraszty alig húszéves korában a századfordulón, Nagyváradon, majd Debrecenben és röviddel ezután Kaposvárott újságíróskodott. 1906-ban Hárman címmel Kaposvárott jelent meg novellás-verseskötete." (Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1960—61. 85.) Ugyanott bemutatja SZEDERKÉNYI Anna — kötetünk H. SZEDERKÉNYI Anikója — RIPPL-RÓNAI által készített pasztellképét is. SZEREDKÉNYI Anikó ezidőben HARASZTY Lajos felesége volt. — N. B. Lehet, hogy a harmadik szerzőtárs, GÖNDÖR Ferenc portréját is elkészítette RIPPL-RÓNAI; mindenesetre hárumk közül ő az egyetlen, akinek újabb könyvéhez is címlapot készített (GÖNDÖR Ferenc: *A háború nyomában*. Bp. 1915. A címlap RIPPL-RÓNAI József műve).

[4] Az impresszum a következő: „Ce petit livre, imaginé par deux amis: Joseph Rippl-Rónai et James Pitcairn Knowles, au temps de la fête de Noël, en l'année 1895, a paru sous la bonne protection de M. S. Bing à Paris. La petite histoire est de George Roden-

A kötet négy RIPPL-RÓNAI rajzot — színes litográfiák — tartalmaz. Ezek közül a második csaknem teljesen megegyezik a kaposvári kötet címképével. A hölgy ruhája — mint a későbbi vázlaton — szürke, kalapja mályvával színezett. A könyv éle is mályvaszínű. Alul-fölül világosbarna keret. A zöldes avar, mint a fák levele. Itt-ott sárga virág. A gyümölcsfa törzse, a tömzsi oszlop és a kötél mályvaszínű. Ilyenek a gyümölcsök is.

A könyvnek nagy irodalma van, maga RIPPL-RÓNAI is többször említi 1911-ben kiadott *Emlékezéseiben*.[5] Korábban, 1905. karácsonyán így nyilatkozott LÁZÁR Bélának:

„Egyszer rajzokat csináltam, világos, színes, dekoratív rajzokat, egy skót festő barátommal, Knowles-sel, aki hasonlókép érzett. Megmutattuk Bingnek, a ki megszerezte George Rodenbachot, az elment Párisból egy faluba, ott bevetette magát egy szállodába és költői szöveget írt rajzainkhoz. Az én könyvemnek ez a címe: »A szűzek«. A skótének meg »Temető«. Akkor aztán kinyomtattuk. Látja, ez a könyv az első igazi modern könyv, ahol a szöveg, a betű, a rajz mind egy nagy harmonia."[6]

Jogosan lelkesedik RIPPL-RÓNAI; mindössze egy hasonló esetről tudunk, az is jóval későbbi (FARKAS István képeihez André SALMON írt költeményeket).[7] Lássuk tehát a párizsi, illetve kaposvári kötet sétálva meditáló hölgyét, RODENBACH belga költő szavaival:

„. . . A Szűzek útra keltek, a falevelek árnyékától habosan, elindulva a sorsuk fölkutatására. Mindegyikük rátért az első útra, amelyik megnyílt előtte. Nem tévesztették-e el vajon? Oly sok az út! A Föld öreg arcán oly sok a ránc! Mégis, csak egyetlen út vezet a boldogsághoz. Mennek hát mind jókedvűen és a fiatalos szeméremtől fátyolozottan. Az egyik magára nevet a szökőkutak medencéiben, melyek süllyedve apadnak majd este — mint a lámpák. A másik siet. A látóhatáron keresi azt, amire vár és amit nem ismer. Hová vezetik őket a néma utak? Lehet, hogy mindig egyedül vonulnak majd! Mindegyik Szűz megborzongott a lelkében. És mégis folytatják vonulásukat, az ismeretlen élettől és a titokzatos utaktól boldogan, melyek legalább másutt érnek véget . . . Az, aki a hold hatása alatt született, inkább a könyvekben keresi sorsát, mint az életben. Nincs közösségi kapcsolatban a Természettel. A kékséget, a fákat, a természetes vizeket durvának találja. Csak a tükörben visszaverődve szereti őket. Nos, a könyvekben is, mintegy visszaverődésben látjuk a dolgokat. A mesterkélt varázsa! A hazugság és az ábránd érzéki vágyódása! A könyvekben a Szűz álmodja az életet, szerelmes a szerelembe . . . Nem egy meghatározott és szinte folyamatos boldogság az, amit élvez;

---

bach. Les simples images sont de Joseph Rippl-Rónai. La texte a été imprimé par Chamerot et Renouard, 19. rue des Saint-Péres, à Paris." Az OSzK-ban őrzött példány külön érdekessége a dedikáció: „Az én kedves Ödön öcsémnek szeretetem jeléül: Rippl-Rónai József (Paris) Neuilly 1/5 1896."

RIPPL-RÓNAI Ödön [1865—1921], bátyja emlékiratai szerint „bizony nálamnál is jobban tudná életem történetét elbeszélni: kezdet óta gyűjt mindenféle nyomtatványt és egyéb emléket, melyek művészi törekvéseimről a nyilvánosság előtt megjelentek . . ." (*Rippl-Rónai József Emlékezései*. Bp. 1911. Nyugat. 149 kk. l.)

[5] RIPPL-RÓNAI József: I. m. 78. és 137. l. L. még a következő tanulmányokat:

LÁZÁR Béla: *Rippl-Rónai József*. Magyar Iparművészet 1912/3. sz. 88. — LYKA Károly: *Művészi díszítés*. In: Rippl-Rónai József impressziói 1890—1900. [Katalógus.] Bp. 1900. (A jószemű LYKA már 1900-ban azt dicséri RIPPL-RÓNAIban, amiért kortársai zöme még elmarasztalta: „Rippl-Rónai az első egyetlen magyar művész, a ki az *art appliqué*-vel foglalkozik." I. m. 6. l.); — PEWNY Denise: *Rippl-Rónai József (1861—1927)*. Bp. 1940. (Ez a legjobb monográfia RIPPL-RÓNAIról. Részletesen elemzi a „Les Vierges" rajzait s az egykorú francia sajtóvisszhangot is idézi. 44—46. l.)

[6] LÁZÁR Béla: *Rippl-Rónai Józsfenél. Látogatás a műteremben*. Modern művészet 1906. 4. sz. 202. (A szövegből kiderül, hogy az interjú 1905 karácsonyán készült.)

[7] SALMON, André: *Correspondances. Poémes*. Ill. par Étienne FARKAS. Paris 1929. Éd. des Chroniques du jour. [10 kép — 10 vers.]

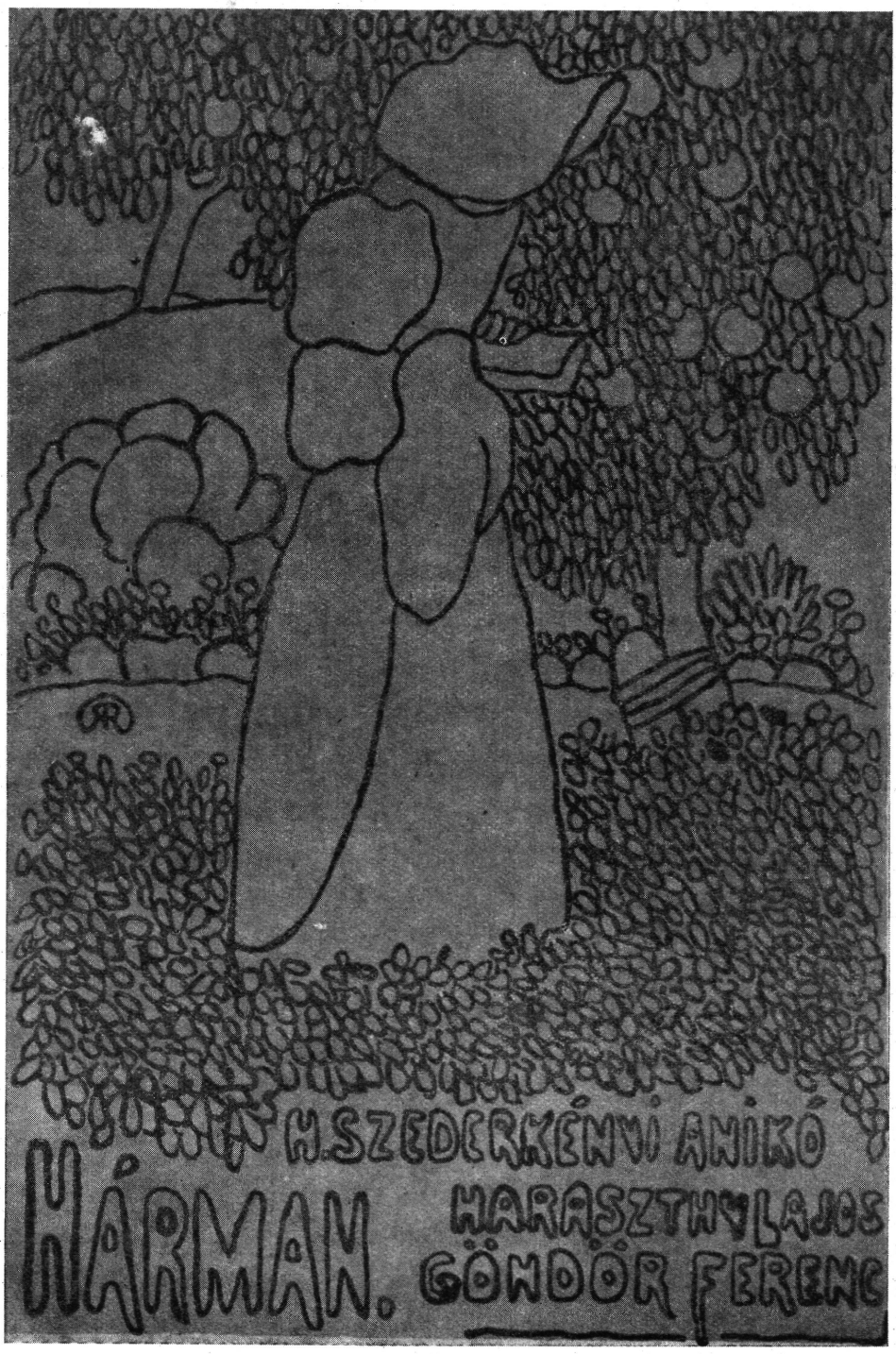
H.SZEDERKÉNYI ANIKÓ
HÁRMAN.
HARASZTHY LAJOS
GÖNDÖR FERENC

nem egy csodálatos, hanem önmagával mindig egyenrangú kedvest szerez. Azonosítja magát mindazokkal, akiket szeretünk; a szublimált öröm világába menekül. Veszélyes káprázat! Mit fog csinálni, amikor aztán az életet fogja a könyvekkel szembesíteni? Olyan lesz, mint aki egyedül akart élni egy szigeten, mert a tenger hullámzik a lapok üres fehérségén."

(PARANCS János fordítása)[8]

Ezzel még korántsem ért véget a bemutatott nőalak képi megjelenítése. Kockás irkalapra rajzolt, némileg másképp színezett változatát közli HALÁSZ Gábor *Magyar századvég* (Bp. 1944, Officina) című könyve borítófedelén és a könyv 21. lapján. Ez a rajz ma a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona. Ugyanott találhatók az 1895-ös kiadás részére készített próbanyomatok. A *Les Vierges*-kötet összes nőalakja megjelenik *egy képen* is, a Mester *Almaszedők* című, gobelinhez készített vázlatán.[9] Van olyan vélemény is, hogy RIPPL-RÓNAI az Ernst Múzeum színes üvegablakait is a «*Les Vierges*» mintájára készítette, „előbbi gobelinjeinek és litografáinak motívumaiból és azok felfogásában..."[10]

Végül megemlítem, hogy a kaposvári kötetet, valamint RIPPL-RÓNAI és KNOWLES 1895-ös párizsi könyveit — utóbbiakat a Szépművészeti Múzeumból kölcsönözve — bemutattuk a Petőfi Irodalmi Múzeum *Magyar könyvművészeti törekvések a századfordulón* című kiállításán (1974 december—1975 február).

TASI JÓZSEF

[8] PARANCS János műfordítása tanulmányomhoz készült. Segítségét ezúton is köszönöm.

[9] Az *Almaszedők* fényképét l.: ISTVÁNFYNÉ BALOGH Sára: *Rippl-Rónai József iparművészeti elvei és iparművészeti tevékenysége kiadatlan levelei nyomán.* Művészettörténeti Értesítő 1963. 185.

[10] PEWNY Denise: I. m. 91. l.

FIGYELŐ

Mátrai László kitüntetése. Magyarország felszabadulásának 30. évfordulója alkalmából a Minisztertanács MÁTRAI László akadémikusnak, az Egyetemi Könyvtár főigazgatójának Állami Díjat adományozott. MÁTRAI László akadémikus, aki a *Magyar Könyvszemle* Szerkesztő Bizottságának is az elnöke, a magas kitüntetést tudományos és tudományszervezési tevékenységéért, valamint egész életművéért kapta.

Codices manuscripti. Zeitschrift für Handschriftenkunde.[1] Az Osztrák Nemzeti Könyvtár kézirattárának vezetője, Otto MAZAL, és helyettese, Eva IRBLICH új negyedéves, kézirattani folyóirat indítását adta hírül. A *Codices manuscripti* a német nyelvterület első ilyen jellegű folyóirata lesz. Működésének azonban nem kíván sem területi határt szabni, sem a már meglevő nemzetközi tárgykörű folyóiratokkal, mint pl. a *Scriptorium*, konkurrálni. Születését az a meggondolás segítette elő, hogy a könyvekkel és kéziratokkal foglalkozó diszciplina az elmúlt évtizedek során önálló, bár komplex szaktudománnyá vált, anélkül, hogy elvi hovatartozása (történelmi, vagy filológiai tudomány?) és egy sereg terminológiai kérdés tisztázást nyert volna. Bizonyos azonban, hogy ez a látszólagos ezoterikus és kisszerű tudomány sok és jelentős adalékot szolgáltathat a legtágabb értelembe vett kultúrtörténet számára, amelyen belül az egyes államok, ill. nemzeti kultúrák között, éppen Közép-Európában oly sok társadalmi, politikai, tudományos és irodalmi érintkezéssel kell számolnunk. A folyóirat elsősorban a következő szakterületekről vár tanulmányokat: 1. Új eredmények és leletek a kéziratkutatás terén, az antik kéziratosságtól a modern autográfokig. 2. Tudósítások könyvtárak új kézirat-szerzeményezéseiről. 3. Adalékok a kéziratfeldolgozás gyakorlati kérdéseihez. 4. Szakirodalmi hírdetések és könyvismertetések.

A szerkesztőség címe: Österreichische Nationalbibliothek, Handschriftensammlung. Josefplatz 1. A—1014 Wien. Kéziratküldés előtt ajánlatos megkérni a szerkesztőségtől a kézirat külalakjára, az irodalmi hivatkozások módjára kialakított irányelveket.

V. A.

Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970—1971.* A szerkesztőségi, szerzői munka, amelynek gyümölcse a rég várt, ezúttal orgona-lila borítójú, vaskos, 30 íves kötet, méltó a kiadó intézményhez, az ország első könyvtárához, s híven viszi tovább

[1] Begründet und herausgegeben von Otto MAZAL und Eva IRBLICH. Verlag Brüder Hollinek — Wien.

* Szerk. biz.: BATA Imre, FERENCZY Endréné, HARASZTY Gyula, SOLTÉSZ Zoltánné, WINDISCH Éva. Felelős szerk. NÉMETH Mária. Technikai szerk. JUHÁSZ Lászlóné. Bp. 1973.

az Évkönyv eddigi vonalát, tematikáját, igényességét. Tartalom, szerkezet s a munkatársak megválasztása dolgában akár mintául állíthatnánk a kötetet a hasonló műfajú könyvtári kiadványok elé. Minél átfogóbban bemutatni az intézmény tevékenységét s előmozdítani tudományos és gyakorlati törekvéseit! E kétarcú mondatba sűríthető műfaji követelményeknek a kötet több értelemben is eleget tesz.

Először úgy, hogy állandó rovatként hozza a Könyvtár beszámolóját. A példás tömörséggel 33 oldalon összefogott *beszámoló* úgy mutatja be a hatalmas intézményt, mint amely izmosan fejlődik, vállalkozik és teljesít ott, ahol az emberfőn s a dolgos kézen múlik (szervezeti korszerűsítés, gépesítés, fellendülő bibliográfiai, könyvforgalmi és egyéb szolgáltató tevékenység), de a múlthoz ragadva, szegényesen tengődik a működés épületbeli férőhelyhez kötött ágazataiban, legfőképp a gyűjtemény építése és olvasói használata terén. Nincs a beszámolónak fejezete, amely ne tarthatna számot a könyvtárosok legszélesebb körű érdeklődésére, hisz az OSzK az ő segítségükre s az ő olvasóik javára bontakoztatja ki szolgáltatásait. Van mit irigyelniök is: az OSzK működésének viszonylag kiemelkedő gazdasági megalapozottságú, technikai fejlődését, a külföldi utak nagyobb számát. A művelt olvasó (főleg a történész, irodalomtörténész) számára is heurisztikus értékű az állománygyarapításról szóló rész, amelyben régi szokás szerint tételesen és névről nevezve az is említve vannak a jelesebb szerzemények. (Ha mindjárt meg is szólal néha a földhözragadt kívülálló kérdése: mért a nemzeti könyvtár, s mért nem valamelyik egyetemi számára sikerült megszerezni pl. SCHILLER ritkaságnak számító *Die Horen* c. folyóiratát és a *Szovremennik* reprint kiadását.) A beszámolóhoz fűzött táblázatokon minden lényeges adat közölve van, s „A könyvtár kiadványai" c. rovat a nemzeti bibliográfiai tevékenység fejlődését érzékelteti. Nyithatnánk vitát arról, nem kellene-e kiegészíteni a táblázatokat itt nem szereplő lényeges működési adatokkal (ld. szolgáltatások!). Megkérdezhetnénk, mikor mellőzi már az OSzK statisztika az egy mappában vagy kötegben kézbeadott kisnyomtatványok minden egyes darabjának „használt egység"-kénti kimutatását. (Azáltal ui., hogy a statisztikus pl. 71-ben 123.288 egységet használtat 126 olvasóval, kizáródik az összehasonlítás lehetősége az OSzK és más könyvtárak forgalma között.) Furcsállhatnánk, hogy ma, amikor az offset-, a mikrofilm- és egyéb nem hagyományos technikáknak a tudományos közlésben bekövetkezett elterjedése miatt a magasnyomás már rég nem számít értékelő fogódzónak, a publikációk jegyzéke külön csoportosítja a nyomtatott és a sokszorosított kiadványokat. De az ilyen kérdések talán jelentéktelenek tűnnek. Annál nyugtalanítóbbak azok, amelyek az OSzK mint egész és a KMK mint rész egymás mellé tett beszámolójának összevetése nyomán rajzanak elő. Jó ez így, ilyen szervetlenül külön tartva? Nem válnék-e javára a nagy jelentésnek a KMK-éhoz hasonló, teoretikusabb átvilágítása az adatoknak? Nem lenne-e ugyanakkor informatívabb a KMK beszámolója, ha tényszerűség dolgában jobban hasonlítana a nagy jelentéshez? Úgy kell-e felfognunk a két szöveg más nyelven írottságát, mint külső jelét annak, hogy az anya- és a leányintézmény *még* nem tudott a kívánt mértékben szervülni, vagy annak, hogy az élet *már* megcáfolta az 1952-es elképzelést, amely szerint lehetséges, sőt kölcsönösen megtermékenyítő a KMK szerves beépülése az OSzK működésébe?

A beszámolóban festett intézményen s országon belüli körkép kiszélesítéséhez, a nemzeti mellett a nemzetközi tevékenység orientálásához ad megfelelő keretet a „Nemzetközi könyvtári élet" c. rovat. *Az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának 40 éves működése* c. írást olvashatjuk itt GOMBOCZ István tollából. Kitűnő *munkairás* ez (hadd magyarítsuk így a *working paper*-t) a szó legteljesebb értelmében. Nemcsak az IFLA bizottság jelen s jövő tevékenységének tudatos alakításához szükséges történeti önmegismerést segíti az eredmények, törekvések, személyi és szervezeti információk számbavételével, hanem azoknak a magyar „könyvtár-diplomatáknak" a munkáját is

— az OSzK-n belül is kívül — akik alakítóan kívánnak beleszólni a szakterület nemzetközi szerveinek életébe. Ne feledjük: a nemzeti könyvtár az informatív tevékenységek intézményes rendszerének egyik dialektikus csomópontja, amely azáltal hogy nemzeti hivatást teljesít, nélkülözhetetlen nemzetközi funkciót tölt be; a hazai kultúrát, a belföldi kutatást szolgáló munkája pedig úgy válik teljessé, hogy elsőrendű fogadó, továbbító állomásként kapcsolja be a hazai rendszerbe a külföldi könyvtári intézmények szolgáltatásait s ezeken át dokumentumvagyonát. De éppen ezért a magyar olvasó, s a vele törődő közrendű könyvtáros az OSzK évkönyvéből arról szeretne tájékozódni, hogyan jeleskedik *maga az intézmény* a nemzetközi porondon, mire törekszik külügyi programja, milyen eredményeket értek el munkatársai a nemzetközi fórumokon és munkakapcsolatokban. Mert hisz szórványos információk alapján tudunk ilyen eredményekről és munkakapcsolatokról. Egyet-mást az ISBN és az ISSN rendszeréhez való csatlakozásról, a NTMIR-ben való részvételről. Hallottunk, olvastunk a KMK és a szocialista országokbeli rokon intézmények tanácskozásairól, együttműködéséről. Részt vettünk a Lenin Könyvtárral együtt rendezett magyar—szovjet könyvtártudományi kollokviumokon. De annak tanulmányozását, hogyan válik mindez (és még sok más jó munka) egy átfogó politika részévé, hogyan funkcionál az OSzK szervezet mint *egész* a nemzetközi tevékenységek metszetében, megfelelő színvonalon, összefüggően is lehetővé kellene tenni. Hadd ajánljuk ezt a szerkesztőség további programjára.

Ugyancsak a műfaj íratlan normáinak tesz eleget az Évkönyv azzal, hogy személyi vonatkozásban is az Intézményé marad. Munkatársai OSzK könyvtárosok. Van, akit indít, közlési lehetőséggel segít szakírói pályáján, s van — mint most KÁDÁR Jolán —, aki hajdani munkatárs létére otthonosan kapcsolódik az Évkönyv egy mai témaköréhez, szép eredményű kutatói expedíxiók messze tájairól is hazatalál az OSzK központú kiadványban. A szélesebb értelemben vett munkaközösséget kovácsolja a szerkesztés abbeli hűséges igyekezete is, hogy megtartsa s tovább vigye a jövő felé az OSzK már nem élő, kiemelkedő személyiségeinek munkáját, jó emlékezetét. Most DEZSÉNYI Béla és GOMBOCZ István távozása adott erre szomorú alkalmat. Mindkettőjükről HARASZTHY Gyula írt megemlékezést. Az ő finom tolla volt erre a feladatra talán a legalkalmasabb — szólal meg bennünk a nekrológ műfaji kellékeit is respektáló kritikus. Emberi kíváncsiságunkat és intézménytörténeti, tudománytörténeti érdeklődésünket azonban némileg kielégületlenül hagyja az érzelmekre ható szöveg. A minden derék munkást megillető általános elismerésen túl, keresnénk a karakterisztikumot, az egyszeri konkrét vonásokat, s az életrajzi vázlat mögött azon intézményi, társadalmi és tudományos erővonalak, érintkezési pontok megmutatását, amelyek a pályát s az egyéniséget formálták s amelyeken munkája nyomot hagyott. Ennek rekonstruálásához a két nekrológhoz csatlakozó életműbibliográfiák nyújtanak segítséget: egyik D. SZEMZŐ Piroska, a másik GOMBOCZ Istvánné kegyeletes gonddal szerkesztett munkája.

Sorra véve az Évkönyv tartalmát, hogyan, mennyiben tesz eleget rendeltetésének, mély lélegzetvétellel fohászkodunk neki annak a néhány mondatnak, amelyet *Az OSzK gyűjteményeiből és történetéből* c. fejezetbe foglalt munkákról előadhatunk. Öt, témakör szerint összefüggő írás az alapállomány és a régi gyűjtemények kialakulását, tartalmát ismerteti. (BERLÁSZ Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményeinek kialakulása és sorsa.* 109—174. l. — SOMKÚTI Gabriella: *Széchényi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye.* 175—200. l. — PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán: *Az Országos Széchényi Könyvtár „Régi Magyar Könyvtár" gyűjteménye a két világháború között* (1919—1939). 201—216. l. — SOLTÉSZ Zoltánné: *A Régi Nyomtatványok Tára állományának gyarapodása 1961—1970.* 217—230. l. — FAZAKAS József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának I—III. kötetéhez.* Az Országos Széchényi Könyvtárban levő, bibliográfiailag még le nem írt régi magyar nyomtatványok. 7. közlemény. 231—242. l.) A periodika gyűj-

temény gyarapodását s szívós munkáját, helyenként viszontagságait (ld. amerikai hungaricumok megszerzése) kíséri végig egy hosszú szakaszon Illyés Katalin. *(Adatok a hírlaptári állomány kialakulásának történetéhez 1884-től 1914-ig.* 243—270. l.) Farkas László a könyvtári működés jogi, szervezeti szabályozásának dokumentumait faggatva mutatja be az OSzK belső kodifikációs tevékenységét a századfordulót megelőző s követő két negyedszázadban. *(Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig. 1867—1918.* 271—298. l.) Az írásokból egy meglehetősen céltudatos és szervezett intézménytörténeti program körvonalai rajzolódnak elő, noha a szűkebb témák kutatási szempontja és módszere, a periodizáció és a történeti anyag feldolgozásának, bemutatásának igénye tekintetében láthatóan valamennyi szerző kedve és belátása szerint dolgozott. Berlász Jenő társadalomtörténeti összefüggésében mutatja be Jankovich Miklós könyvtári, irodalmi törekvéseit s ha nem is elemzi ezek viszonyát a polgári progresszióhoz, összefüggésüket és ellentmondásukat a feudális felépítménnyel, jól érzékelteti, hogy a gyűjtő jelentősége messze túlnő a bibliofil megszállottakén, személye, munkája összeforr a nemzeti könyvtári gondolattal. Pukánszkyné a memoáríró módszerével eleveníti fel a régi magyar gyűjtemény feljegyzésre méltó eseményeit, s mint maga is céhbeli kutató, kitűnően érzékelteti a gyűjtemény szerepét a két világháború közti idők tudományos életében. A többi szerző kevésbé munkálja ki, vagy éppen csak érinti tárgyának társadalmi vagy tudománytörténeti összefüggéseit. Fő törekvésük a gyűjtemény vagy a könyvtári munka adatszerű bemutatása, egészen addig, hogy Fazakas csupán bibliográfiai leírásokat közöl, de nem foglalkozik a könyvek sorsával, gyűjteményi összefüggésükkel. Ezzel azonban a legkevésbé sem szeretnénk munkája értékét kisebbíteni. Ellenkezőleg. Éppen nyilvánvaló értékére utalva szeretnénk kifejezést adni metodikai felfogásunknak, amely akár általános kritikaként is felfogható azon adatközlésekkel szemben, amelyekben a szerző amúgy nyersen, élő és értelmes összefüggéssé nem építve, értelmezéssel és következtetésekkel nem dúsítva tálalja anyagát, s csak összekötő szöveget ír a dokumentumok közé, inkább hátráltatva, mint előmozdítva felhasználásukat. Az adott esetben elképzelhetőnek tartanánk pl., hogy a nagy intézménytörténeti program három munkafázisban haladjon a teljes megvalósulás felé: (1) készüljenek gondos, teljességre törekvő adatfeltáró és dokumentumközlő munkák, (2) tanulmányok egyes korszakokról, témákról, személyiségekről (műfajuk szerint kismonográfiák, történeti esszék, mémoárok), (3) mindezek alapján s mindezekkel együtt épüljön fel (akár kollektív vállalkozásként) az Intézmény történeti öneszmélését megvalósító, a jelenre tekintő s a jövőt munkáló nagy monográfia. Mert mondanunk sem kell, hogy a magyar nemzeti könyvtár történeti monográfiájának elkészítését a társadalmi gyakorlat orientálásának legidőszerűbb szükséglete tűzi napirendre, éppen ma, amikor általában a tudományos technikai forradalommal, hazánkban a szocializmus teljes felépítésével kapcsolatos feladatok az információs intézmények egész rendszerének megújítását sürgetik.

Épp ezért óvjuk magunkat s óvunk másokat is a közvetlen gyakorlati célú, az elméleti, és a történeti stúdiumok antidialektikus különválasztásától vagy éppen szembeállításától. Bár az olvasó okkal tűnődik el, miért nincs több jele a köteten annak, hogy a KMK mint egyre inkább szociológiai és informatikai érdeklődésű műhely, az OSzK része, s keresi Sebestyén Géza, vagy a gyakorlatban tevékeny más nagy formátumú könyvtárosok keze nyomát, helytelen volna az Évkönyvnek a jelenhez, a társadalmi és a szakmai gyakorlathoz való viszonyát pozitivista szellemben mint közvetlen kapcsolatot számonkérni.

Ellenkezőleg: világosan kell látnunk, hogy az Évkönyv markánsan történeti iránya (függetlenül attól, hogy megfogalmazódott-e szerkesztőségi programban) az adott könyvtári gyűjtemény tartalmi és funkcionális sajátosságából nő ki és arra hat vissza.

Jól végiggondolható ez a viszony a *Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok* c. utolsó rész írásai alapján is. Borsa Gedeon J. Manlius könyvkötői tevékenységére derít itt fényt 24 eredeti kötés azonosításával. Fallenbüchl Zoltán Grassalkovics Antal aforizmáinak kéziratát mutatja be, nemcsak filologice, hanem az udvarban befolyásra törő magyar hivatalnok-arisztokrácia ideológiájának dokumentumaként. Jeszenszky Géza országunk külföldi megítélését nyomozza az I. világháború előtti angol kiadványokban. Kozocsa Sándor *Három költő emberközelből* cím alatt emlékezik vissza, nem is annyira Babitsra, Kassákra és Oláh Gáborra, mint inkább az élménymorzsákra, amelyeket kétkezi munkásainak is juttat az irodalom. A rovat többi öt írása itt is füzérbe kívánkozik. (Indali György: *Kultsár István és özvegye előfizetési felhívásai a Hazai és Külföldi Tudósítások tárgyában.* 347—356. l. — Batári Gyula: *Bugát Pál folyóirata, az Orvosi Tár. 1831—1848.* 357—370. l. — Miklóssy János: *A „halálveszélyes apathia" ellen. (Vajda János 1863-as lapkísérlete.)* 371—384. l. — Bata Imre: *A Válasz sorsának alakulása 1934 után.* 385—396. l. — Markovits Györgyi: *Emigráns magyar lapok Dél-Amerikában a második világháború éveiben.* 433—444. l.) Méltó kutatásszervezői feladat lenne összefogni e rokon érdeklődésre valló folyóirattörténeti portyákat, sőt számbavenni az Évkönyv, a Könyvszemle és más könyves orgánumok sok-sok folyóirattörténeti mozaikját, hogy rendszerezett előmunkálatokra, tervszerűbb alapokra helyezkedhessenek mind a hasonló adatfeltárások, mind a folyóiratmonográfiák munkálatai. A számbavétel pontosan megmutatná, amit általában így is tudunk, hogy a periodika-kutatók zömmel könyvtárosok. Egy ismertetés keretében bőbeszédű pedantéria volna akár e folyóirattörténeti, akár a többi kulturtörténeti dolgozatról kimutatni, hogyan, miért jut el a *gyakorló* könyvtáros a megfelelő *kutatási* témákhoz, s hogyan, miért nem nélkülözheti mindennapi munkájában a kutatás eredményeit. A hangsúlyt itt inkább arra helyeznénk, hogy a könyvtárnak nemcsak kiváltságos lehetősége, hogy mindezen régiókban kutatási műhelyként működjék, hanem szükséges hivatása. És innen már nincsenek messze bizonyos következtetések, amelyek tudományökonómiai oldalról egy, a könyvtárakban régtől fogva művelt tudománykomplexum funkcióját, interdiszciplináris állományát segítenék tisztázni. De erről itt *sapienti sat*, magyarázatul az elismerő megállapításnak: az OSzK Évkönyvének új kötete az Intézmény tudományos hagyományaira építve s annak gyakorlati munkájával termékeny kapcsolatban, jelentős kutatási eredményekkel járult hozzá a magyar könyvtári tudományok állományának épüléséhez.

Csűry István

Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi. Immár történészek generációi fordulnak a középkori elbeszélő kutfők fogalommá vált bibliográfiájához, August Potthast 1862-ben (második, bővített kiadásban pedig 1896-ban) megjelent, *Bibliotheca historica medii aevi* c. munkájához. A hatalmas mű azonban az újabb forráskiadványok és az egyes forrásokra vonatkozó újabb tanulmányok kiadása folytán egyre inkább elavul. Ezért határozta el 1953-ban a római olasz középkori történeti intézet 70 éves jubileumi konferenciája a munka átdolgozását. Természetesen ez ma már csak kollektív feladat lehet. Elvégzésére számos országban alakult nemzeti bizottság; ezeknek tevékenységét a Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques de Moyen Age fogja össze (vezetője Raffello Morghen római professzor), 1955 óta a Comité International des Sciences Historiques égisze alatt. Az irányító szerv Végrehajtó Bizottsága a nemzeti bizottságok képviselőit évente közgyűlésre hívja össze Rómába.

A nemzeti bizottságok munkájában a többször átdolgozott szabályzat a mérvadó. Eszerint az új feldolgozás részint az elavult bibliográfiai adatok kiselejtezését, részint

az újak felvételét jelenti. Az „új Potthast" kirekeszti az oklevéltárakat (a nagy sorozatok kivételével), de az elbeszélő kútfőkön kívül felveszi a társadalmi fejlődést tükröző jogi, továbbá a filozófiai, teológiai, misztikus, tudományos, technikai műveket és a történelmi tartalmú költeményeket is. Az időhatár az általános 1500-on túlmegy Magyarország, Csehország és Jugoszlávia esetében 1526-ig, Litvániánál 1569-ig, Havasalföldnél és Moldvánál 1601-ig, Oroszországnál 1648-ig. Az egyes címszavak a szerző neve és a cím (illetve a tárgyi címszó) után a forrás rövid jellemzését adják latinul, majd kéziratait *(Mss.)*, kiadásait *(Edd.)*, fordításait *(Transl.)* és irodalmát *(Comm.)*.

A magyar anyag elkészítésére a Történettudományi Intézet kapott felkérést; ez Mályusz Elemért bízta meg a munka megszervezésével. (L. tőle: Beszámoló a „Comité Scientifique du Répertoire des Sources Historiques du Moyen Age" 1956. évi római konferenciájáról, *Az MTA Társad.-Tört. tud. Osztályának Közleményei* 1957. 145—152.; *Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi*, uo. 1973. 105—112.) Kívánságára a hazai elbeszélő kútfőket Kumorovitz B. Lajos, a külföldieket Mezey László, a jogi emlékeket az alulírott dolgozta fel. A szükséges latin fordításokat s azok ellenőrzését a néhai Holub József és Juhász László végezték el. Sajátos módon (a szabályzat egyik kiadásának a középkort a mai Romániára nézve 1601-gyel záró passzusa alapján) az Erdéllyel valamilyen kapcsolatban volt humanista írók is bekerültek a műbe, mint Baranyai Decsi János, Johannes M. Brutus vagy Csanádi Demeter. Ezeket a román nemzeti bizottság dolgozta fel, kifogástalanul. A szerzők neve nem szerepel a címszavak alatt, ezekért az illető nemzeti bizottság vállalja a felelősséget.

Eddig az I. kötet (Series collectionum, Romae 1962.), a II. (Fontes A—B, Romae 1967.) és a III. (Fontes C, Romae 1970.) jelent meg. Reméljük, mihamar követi a többi is, történetírásunk nagy hasznára.

Bónis György

Az „Il Transilvano" külföldön és itthon. A Diruta kutatás mai állása. Jelen cikkem megírására két nyomós ok vezetett. Az egyik az, hogy a címben szereplő 16. századi zenepedagógus és zeneszerző magyar vonatkozású művének egyre növekvő hírnevét itthon is tudomásul vegyük. A másik ok, hogy korrigáljam a művel kapcsolatban elterjedt számos téves adatot.

Az *Il Transilvano* hírnevének megalapozása nem magyar, hanem külföldi tudós nevéhez fűződik. A rostocki Krebs Károlynak egyetemi disszertációja (1892), a *Girolamo Diruta's Transilvano. Ein Beitrag zur Geschichte des Orgel- und Klavierspiels im 16. Jahrhundert* alapjában változtatta meg az *Il Transilvano*val kapcsolatos véleményt. A tanulmányról készült különlenyomat (1893), mely birtokomban van, Dirutát Európa első zenepedagógusaként üdvözli és művét mérföldkőnek, felbecsülhetetlen forrásnak mondja. Mivel nemcsak ismerteti és nemcsak tartalmi kivonatát adja, hanem elemzi, mérlegre teszi és ezáltal össze is hasonlítja a *Transilvano*t a kortársak más ehhez hasonló kezdeményezéseivel, azt kell mondanunk, hogy Diruta teljes megértéséhez mindmáig elengedhetetlen a Krebs tanulmány ismerete. Ez az értékítélet annál is feltűnőbbnek tűnhetik, mert disszertációja közel 100 évvel ezelőtt jelent meg. Neki köszönhető, hogy külföldön is itthon egyaránt az *Il Transilvano*ra irányult mindazon tudósok figyelme, akik az orgona és billentyűs hangszerek tanításának, technikájának, módszerének történeti kialakulását kutatták.

Ha nem is azonnal, de 15 évi késéssel a Krebs disszertációnak hazai visszhangja is akadt. Kropf Lajos az *Erdélyi Múzeum*ban (1907. 393—96.) beszámolt a rostocki tudós tanulmányáról és külön felhívta a hazai történészek és kutatók figyelmét, hogy

nemcsak KREBS, de F. J. FÉTIS is a *Biographie universelle des musiciens*-ben (1860!) említést tesz a bolognai Liceo Musicaleban őrzött 1612. kiadású *Il Transilvano*ról, amely épp hazai viszonylatban tartalmaz új adatokat BÁTHORY Zsigmond reneszánsz műveltségéről. KREBS ui. az 1597-es kiadású British Muzeum tulajdonában levő példányt használta, melyben nem található a mecénás fiatal fejedelemhez intézett ajánlás. Épp ennek a dedikációnak és keltezésének (1593. ápr. 10.) problémája indította el a lázas keresést az első kiadás példányainak felkutatására. KROPF tehát azoknak az érvelését fogadja el, akik a későbbi kiadásokban is megtalálható ajánlás dátumából egy 1593-as eredeti nyomtatvány létezését bizonyosnak vették. Ezt az érvelést EITNER így fogalmazza meg: »Die erste Ausgaben *muss* um 1593 erschienen, denn mit diesem Jahre ist die Dedicat in der Ausgabung von 1612 gez.". (Biographisch-Bibliografisches Quellen-Lexikon. Leipzig, 1900. III. k. 209. l.). Ezt a feltevést, bármennyire megalapozottnak is látszott, egyetemlegesen csak akkor fogadta el a tudományos közvélemény, amikor évtizedekkel később ismertté vált a már elveszettnek hitt eredeti, első kiadás. A kérdés első sorban a magyar reneszánsz kutatók számára jelentett izgalmas feladatot.

Az mindenképpen észrevehető, hogy KREBS hatására egyre több francia, olasz nyelvű tanulmány foglalkozik a századfordulóban a DIRUTA témával. Könyvekben, lexikonokban megjelent cikkeiket az egyetemes bibliográfiák pontosan felsorolják. Közülük kiemelem HARASZTI Emil francia, olasz írásait. Mind megegyeznek abban, hogy elfogadják KREBS megállapításait és az *Il Transilvanot* az európai zenekultúra kialakulásának szemszögéből nézve alapvető műnek tekintik.

A zenetörténészeken, a zenelelmélet és zenepedagógia kutatóin kívül azonban elismeréssel kell szólnunk azokról a könyvtárkutatókról és tudós műgyűjtőkről is, akik hivatásszerűen, időt és pénzt nem kímélve igyekeztek az eredeti kiadás nyomára bukkanni, a megtalált példányok lelőhelyéről, adatairól beszámolni, sőt a magán kézben levő ősnyomtatványt megvásárolni. Hogy ez a lázas keresés még ma is sikerrel jár, mutatja pl. az, hogy 1950-ben Washingtonban vásárolták meg a ritkaságszámba menő első kiadás egy darabját. A hírt megemlíti FALVY Zoltán is s *Studia Musicologiá*ban megjelent cikkében: *Diruta- Il Transilvano, 1593.* (1969. XI. t. 123.), melyre különben még vissza kell térnem.

Ahhoz, hogy valaki az *Il Transilvano*val — még hozzá az első kiadásnak, az 1593-asnak egy példányával — behatóan foglalkozzék, nem kell külföldre menni. Épp ennek hangsúlyozása a jelen beszámoló egyik célja. Ennek ugyanis megvan a maga könyvészeti érdekessége és hazai története. Kezdem APPONYI Sándorral, aki a *Hungarica* utolsó kötetében (Neue Sammlung, München 1927. 48. l.) írja: tapasztalván, hogy az Il Transilvano mennyire ismeretlen a magyar bibliográfusok előtt, mindent megmozgatott, hogy azt megszerezze gyűjteményébe. Az első kiadás egy nagyon megviselt példányával először 1870 körül találkozott egy római régiségkereskedőnél. Ezt később egy 1625. kiadásúval cserélte ki. Ez ma is megtalálható a Hungaricaban.

Sokkal szerencsésebb volt ezen a téren RÁTH György. Ő ugyanis megvásárolta az első kiadás egy gyönyörű, teljesen ép példányát, melyet felbecsülhetetlen értékű gyűjteményével együtt a Magyar Tudományos Akadémiára hagyott. A MTA könyvtárában természetesen minden kutató rendelkezésére áll ennek ellenőrzése. Annál érthetetlenebb, hogy HARASZTI Emil egy olasz nyelvű cikkétől, valamint LAKATOS István Bukarestben megjelent rövid beszámolójától (Zenetörténeti Írások. 1971. 5. l.) eltekintve hazai zenetörténészeink és kutatóink erről a világviszonylatban is ritkaságnak tekintett reneszánsz kincsünkről nem tesznek még említést sem, a jelek szerint azért, mert nem ismerik, illetve nem tudják, hogy itthon is hozzáférhető. Erre enged következtetni pl. az, hogy hazai viszonylatban egyedülálló könyvében PERNYE András, a neves zenetörténész Dirutáról szólván megjegyzi, hogy az *Il Transilvano* megjelent fakszimile

kiadásban és nem említi, hogy bárki hozzáférhet itthon is. Lehet, hogy tévedek, de ismervén precizitását, bizonyosra veszem, hogy erre az adatra kitért volna a lábjegyzetekben. *(Előadóművészet és zenei köznyelv* Bp. 1974. 142.). Sokkal világosabb és egyértelműbb viszont FALVY Zoltán említett cikke, aki még külön ki is emeli, hogy az általa ismert két (!) első kiadású példány Amerikában, illetve Rómában található: „... ci sono allora due copioni conosciuti, l'uno si trova in America, l'altro in Europa...", vagyis a cikkében említett római Lancisiana könyvtárban. Pedig a *Magyar Zenei Lexikon* is rögzíti, hogy az *Il Transilvano* az MTA könyvtárában is megtalálható. Kincsünket regisztrálja a legtekintélyesebb nemzetközi repertoire, a RISM a 417. 1. D 3134 jelzet alatt, jelezvén, hogy a rendkívül ritka első példány Román és Washingtonon kívül az MTA könyvtárában is megvan. *(Repertoire International des Sources Musicales.* Bärenreiter 1972.)

Az Akadémia kézirattárában őrzött *Il Transilvano* kortörténeti és zeneelméleti anyagának feldolgozása zenei és irodalmi szakértők bevonásával folyamatban van. Addig is, míg eredményeinkről beszámolhatunk, szólni kell néhány olyan helytelen, vagy több évszázados tévedésen alapuló állításról, melyet egyik kutató a másiktól vesz át és ezzel akaratlanul is megtéveszti a kérdéssel foglalkozót.

Mindenekelőtt megemlíteném a mű címével kapcsolatos tévedések egész láncolatát. A félreértésre az ad okot, hogy a „transilvano" szó a címben is szerepel és a dialógus formában előadott traktátus egyik szereplője is „transilvano". Innét van az, hogy sokan — neves zenetörténészek is — hol az interlocutortól eredeztetik a mű címét, hol a címben szereplő *Il Transilvano*t teszik meg a dialógusban megszólaló interlocutornak. E félreértések eloszlatására a választ maga DIRUTA adja meg, méghozzá két helyütt is. Az előszóban a következőket olvashatjuk: „...mi proposi raccomandarla (t. i. a művet) a V. Altezza Serenissima, come a Prencipe meritissimo di quella Provincia, il cui titolo, e nome porta seco il Libro." A 35. lap utolsó bekezdésében újra visszatér műve címének magyarázatára: „Per la dependenza, che porto a quel Sereniss. Prencipe e per la tutela, che sotto il nome suo puo haver questa Opera voglio dedicarnegliela..."

Miután a könyv címében szereplő „erdélyi" azonosítását DIRUTA jóváltából tisztázottnak kell tekintenünk (vagyis Il Transilvano egyenlő BÁTHORY Zsigmond fejedelemmel), áttérhetek egy ugyancsak évszázadokra visszanyúló tévedés korrigálására. Ez az interlocutor személyével van kapcsolatban. A kiindulópontot 1789-ben kell keresnem, méghozzá az angol BURNEYnek *General History of Music* Londonban megjelent művében, melyben az *Il Transilvano*val kapcsolatban a következőket írja: „In 1615 was published at Venice in folio a book entitled il Transilvano, a dialogue between the author, and his scholar a prince of Transilvano, by Girolamo Diruta." Hogy az interlocutor maga az erdélyi fejedelem, aki egyúttal DIRUTÁnak tanítványa, szó szerint átveszi FORKEL (1792), GERBEN (1812), a pozsonyi származású olasz Pietro LICHTENTHAL (1826), WEITZMANN (1860—65), PROSNITZ (1879). Még ezeket is túlszárnyalja C. STAINER, aki *Grove Dictionnary of Music II.*-ben azt írja, hogy a mű BÁTHORY Zsigmondnak itáliai útja alkalmából keletkezett (tudott dolog, hogy Zsigmond soha sem járt Itáliában). Az *Il Transilvano*nak legtudományosabb ismertetője elméleti és gyakorlati tanításának mind máig legalaposabb szakértője, KREBS professzor is helytelen következtetésre jut a kérdéssel kapcsolatban. Szerinte a könyv címének *Il* Transilvanoja és a műben gyakran szereplő *un* Transilvano ugyanaz a személy. Véleményét azzal indokolja, hogy DIRUTA kortársai gyakran használták ezt a módszert. Példákat is hoz fel: V. Galilei (Vineggia 1568.): Il Fronimo, vagy E. Bottrigari (Ferrara, 1602): Il Melone... ezek a címek egy-egy interlocutor nevét őrzik, épp úgy, ahogy DIRUTÁnál az *Il Transilvano* a dialógusban szereplő „erdélyi" nemestől való. (I. m. 316). Ez a vélemény is szívósan él tovább szinte napjainkig. PERNYE András említett könyvében is rábukkanunk:

...„a mű szokatlan címét onnét nyerte, hogy a dialógusformában előadott traktátus egyik szereplője egy erdélyi nemesember." (i. m. 142. l.).

A felsorolt szerzők véleménye onnét ered, hogy nem érzékelik az Il és az un közötti árnyalati differenciát. Hogy a dialógusban szerepeltetett „un transilvano" nem azonos a címben található „Il Transilvanoval" az abból is nyilvánvaló, hogy a szerző többször is hangsúlyozza, hogy ez az „un"-nal jelzett személy csak megbízottja, követe az erdélyi fejedelemnek. Ha pedig azoknak a véleményét vizsgáljuk, akik még tovább mennek és az „un" mögött egy meghatározott személyt keresnek, még hozzá JOSIKA Istvánt, akkor erre csak azt válaszolhatjuk: mindez csupán feltételezhető, de nem bizonyítható! Az azonosítás hipotézise VERESS Endre szóbeli közléséből származhatik, amit APPONYI (i. m. 50. l.) jegyzeteiben rögzített is. Erre HARASZTI is utal és valószínűleg így került be a *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*ba (1954. III. 555—59.), mely cikk az ő neve alatt jelent meg. Itt a hipotézisből már határozott állítás lett: nem lehet más, csak JOSIKA I. kancellár. Ennek lehetőségét különben én sem zárom ki, csak bizonyíthatóságát vonom kétségbe. Annál is inkább, mert az 1609-ben megjelent második rész megírásakor — melyben szintén „transilvano" az egyik interlocutor — JÓSIKA már nem élt, közben ui. fejedelmi „barátja" kivégeztette. Ha tehát egészen szabatosan fogalmazunk, akkor legfeljebb azt mondhatjuk, hogy DIRUTA az első részben valószínűleg a BÁTHORY Zsigmond üzenetét közvetítő Jósikát szerepelteti név nélkül, de természetesen minden szava a szerzőtől való: DIRUTA írta a dialógust, előre átgondolva a tanmenetet.

Végül tisztázni szeretném az első és a későbbi kiadások közötti állítólagos eltérésekről szóló tévedéseket, vagy pontatlan állításokat. Ezt is nyomon lehet követni. A kérdést mindig az dönti el, hogy a művel foglalkozók melyik kiadás alapján számolnak be tanulmányaikban. Pl. KREBS megjelöli, hogy ő a British Muzeumban őrzött 1597. kiadást használta. APPONYI az 1625. egy példányát vásárolta meg. Ezekben tényleg nem található a BÁTHORYhoz szóló ajánlás. Ebből azonban nem következik az, hogy *csak* az első közli, ahogy pl. FALVY írja: „...*solo* essa (t. i. 1593) contiene la dedica al principe". (I. m. 123.) Hogy a későbbi kiadások között is van olyan, amelyben megtalálható a dedikáció, bizonyítani tudom egy kezemben levő fotókópiával, mely 1612. évben kiadott könyvről való: In Venetia, Appresso Giacomo Vincenti. MDCXII. (Bibliotheca Landsbergiana.) Arra még nem tudok választ adni, hogy miért maradt ki egyikből, másikból. Későbbi kutatások talán erre is fényt derítenek majd. Talán ZSIGMOND fejedelem sorozatos kudarcaival, lemondásaival, eltűnéseivel magyarázható? Ha erre nem is, de arra mindenképpen választ tudok adni, hogy KREBS professzor tényleg kétségbevonta-e az 1593-as kiadás létezését, ahogy ezt FALVY írja: „Il Krebs trovo discutibile l'esistenza della prima edizione". Íme KREBS válasza disszertációjának 314. lapján: „Fétis glaubt, die erste Ausgabe sei vom Jahre 1593. Das kann schon richtig sein... Ein andere von 1612 mit dem Widmungsbrief auf dem zweiten Blatt: Al Serenissimo Prencipe di Transilvania il Signor Sigismondo Battori." Az idézett KREBS-mondat helyreigazítja FALVYnak azt az állítását is, hogy egyedül SBARAGLIA tárgyal az első, 1593-ban megjelent kiadásról: „...anche piú tardi pure ci era un solo autore che si riferisce all'edizione del 1593: 10 Sbaraglia nei suoi supplementi..." (1908!). Fétis alapján (1860!) beszámol róla tehát KREBS, sőt nálunk KROPF is, ahogy idézett cikkéből nyilvánvaló.

Ugyanide tartozik még annak tisztázása is, hogy vajon van-e az első és a későbbi kiadások között *szövegeltérés*? Erről mindaddig nem tudtunk, míg FALVY nem hívta fel rá a figyelmet: „Sfogliando il libro ho scoperto *certe differenze* rispetto alle edizioni posteriori..." (I. m. 123.) Mivel a cikk írója nem közölte, hogy milyen későbbi kiadásokkal hasonlította össze, sem azt, hogy melyek és milyen mérvűek ezek az eltérések,

a kérdésre világos választ nem tudok adni. Saját vizsgálataimból mindössze azt a következtetést tudom levonni, hogy az általam átnézett szövegek között egyedül néhány rövidítés között van eltérés és más betűformákat használtak az első, illetve a későbbi kiadásokban. Nemcsak a lapok számozásában nem találtam eltérést, de még egy hangjegyben sincs különbség pl. az MTA-ban őrzött 1593-as és az említett 1612-es példány között.

A DIRUTA-kutatás mai állásáról szóló rövid összefoglalásnak legfőbb célja az, hogy a hazai reneszánsz kutatók előtt igazolttá tegyük az *Il Transilvano*val kapcsolatos eddigi álláspont revideálásának szükségességét. De azt is bizonyítani kívántam, hogy épp az MTA-ban őrzött, nemzetközileg is nyilvántartott példány alapján nekünk is behatóan kell foglalkoznunk Európa egyik legismertebb orgonaiskolájával. A fentiekből nyilvánvaló, hogy a kérdés külföldön is napirenden van. Ezt igazolja az *Il Transilvano* első és második részének fakszimile kiadása: Bärenreiter Verlag 1612. (I. rész) és 1622. (II. rész), valamint a bolognai Bibliotheca Musica gondozásában az 1593. alapján. Úgy gondolom, elérkezett az idő, hogy megbecsülve saját múlt és jelen értékeinket, magunk is részt vegyünk az egyetemes reneszánsz kultúra feltárásában, különösen olyan esetben, amikor velünk van szoros kapcsolatban, mint az itt tárgyalt Il Transilvano.

BARLAY Ö. SZABOLCS

Az MTA és KM Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről (1974 július—1975 június). E két félév alatt jelentős események történtek a Bizottság életében és szervezetében. Ezekről — a hosszú időszakra való tekintettel — mégis csak vázlatosan tudunk beszámolni.

Szeptember 30-án a Bizottság a JUHÁSZ Erzsébet és VOIT Krisztina szerkesztésében készülő *Magyar Könyvszemle*-repertórium tervével foglalkozott. A tervezet elbírálására HAVASI Zoltán vezetésével bizottságot bízott meg. Második napirendi pontként MEZEY László számolt be a Fragmenta codicum eddig elért eredményeiről. A töredékek felkutatása és feldolgozása az 1973 őszén ismertetett, és a *Magyar Könyvszemlé*ben is közzétett (1973 2. sz. 211—213.) feldolgozási szabályzat szerint haladt. A munka az Egyetemi Könyvtár (Budapest) már rendelkezésre álló és kötéstáblákról folyamatosan lefejtett kódextöredékének (kb. 250 db) feldolgozásával kezdődött. A terv megvalósításához a feldolgozásban résztvevő munkatársakon, tanítványokon kívül a Kulturális Minisztérium (a továbbiakban KM) anyagi támogatással, az Eötvös Kollégium és az ELTE Régi Magyar Tanszéke helyiség-biztosításával, a budapesti Egyetemi Könyvtár főigazgatója és munkatársai az anyag hozzáférhetővé tételével járultak hozzá. A töredékek lefejtése és restaurálása is az Egyetemi Könyvtárban folyt. Az ilyen vállalkozásnál nagy jelentőségű rendszerező, nyilvántartó munka NYÉKHELYI Tiborné érdeme. A továbbiakban MEZEY László a feldolgozás módszerét (műfaji csoportosítás, kormeghatározás) és számszerű eredményeit ismertette.

A munka tudományos eredményeiről 1974. okt. 9-én, a Bizottság felolvasó ülésén számolt be. Az eddig lefolytatott munkának, néhány verifikált korai emlék textológiai értékén túl az a legnagyobb jelentősége — ami egyben a munka fontosságának elsőrendű bizonyítéka is —, hogy a megvizsgált töredékeknek kb. 60%-nál valószínűsíthető a magyarországi keletkezés vagy egykorú használat. Különösen örvendetes, hogy a 32 db 1200 előtti töredék közül is 9—10 darabnál tételezhetjük ezt fel.

A Bizottság második őszi felolvasóülésén (nov. 11) BOTKA Ferenc az irodalmi szakbibliográfia kérdésével foglalkozott. Előadása a Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai

Füzeteinek célkitűzéséhez kapcsolódott. E füzetek közvetlen motívuma az volt, hogy ideális szerzeményezési programot adjanak az 1712 utáni magyar irodalom fejlődését dokumentáló könyvtár számára. Közvetett, tudományos bibliográfiai célja azonban e kor szépirodalmi szövegeinek dokumentálása.

Az 1974 nov. 18-án sorra került rendes ülésen MEZEY László elnök bejelentette a Bizottság szervezetének átalakulását. A továbbiakban a Bizottság az MTA és a KM közös szerveként működik. Bejelentette még, hogy az MTA I. Osztálya a lemondott V. KOVÁCS Sándor helyett a titkári teendők ellátásával VIZKELETY Andrást bízta meg. — ZIRCZ Péter a KM részéről üdvözölte a Bizottságot. Az 1970. évi könyvtárügyi konferencia megállapításaiból kiindulva ismertette a tudományos könyvtárak és a könyvtári kutatás előtt álló főbb feladatokat és kezdeményezéseket. A könyvtárpolitika egyre nagyobb mértékben az intenzív fejlesztést teszi lehetővé. A Kutatáspolitikai Szakbizottság elemzései is elsősorban arra hívták fel a figyelmet, hogy nincs meg a megfelelő kapcsolat a könyvtári kutatások és a tudományszervező intézmények között. Elsősorban ezen a téren, a kutatások hazai és nemzetközi koordinálásában, támogatásában és a tudományos káderfejlesztésben szeretne a KM a Bizottsággal együttműködni. A hozzászólók hangsúlyozták, hogy a tudományos életben is messzemenő kölcsönhatás áll fenn, és a könyvtárakban folyó tudományos munkától nagyon sok függ az alapkutatásokat értékesítő szaktudományok területén (MEZEY László). Az elvi szempontok és a gyakorlat közelebb hozása éppen a Bizottságban együttműködő testületektől (MTA, KM, nagykönyvtárak) várható (HAVASI Zoltán). A nagykönyvtárak jelenlevő képviselői (PAJKOSSY György, REJTŐ István) az intenzív fejlesztés és működés kívánalmainak megfelelő lehetőségek megteremtését kérték a Minisztériumtól, hangsúlyozva, hogy a káderkérdés nemcsak az egyetemi képzés, az utánpótlás kérdésében (KISS István), hanem a meglevő káderek kihasználásának kérdésében is vizsgálandó.

1975 első munkaülésén, január 23-án MEZEY László előterjesztette a Bizottság 1975. évi munkatervét, amelyet a Bizottság elfogadott és még néhány téma felvételét kérte. — Az ülés második pontjaként BORSA Gedeon és HERVAY Ferenc számolt be a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* II. kötetének munkálatairól (vö. *Magyar Könyvszemle* 1972. 1—2. sz. 130.), amely az 1601—1635 időszakra terjed ki és 720 nyomtatvány leírását, valamint 50 műnek a hazai nyomtatványok közül való kizárását fogja tartalmazni. A tételek bibliográfiai és tartalmi-elemző leírása elkészült. Az egységesítés munkája, az első kötetből ismert tízféle mutató és a címlap-fakszimilék az év végére elkészülnek.

Március 23-án HAIMAN György referált a magyarországi nyomdák betűtípusainak meghatározásáról. Az ezzel kapcsolatos kutatások: a nyomdatermékeknek nyomdához való kötése, e termékeknek az európai nyomdaművészettel való kapcsolatainak kiderítése a magyar művelődéstörténet fontos eszköze. Egészen a betűöntőgépes nyomtatás koráig (1860—70) a típusok jól definiálhatók és többnyire forrásukig visszavezethetők. Az előadás ezután vetített képek segítségével a 17. sz. közepétől a 18. sz. közepéig erdélyi nyomdákban előállított produktumok vizsgálatából leszűrhető eredményeket ismertette. A hozzászólók hangsúlyozták, hogy ezt a jelentős munkát mind időben, mind földrajzilag ki kellene terjeszteni, és ehhez, főleg a fiatal könyvtárosok köréből, munkatársakat kellene megnyerni (BORSA Gedeon, KENYERES Ágnes, CSAPODI Csaba). MEZEY László javasolta, hogy a témát nagyobb nyilvánosság előtt újból meg kellene tárgyalni. A következőkben BORSA Gedeon a 18. századi hazai nyomtatványok bibliográfiai nyilvántartásbavételéről tett jelentést. A gyűjtés az 1711 utáni nyomtatványokra terjed ki, a KM támogatásával folyik. A gyűjtés az OSzK-ban és a budapesti Egyetemi Könyvtárban befejeződött (10.000, ill. 6.000 példány), több vidéki nagykönyvtárban folyamatban van. Eddig mintegy 30.000 példányt vettek nyilvántartásba, melyek

közül 5—600 bibliográfiailag ismeretlen. Külföldön eddig csak kezdeti — bár bíztató feltárások folytak. Ezután Borsa Gedeon az egyházi gyűjtemények könyvritkaságainak összeírásáról számolt be, ami 1972-ben miniszteri utasításra indult el. 1974 során a központi egyházi gyűjtemények (kb. 30 könyvtár mintegy 1.5 millió állománnyal) a bejelentésnek eleget tettek, és a védettségi eljárás is elindult. Nehézkesebb az egyházközségi gyűjtemények nyilvántartása. Az eredmény azonban így is jelentős. Az ősnyomtatványok száma pl. a Sajó—Soltészné-féle katalógushoz viszonyítva kb. 150 db-bal szaporodott. A gyűjtés meggyorsítására és megbízhatóvá tételére Szentmihályi János, Mezey László és Tarnai Andor tett javaslatokat. Az ülés utolsó napirendi pontjaként Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára számolt be a szomszédos országokban végzett könyvtörténeti kutatásokról. A külföldre került magyarországi kódexek felkutatását az MTA Középkori Munkabizottsága kezdeményezte. Az eddig kapott UNESCO támogatásra a jövőben sajnos nem lehet számítani. A továbbiakban ismertették a külföldi kódexkutatás nehézségeit (az anyag feltáratlansága, a tárak rövid nyitvatartási ideje stb.) és az egyes országokban elért eredményeket és az ottani további lehetőségeket. A hozzászólások nagyrészt a különböző könyvtárak, akadémiai intézetek részéről folyó külföldi könyvtári kutatások koordinálásával, nyilvántartásával és a jelentések hozzáférhetővé tételével foglalkoztak (Havasi Zoltán, Vizkelety András).

A Csapodi-házaspár spanyolországi és svédországi tanulmányútjáról külön felolvasó ülésen számolt be február 5-én. Céljuk általában magyar vonatkozású középkori kéziratok verifikálása, ill. Vitéz János és Mátyás király könyvtárába tartozó kéziratok azonosítása volt. Legnagyobb érdeklődést a spanyolországi új Janus Pannonius-kódex felfedezése váltotta ki (Horváth János). Az eredmények publikálása várható.

A félév második felolvasó ülésén, április 21-én Komjáthy Miklósné a *Magyar Könyvészet* 1921—1944 előkészületeit ismertette. Ez a Horthy-korszakot felölelő bibliográfia rendkívül fontos hiányt fog megszüntetni a magyar könyvészet rendszerében, bár a kisnyomtatványok (plakátok, röpiratok stb.) regisztrálására nem terjed ki. A megjelenés 1980-ra várható.

Június 17-én a Bizottság kibővített munkaülést tartott és megtárgyalta az 1976—80 közötti magyar könyvtári kutatások tervét Papp István (Országos könyvtári kutatási terv) és Zircz Péter (A könyvtári kutatások fejlesztése) tervezete alapján. A tervezeteket Havasi Zoltán az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottságának elnöke vezette be. Ismertette a könyvtári kutatások tervezése és végrehajtása terén eddig elért eredményeket és kiemelte Kőhalmi Béla, Mátrai László és Mezey László érdemeit mind az alapkutatások szorgalmazása, mind a képviselt művelődéspolitikai koncepció terén. A hozzászólók egyrészt a könyvtári tudományos munka jellegével (Rejtő István, Mezey László, Havasi Zoltán, Nagy Ernő, Kókay György), másrészt a tudományos könyvtárosképzés kérdéseivel foglalkoztak (Tóth Gábor, Mezey László, Voit Krisztina, Vizkelety András, Németh Mária, Tóth András, Rejtő István, Hiller István). Havasi Zoltán, Papp István és Zircz Péter a vitát összefoglalva megállapították, hogy a tervezetek ellentmondást nem váltottak ki, csak kiegészültek. A javaslatok alkalmazása, amelyeket már minden illetékes fórum jóváhagyott, a KM feladata. Ezek alapján irányelvek készülnek a könyvtárak számára. Gyakorlati kérdésekben, a végrehajtás során, a KM továbbra is számít a Munkabizottság segítségére. Zircz Péter végül országos kutatói konferencia összehívását javasolta. Mezey László megköszönte az előadók és hozzászólók részvételét és ajánlotta, hogy a Papp István tervezetében szereplő országos kéziratkataszter kérdését ősszel munkatervi pontként tárgyalja meg a Bizottság.

Vizkelety András

SZEMLE

Csapodi Csaba: A „Magyar kódexek" elnevezésű gyűjtemény (K 31—K 114). Bp. 1973. MTA Könyvtára. 133 l. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai, 5.)

Csapodi munkája már az ötödik kötet abból a figyelemre méltó sorozatból, amelyet az *MTA Könyvtára Kézirattárának katalógusai* címen ismerünk. Könyvtári katalógusok közzététele mindig megsokszorozza a kutatási kedvet, mivel áttanulmányozásuk és rendszeres használatuk nincsen többé helyhez és időhöz kötve, és a könyvtárhasználat pillanatától kezdve mindenki biztonsággal mozoghat szakterületén. Kézirattári katalógusok publikálása még fokozottabb előnyökkel bír azáltal, hogy a kéziratos forrásanyagok lelőhelyei (elméletben) egyediek, és az ott őrzött anyagok (esetleges másolatvoltuk ellenére is) megmaradnak raritásoknak. Mindezekből nyilvánvaló, hogy a szakszerűen elkészített kézirattári katalógus felér egy ismeretlen forrásgyűjtemény tudományos értékű feltárásával, természetesen a katalógus-műfaj határain belül.

Csapodi Csaba könyve ebbe az igényes kategóriába tartozik: precíz alapossággal írja le anyagát, mindenre kiterjedő, jó felépítésben, mégpedig így: új és régi jelzet, név vagy cím, évszám, nyelviség (magyar stb.), pergamen vagy papír, méret, terjedelem (feltüntetve minden eltérés: téves fóliálás, hiányok, kötéshibából eredő sorrendi zavarok, hasáb stb.), az írás ductusa (paleográfiai meghatározás, kezek száma), díszítés (lapszéldíszek és iniciálék is), kötés, újrakötés (ez esetben a restaurátor neve), a készülés helye, a megrendelő vagy egyúttal a possessor megnevezése, a kézirat tüzetes tartalmi leírása (fólió, cím, szövegkezdet, explicit, a tulajdonosok bejegyzései (és az ezekhez fűzött megjegyzések), kiadás, bibliográfia, mikrofilm.

Mondani sem kell, hogy az alaposság itt felbecsülhetetlen érték, mivel az Akadémiai Könyvtár Kézirattára az ország egyik leggazdagabb régi magyar gyűjteményét mondhatja magáénak. A szerzőnek tehát a bibliográfiai feltérképezés során számos olyan középkori kódexről, nyelvemlékről, illetve (a kollekcióba bekerült) XVII—XVIII. századi régi magyar irodalmi műről kellett pontos leírást adnia, melyeknek nyelvi tarkasága, másolási és bekötési sajátosságai próbára teszi még a legképzettebb szakembert is, ha nincsen eléggé felvértezve nyelvészeti, történeti, irodalmi, klasszika-filológiai és még ki tudja hányféle speciális szakismerettel, miközben biztos paleográfiai tudással kell olvasnia, megfejtenie, és alapos könyvtári jártassággal bibliografizálnia anyagát.

Elismeréssel mondhatjuk, hogy Csapodi sohasem hagy cserben megbízhatóság tekintetében, munkája ennyiben kielégíti tehát jogos várakozásunkat. Az már más kérdés és nem is lényegi dolog, hogy néha részletezőbbre, néha pedig szűkszavúbbra sikerül egyes tételek kidolgozása, vagy véletlenül elkerüli figyelmét szövegkiadásra vonatkozó adat. Lássunk mindegyikre egy-egy példát. Következetlen Csapodi — de nem a használhatóság rovására —, amikor a K 31. jelzetű *(Besztercei Szójegyzék)* tételnél a *Díszítés*-hez odaírja lakonikusan, hogy „19 díszes, tollrajzú iniciálé" (7. l.), ugyanakkor a K 42. *(Czech-kódex)* esetében nem kevesebb, mint 55 fólió-lelőhelyet sorol fel azért, mert ott szintén iniciálék találhatók (20. l.).

A kiadások számbavételekor a K 97. jelzetű kéziratnál *(Petrőczi Kata Szidónia versei)* mind a szerzőnek, mind lektorainak elkerülte figyelmét, hogy a kézirat első kiadója nem Harsányi István és Gulyás József, hanem Jenei Ferenc. Míg ugyanis Jenei a közkézen forgó szöveghagyomány helyett az újonnan felfedezett eredeti kéziratokból elsőként adott ki 33 darabot *Magyar költők. XVII. század* (Bp. 1956. 307—366.) c. antológiájában, addig Harsányi és Gulyás a lappangó auto-

gráfok helyett THALY és TOLDY másolatait publikálták 1915-ben az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben.

Teljesség kedvéért megemlítjük még, hogy a művelődéstörténeti adatokban gazdag, sokfele tanulság levonására alkalmas kéziratkatalógus különféle mutatókkal (possessor-, scriptor- és általános névmutató), jegyzékekkel (rövidítések, konkordanciák), valamint német nyelvű összefoglalóval egészül ki.

V. KOVÁCS SÁNDOR

Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke. Összeáll. BÁNHEGYI Zsolt, BÜKYNÉ HORVÁTH Mária, FEKETE Györgyné, GERZSENYI Istvánné és KOVÁCS Józsefné. Bp. 1973. MTA Könyvtára. 595 l.

A 150 éves jubileumára készülő Akadémiai Könyvtár gazdag gyűjteményének feltárása és a kutatás szolgálatába állítása érdekében az utóbbi években kiváló kötetek és összeállítások egész sorát jelentette meg, amelyek méltán váltották ki a legnagyobb elismerést a bírálók és a használók részéről egyaránt.

A könyvtárba járó kurrens külföldi kiadványokról készített jegyzék azt bizonyítja, hogy az MTA Könyvtárának figyelmét a periodikákról, a tudományos információ legfontosabb eszközeiről nyújtandó tájékoztatás sem kerülte el. Közhelynek számít már annak megállapítása, hogy a tudományos információk mennyisége mily nagy mértékben növekszik; de ebben a helyzetben még kevésbé általános azoknak az eszközöknek a megvalósítása, melyek az eligazodást és tájékozódást megkönnyítik.

A fentieken kívül az a körülmény is indokolttá tette e kiadvány elkészítését, hogy az MTA Könyvtára folyóiratállománya összetételében az utóbbi időben jelentős változás történt. Megszűnt 1785 kurrens külföldi folyóirat cseréje, de ezzel egyidejűleg több száz — a könyvtár profiljához közelebb álló — folyóirattal gazdagították a gyűjteményt. Ennek következtében a korábban kiadott periodikajegyzékek nagymértékben elavultak. A mostani — méreteire nézve is kézikönyvszerű jegyzék — a könyvtár teljes kurrens külföldi periodika-címanyagát tartalmazza. Bár a nyomtatott katalógus elsősorban gyakorlati célból készült, mégis használható bizonyos adatok keresésénél is, mert ezeket is tartalmazza. A tájékozódást szolgálja az is, hogy a periodikák betűrendes része mellett, szakszerinti csoportosítás is található.

A 4.695 külföldi folyóirat leírását és összeállítását tartalmazó kiadvány a Magyarországra járó külföldi folyóiratoknak mintegy egyharmadát foglalja magába. A gondos munkával, szép kiállításban készült jegyzék jelentőségét ez a körülmény önmagában is aláhúzza. Az MTA Könyvtárát használó kutatók e kötet által ismét jelentős segítséget kaptak munkájukhoz.

KÓKAY GYÖRGY

A Debreceni Néplap repertóriuma 1944. november 15—1945. április 6. Összeáll. KIRÁLY László és TÓTH Ferencné. Debrecen 1975. KLTE Könyvtára. 101 l. (Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriumai 1.)

A debreceni KLTE Könyvtára által megindított új bibliográfiai sorozat, a Tiszántúli Időszaki Kiadványok Repertóriuma — amely jelentős folyóiratok, újságok repertóriumainak kiadását vette tervbe — méltán választotta első tagjának a *Debreceni Néplap* hősi korszakának bibliográfiai feltárását. A *Néplap* ugyanis nem csak helyi és nem csak sajtótörténeti jelentőségű újság volt, hanem azáltal, hogy a felszabadult országrész első napilapjaként jelent meg, történeti jelentőségű orgánummá vált. Repertóriális feltárása így egyszerre ünnepi megemlékezés felszabadulásunk 30. évfordulója alkalmából és jelentős eszköz ahhoz is, hogy szolgálatára legyen a történeti kutatásnak. Természetesen tanulságul szolgál egyszersmind a fiatal nemzedéknek is korszakunk születéséről.

A kiadvány PALLÁS Imrének, a *Néplap* mai utódja, a *Hajdú-Bihari Napló* főszerkesztőjének és CSÜRY Istvánnak a KLTE igazgatójának bevezetése után, KIRÁLY Lászlónak, a *Néplap* megindulása történetével foglalkozó írását tartalmazza. Ezeket követi a repertóriális rész, amely az újság valamennyi cikkének és közleményének adatait foglalja magába. A teljességre való törekvést az orgánum és a korszak jelentősége egyaránt indokolja. Az áttekintést és a használatot a témák szerinti világos tagolás könnyíti meg. Nagy segítséget jelent a kötet végén található név- és helymutató is.

A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára által megindított sorozat tervei között a továbbiak során is jelentős folyóiratok feltárása szerepel *(Debreceni Szemle, Magyarok, Csokonai Lapok*, stb.). Az első füzet után — melynek összeállításában a Tiszántúli Református Egyház-

kerület Nagykönyvtára munkatársainak és magának a gyűjteménynek is kiemelkedő szerepe volt — érdeklődéssel várjuk a sorozat folytatását.

KÓKAY GYÖRGY

Scheiber Sándor: Folklór és tárgytörténet. I—II. Bp. 1974. 402, 551 l.

A hazai és külföldi tudományos folyóiratok fáradhatatlan munkatársa SCHEIBER Sándor. Közel négy évtizede jelent meg első írása és azóta több mint ezer és egyszáz kisebb-nagyobb publikációban kutatja, feltárja, elemzi az európai kultúra keleti forrásait, a középkori héber irodalom kézirattöredékekben ránk maradt emlékeit, a magyar irodalom régi és újabb klasszikusait, a magyar-zsidó történetet. E rendkívül széleskörű és eredményekben gazdag kutatói pályának a folklórral és tárgytörténettel foglalkozó anyagát rendezte sajtó alá újabb munkájában.

A szép kiállítású mű első kötete „Folklór" összefoglaló címet viseli. Már az első tanulmányokból kiderül, hogy a szerző egyik legnagyobb érdeme a komplex kutatási módszerek remek alkalmazása. Bibliai történetek korai népmeseelemekkel való kiegészítéséről olvasunk és szinte észrevétlenül a Földközi-tenger medencéjének színes, kavargó, de mindig összefüggő és kibontható kapcsolatrendszeréről kapunk új információkat. Lót lányainak incestusa, Bábel tornyának építése az ősi katasztrófa-félelem terméke volt, véli a zsidó hagyomány. Ebből merítve nyilatkoznak az egyházatyák és későbbi kommentátoraik. Káin és Ábel áldozati füstjéről szóló legenda — melyet Európa számára BYRON népszerűsített — SCHEIBER kutatásai szerint a XII. századi keresztény illusztrátorok találmánya, változatai azonban ókori gyökerekig nyúlnak vissza. A fakitépő Sámson meséje — amelyről nem tud a Biblia —, de számos képi megfogalmazásban találkozhatunk vele, Jézus ószövetségi preexistentiájának áttételes ábrázolása. A bibliai folklórról, annak különféle változatokban való továbbéléséről, helyéről és jelentőségéről SCHEIBER így nyilatkozik: „Vannak emberek, akik hosszú árnyékot vetnek a történelemben... Vannak ilyen könyvek is. A Biblia közéjük sorolandó... Jut belőle az egyetemes folklórra is." Ez utóbbira tekint a szerző, amikor a középkori karaita meseelemeket mutatja be. A karaiták nagy hatással voltak a XVI. századi antitrinitárius gondolkodókra, akik nem csak teológiai, de irodalmi elemeket is átvehettek forrásaikból. Juda *Hádásszi* könyve SCHEIBER Sándor fordításában és a hozzáfűzött jegyzetekkel ezért nem csak a folkloristák, hanem az ideológiatörténészek számára is ismeretlen forrásanyagot szolgáltat. Hasonló értékekkel találkozunk a temetéseken használt démonűző kürtszó szerepének vizsgálatakor, a válljóslás arab-zsidó múltjának felderítését végző tanulmányban.

A középkori anyag legjelentősebb darabja, a szerző tudományos munkásságának egyik csúcsa a legrégibb zsidó dallamleírás felfedezése, szerzőjének azonosítása. A norman prozelyta OBADJA, aki a keresztségben a Johannes nevet viselte, 1102-ben tért át a zsidó vallásra. Pap volt, egyházi műveltségű férfiú, aki Egyiptomba érkezése után a számára ismeretlen zsidó liturgiai zenét neumákban papírra rögzítette. SCHEIBER Sándort e nagy értékű felfedezéséért Obadja szülővárosa, az olaszországi Oppido aranyéremmel tüntette ki.

A keleti és európai középkorból a magyar reneszánszba vezeti olvasóját egy 1511-ben, Budán feljegyzett ünnepi szokás keleti múltját tárgyaló tanulmány. Ezt követően néhány magyar szóértelmezés kapcsán közelebbről is megismerkedhetünk a könyv borítóján látható héber kódexlappal és annak bájos illusztrációjával: a létrán felfelé igyekvő kis szamárral. Lényegében a szóértelmezések közé tartozik az utóbbi években ismét népszerűvé vált Bar-Kochba játék nevének és történetének elválasztása. SCHEIBER megállapította, hogy a játéknak semmi köze sincs az ókori zsidó szabadsághőshöz. A játék és elnevezése Budapesten született.

A magyar tudománytörténet egyik adósságát törleszti a szerző a „Folklór" kötet zárótanulmányaiban. Tisztelettel adózik egykori mestere, a keleti mese jeles kutatójának, HELLER Bernátnak emléke előtt. Rövid életrajzzal és műveinek tudományos értékelésével járul hozzá HELLER helyének kijelöléséhez a magyar tudományban. Rávilágít LŐW Immánuelnek, a nemzetközi tudományos élet egykori vezéralakjának néprajzi jellegű munkáira. Két kisebb dolgozat KOHLBACH Bertalannal és PFEIFFER Izsákkal foglalkozik.

A második kötet „Tárgytörténet". Az összefoglaló cím mögötti tanulmányok azonban sokkal többet rejtenek. A magyar művelődés- és irodalomtörténet tárgykörébe tartozó dolgozatait sorakoztatta fel itt a szerző. SCHEIBER BORNEMISZA-tanulmányai két szempontból is jelentősek. Egyrészt remek filológiai érzékkel

bizonyítja, hogy a nagy magyar reneszánsz szerzőhöz latin közvetítőkön keresztül eljutottak az ókori héber mesekincs elemei. Meggyőzően bizonyítja, hogy PLINIUS, LACTANTIUS, CASSANIUS stb. és a középkori olasz moralisták is hatottak rá. Másrészt felhívja a figyelmet, hogy a korábban már ismert források, mint MELANCHTON, LUTHER művei további párhuzamokat rejtenek, melyeket a BORNEMISZA-kutatók még nem merítettek ki.

E sorok írója nem tagadhatja, hogy különös örömmel látta viszont a szombatos énekek postbiblikus héber vonatkozásait tárgyaló tanulmányt. Ennek útmutató értékét kihangsúlyozandó idézzük SCHEIBER Sándor megállapítását: „az ággádá, hálácha és liturgia nagyobb méretű hatása aligha található a világirodalomban másutt, mint éppen a szombatos énekekben." A magyar reneszánszból néhány kisebb dolgozat vezet át XIX—XX. századi klasszikusainkhoz. Az egyikben PÁPAI PÁRIZ Ferenc *Dictionariumának* címlapképét C. SCHREVELIUS 1661-ben Leydenben megjelent görög-latin szótárának címlapjával azonosítja. Két további írás HERMÁNYI DIENES József *Talmudkompendiumának* példánytörténetével és egyik meséjének forrásával foglalkozik.

GARAY János *Vásárfia* című versének tárgytörténete egyben az írott betű hordozta gondolatok megbecsülésének története. SCHEIBER PHAEDRUSig nyomozza e motívum múltját. PETŐFI cigányadomájának forrása egy 1841-es pesti kalendáriumból került elő. És ezzel már elérkeztünk ARANY Jánoshoz, akinek értelmezéséhez, életrajzának megírásához számos adalékkal járult hozzá SCHEIBER Sándor. ARANY ifjúkori ponyva — olvasmányaihoz kapunk újabb kiegészítéseket, a költő kifejezéseinek, anekdótáinak hátterét világítja meg egy-egy kisebb dolgozat. A kötet legterjedelmesebb írásai MIKSZÁTH és a keleti folklór kapcsolatát bemutató tanulmány, majd az ezt követő tárgytörténeti elemzések. SCHEIBER számos világirodalmi párhuzam felvonultatásával igazolja a „nagy mesélő" tájékozottságát, széleskörű érdeklődését. Ez egyúttal bevilágít az írói alkotóműhely titkaiba is. Iránytűt ad az érdeklődő kezébe, amely a motívumok eredeti forrásától az író zsenijén átszűrt, megújított változatig vezet. A KISS József-tanulmányok központi problémája a költő zsidó reminiszcenciáinak felderítése. Meggyőző az a végkövetkeztetés, miszerint KISS ifjúkorában és élete alkonyán legerőteljesebbek ezek a hatások. Remek filológiai teljesítmény ADY *A nagy cethal* c. költeményének képzettörténeti feldolgozása. Az élő óriás hal hátán megtelepedő emberek története már a középkori arab irodalomban is megjelenik. JUHÁSZ Gyula verseiben felbukkanó bibliai képekkel egy rövid dolgozat foglalkozik. JÓZSEF Attila istenes verseinek tárgytörténeti hátterét és a népdallal való kapcsolatát két írásból ismerhetjük meg. Érdekes bibliográfiai kísérletet végez SCHEIBER Sándor a második kötet befejezéseként. *A Biblia a magyar irodalomban 1945—1973* címmel egy készülő feldolgozás anyaggyűjtését teszi közzé. Ez tartalmazza a megjelölt évkörben kiadott bibliai tárgyú vagy vonatkozású szépirodalmi alkotások jegyzékét. A bibliai könyvek sorrendjébe állított 185 tétel igazolja, hogy az újabb magyar irodalom bibliaérdeklődése nem marad el elődeiétől.

A *Folklór és tárgytörténet* nemcsak gondosan szerkesztett tudományos mű, hanem mindvégig izgalmas intellektuális élményt nyújtó alkotás. A tudós szerző a filológiai aprómunkákat és nagyobb lélegzetű tanulmányokat egységes egésszé fűzte össze, megsokszorozva ezzel az eredetileg egymástól függetlenül megjelent írások értékét.

A munkát SCHEIBER Sándor irodalmi munkásságának bibliográfiája zárja, e sorok írójának összeállításában. A kötetekben való tájékozódást a dolgozatok eredeti lelőhelyének jegyzéke, KATONA Ferenc pontos névmutatója, a képek listája segítik. A mű a Memorial Foundation for Jewish Culture anyagi támogatásával jelent meg.

DÁN RÓBERT

Locke, John: Levél a vallási türelemről. Előszó. R. Klibansky. Bev.: Mátrai László. Bp. 1973. 131 l. (Filozófiai Írók Tára. U. F. XXXIV.)

Az elmúlt években fellendülő hazai ideológiatörténeti kutatás értékes alapszöveggel gazdagodott az *Epistola de Tolerantia* latin-magyar kétnyelvű szövegkiadásával. Az angol John LOCKE Hollandiában 1685—1686 telén remonstráns környezetben írta ezt a művét, amelyben az erasmusi humanista hagyományokból kifejlődött, a gazdag holland polgárság ideológiájává vált viszonylagos vallási türelem elvi és gyakorlati tételeit fogalmazta meg. LOCKE gondolatrendszerének centrumában a feudális kiváltságokat lerázó, de saját érdekszféráját gondosan körülhatároló új polgári társadalom ideái állnak. Felismeri, hogy az állam és az egyházak ügyei nem azonos minőségűek, ezért egymástól távol kell tartaniuk ma-

gukat. Míg az állam minden polgárának jólétével, földi érdekeivel megbízott testület, az egyházak a szabad akaratukból azonos vallást magukénak valló emberek gyülekezete, tehát az üdvözülés körébe vágó, földöntúli dolgok tartoznak rájuk. Mindebből következik, hogyha az állam bármelyik egyházat üldözi, nem tesz eleget feladatának. Az egyházak viszont nem zavarhatják meg az állam rendjét azzal, hogy egymás híveit üldözik, maguknak vagy képviselőiknek másoknál nagyobb jogokat követelnek. LOCKE alapos fejtegetésben bizonyítja igazságát és arra is van gondja, hogy az állam érdekében bizonyos csoportokat kizárjon az általános vallási türelem védelméből. Ezek közé tartoznak azok, akik olyan dogmákat vallanak, melyek ellenkeznek a társadalommal és a jó erkölcsökkel. Azok, akik maguknak a polgári ügyekben másoknál nagyobb hatalmat igényelnek. Azok, akik olyan egyházhoz tartoznak, amelyben mindenki ipso facto idegen állam engedelmessége alá esik. Azok, akik tagadják isten létét. Ezek a különféle szempontokból bizonytalan körvonalú megszorítások csökkentik ugyan LOCKE nézeteinek értékét, mindezek ellenére az *Epistola* fontos állomást jelent a feudalizmus és maradványai ellen küzdő polgári ideológia fejlődéstörténetében.

A kötet előszavában Raymond KLIBANSKY LOCKE e munkájának filológiai és kiadástörténeti hátterével foglalkozik, itt-ott érintve az ideológiatörténeti problémákat is. A McGill University professzora számos kisebb új eredménnyel, megállapítással és bibliográfiai novummal segíti a LOCKE-kutatást. Tanulmányának jegyzetapparátusa további vizsgálódásokhoz nyújt biztos alapot.

MÁTRAI László bevezetőjében összefoglalja a vallási türelem hazai történetét. Megállapítja, hogy a magyar erasmisták, közöttük is elsősorban DUDITH András, felismerik a gondolatszabadság jelentőségét és maguk is híveivé szegődtek. Kiemeli a XVI. század végi Erdély szerepét a tolerancia egyetemes európai története szempontjából. JÁNOS ZSIGMOND fejedelemnek az 1568. évi tordai zsinaton elhangzott kijelentése, miszerint „*a hit a lelkiismeret dolga, erőszakkal semmire sem vittetik*" korszakos jelentőségű a vallási nézeteltéréseket máglyával és kínpaddal honoráló korban. Rámutat, hogy a XVIII. század végén kibontakozó felvilágosodás is érintette a vallási türelem kérdését. E rövid és értékes áttekintés párhuzamokat keres az európai ideológiatörténet állomásaihoz és egyúttal számos újabb kutatási területre hívja fel a figyelmet.

A *Levél a vallási türelemről* HALASY-NAGY JÓZSEF fordításában, Gecse Gusztáv szerkesztésében, az UNESCO támogatásával, a Nemzetközi Filozófiai Intézet kiadványsorozatában jelent meg.

DÁN RÓBERT

Barnett, R. D.: Catalogue of the Permanent and Loan Collections of the Jewish Museum London. London—New York 1974. Harvey Miller — New York Graphic Society, XXVI, 414 l.

A gyönyörű kiállítású, pompásan illusztrált, számos színes képpel díszített mű a londoni Jewish Museum katalógusa. A Múzeumnak 1932-ben vetette meg alapját a Franklin-család magángyűjteménye, amely 1967-ig mint letét szerepelt s ez évben eladásra került. Kb. 1000 darabból áll.

Folyóiratunkat a kéziratok és könyvek fejezete érdekelheti (116—129.). Ennek tudós feldolgozója A. SCHISCHA, a magyar származású, kiváló bibliográfus és könyvgyűjtő, számos fontos könyvészeti és történelmi tanulmány szerzője.

A nyomtatott művek közül hadd emeljük ki a Prágában 1505-ben, vagy 1515-ben nyomott imakönyvet (No. 622.). Eddig egyetlen példánya volt ismeretes az oxfordi Bodleianában, de a múzeumi darab még a *Sir hájjichud ve-hákkávod* és a *Jigdál* szövegét is hozza.

No. 631. Reading of the Shema. Illusztrált kézirat. Reánk való hivatkozással a Nikolsburgban működött Samuel DREZNITZ munkájának tartják. 1752 előtt készült. A könyvecske három generáción át a bécsi Sinzheimek tulajdonában volt. A bibliográfiához hadd pótoljuk: Two Newly Found Works of Samuel Dreznitz. SBB. IX. 1969. 33—40; Grace After Meals. Ed. R. EDELMANN. Copenhagen 1969; SCHEIBER, Művészettörténeti Értesítő. XVIII. 1969. 233.

No. 632. Haggadah. A köpcsényi Chájjim b. Áser Ansel munkája 1769-ből. Koppl b. Mendel Oppert Pozsonyban jiddis nyelven két jegyzetet írt bele az 1848-as zsidóüldözésekről Pozsonyban és Szombathelyen.

A másoló munkásságához a katalógusban feltüntetetthez újabb irodalom: A. A. Barb-Festschrift. Eisenstadt 1966. 515—521; Gedenkbuch der untergegangenen Judengemeinden des Burgenlandes. Tel-Aviv 1970. 121—122; Judaica Bohemiae. VI. 1970. 70; Zeitschrift für die Geschichte der Juden. VIII. 1971. 51—56. Egy 1782-

ben másolt Haggádáját most adta ki facsimilében T. PRESCHEL: The Kittsee Haggadah. New York 1975. További — eddig ismeretlen — munkáiról készülő tanulmányomban kívánok beszámolni. Jelenleg 27 darabot sikerült felkutatnunk.

No. 634. Jonathan Eybeschütz homiliái. Tanítványa, a magyarországi Ábrahám Ofen másolta 1752-ben. A szerző Altona—Hamburg — Wandsbeck főrabbija volt, aki körül éles vallási harcok dúltak.

A szép könyv kitűnő fejezetéért hálásak vagyunk hazánkfiának, három és fél évtizede benső barátomnak.

SCHEIBER SÁNDOR

Dokoupil, Vladislav: Počátky brněnského knihtisku. Prvotisky. Brno 1974 Universitní knihovna, Archiv města Brna, Musejní spolek. 128 l. + 32 t.

Vladislav DOKOUPIL, a brnói Egyetemi Könyvtár régi könyvértékeinek rendkívüli szorgalmú és nagytudású gondozója már eddig is nagyon sokat tett a morvaországi könyvtörténet feltárása terén. Az általa irányított és kezelt több történelmi gyűjtemény kéziratainak, ősnyomtatványainak és 16. századi kiadványainak lankadatlan ütemben történő publikálása mellett (vö. *MKsz* 1971. 381—383.) sort kerít magának ahhoz is, hogy a helyi könyvtár- és nyomdatörténetben is elmélyedjen. Ennek során készült el a közelmúltban a morvaországi kolostori könyvtárak történetét példamutató rendszerességgel és világos szerkezetben ismertető testes kötete *(Dějiny moravských klášterních knihoven.* Brno 1972, 380 l. + 32 t.). Legújabban pedig az alábbiakban ismertetésre kerülő könyvben a 15. századi brnói nyomda történetét foglalta össze.

Erre a munkára különösen azért volt szükség, mert a témát korábban tárgyaló munkák sorra elavultak, mindenek előtt éppen DOKOUPILnak a fentiekben érintett, több évtizedes munkája következtében. Most azután ezek birtokában a korábbi áttekintésekhez képest jóval szélesebb bázisról és összehasonlíthatatlanul korszerűbb módszerrel fejthette és fejtette is ki a 15. századi brnói nyomdászatra vonatkozó mai teljes ismeretanyagot. A fejlődést e téren jól szemlélteti, hogy a legutóbb, 1930-ban készült összefoglalás mindössze nyolc brnói ősnyomtatványról tudott. Az ötvenes évek második felében előbb a lengyel A. KAWECKA-GRYCZOWA, majd e sorok írója három-három korábban ismeretlen ilyen kiadványt publikált. A legfőbb eredményhez azonban természetesen DOKOUPIL módszeres kutatása vezetett a morva könyvtárakban és levéltárakban. Ennek köszönhető, hogy így most már nem kevesebb, mint 22 különböző 15. századi brnói nyomtatványról számolhatott be.

Az 1486-ban alapított brnói sajtó időrendben — Plzen (1479) és Vimperk (1484) után — a harmadik volt cseh és morva földön. Bennünket, magyarokat több szempontból is sok kapcsolat fűz ehhez már csak azért is, mert ekkoriban Morvaország MÁTYÁS király birodalmához tartozott. Egyes, bár nem bizonyított vélemények (pl. FITZ József) szerint a nyomda létrejöttében Johannes FILIPECnek, az olomouci érsekség adminisztrátorának is szerepe volt, aki ezt megelőzően mint MÁTYÁS király egyik kedvelt embere Váradon volt püspök. Akárhogy is történt, a város és az időpont megválasztása igen jó volt, hiszen ekkor a környező országok közül sem Ausztriában, sem nálunk, sem Lengyelországban, sem Sziléziában nem működött könyvsajtó.

A legelső, 1486. október 7-én befejezett *Agenda Olomucensis* után a következő datált kiadvány, THURÓCZY János műve a magyarok történetéről 1488. március 20-án látott napvilágot. Ez különben a műhelynek 42 fametszet felhasználásával a leggazdagabban illusztrált műve. Ezen kívül csupán még egyetlen további, napra pontosan keltezett brnói ősnyomtatvány van, ez pedig a *Missale Strigoniense* 1491. november 21-ről, ahol a két nyomdász neve először tűnt fel: „per... Conradum Stahel et Matheum Preinlin impressores Venetos...". E két magyar vonatkozású nyomtatvány, amely terjedelemben messze kimagaslik e sajtó kiadványai közül, abban is eltér a többitől, hogy egy 1488. évi jogi művel együtt csak ezekből ismeretes ötnél több, máig fennmaradt példány. Legyen tehát ennyi is elég a műhely magyar szempontból figyelemreméltó jelentőségének alátámasztására.

Az említett két mester tehát velencei nyomdásznak nevezte magát. Ezt megelőzően azonban STAHEL már 1482-ben Passauban dolgozott, és csak 1484-ben — éppen egy *Breviarium Olomucense* kolofonjában — tűnt fel a neve Velencében, két, az erdélyi Barcaságból származó nyomdász, Andreas CORVUS BURCENSIS és Martinus BURCENSIS DE CZEIDINO társaságában. Talán ez a három férfi, amint azt a gazdag kombinálókészségű FITZ feltételezte, vagy STAHEL egyedül alapította a brnói nyomdát 1486-ban. STAHEL neve még egy 1495 körüli és egy 1499. évvel keltezett kiadványon található. Közben azonban

1492 és 1495 között a nyomda tevékenysége valószínűleg szünetelt. Ennek több oka is lehetett. Ekkoriban változott meg a politikai helyzet, hiszen MÁTYÁS király halála után JAGELLÓ ULÁSZLÓ alatt Morvaország ismét egyesült Csehországgal, bár az uralkodót egyben magyar királlyá is választották, majd FILIPEC lemondott mint a morvaországi érsekség adminisztrátora. Éppen 1492-ben kezdte el igen élénk tevékenységét a komoly konkurrensnek számító bécsi Winterburger-műhely. 1495-től STAHEL újra megpróbálkozott, és 1499-ig dolgozott is Brnóban. Ezt követően sem az itteni nyomdáról, sem az ő személyéről több hír már nincs. 1491-ben említett társa, PREINLEIN részben STAHEL felszerelésével — feltehetően az új érsek, THURZÓ Szaniszló, a neves humanista és mecénás hírére — még 1499-ben annak székhelyén, Olomoucban tűnt fel.

A megszakítással 1486 és 1499 eleje között tevékenykedett brnói nyomda történetét DOKOUPIL a legnagyobb hozzáértéssel és példamutató módszerességgel tárta fel. Ennek során áttekintette és kiértékelte a korábbi szakirodalomnak a témába vágó teljes anyagát. Különös figyelmet szentelt éppen a politikai összefüggés miatt a 15. századi magyarországi nyomdászatnak is a legújabb kutatási eredmények felhasználásával. A brnói műhely termékeinek részletes tartalmi értékelése után könyvében a legterjedelmesebb rész a nyomda felszerelésével foglalkozik. Miután levéltári adatok — akárcsak a korabeli hazai officinák esetében — egyetlen sornyi sem maradt fenn, a felszerelés részletei kizárólag a kiadványoknak igen elmélyedt, rendkívül fáradtságos aprómunkával és nagy hozzáértéssel történt kutatása segítségével voltak kielemezhetők. Behatóan vizsgálta a betűkészletet, amely nyilvánvalóan velencei eredetű és mindenek előtt liturgikus művek előállítására volt alkalmas. A két leginkább használt betűtípus azonos méretű törzsre volt öntve, ami lehetőséget biztosított a szedő számára az esetleg elfogyott betűk pótlására a másik típusból. Ebből Dokoupil egyes esetekben kikövetkeztette a kiöntött betűk számát: a nagyobb fokozatú típusból több mint 860 „a", 850 „e", 380 „m", 210 „v" stb. Bravúros kutatómunka eredménye ez!

De nem csupán az öntött betűket, de a könyvdíszeket (pl. nem kevesebb, mint 12 iniciálésorozatot) is gondosan rendszerezte. Megvizsgálta a nyomtatáshoz használt papír vízjelét, a kiadványok formátumát, az ívjeleket, a lapok nyomdai elrendezését és méretét (beleértve a hasábok és sorok számát is), a pirosnyomás használatát, a címlapot, ill. kolofont, a nyomdai kapacitást, a személyzet létszámát és a kiadványok árát is. Ahol a téma érdemi kiértékeléséhez kevés volt a rendelkezésre álló adat (pl. árak), ott az időben és térben legközelebb álló analógiák segítségével tette teljessé Dokoupil a képet.

A 22 kiadvány leírása és részletes nyomdatörténeti elemzése is mintaszerű, akárcsak az ezek leglényegesebb adatait tartalmazó és jó áttekintést nyújtó táblázat. A német nyelvű kivonat legalább összefoglaló formában ad lehetőséget a cseh nyelvet nem értők számára e kitűnő mű megismerésére. A jegyzetek, a források felsorolása és a gondos mutató biztosítja a kötet tudományos hitelét, ill. jó használhatóságát. Külön kell kiemelni a kiadványt záró 32 lap terjedelmű és jó kivitelezésű illusztrációt, amelyen a nyomda betűkészletének jelentős része is rekonstruálást nyert. Példamutató a reprodukciók és az eredeti közötti méretarány (1: 1, 1: 1.5 és 1: 2), ill. az eredeti tükörméret feltüntetése.

Mindent összefoglalva, csakis a legnagyobb elismerés hangján üdvözölhetjük DOKOUPIL e művét, amelyben mintaszerűen tárta fel a magyarok számára is fontos 15. századi brnói nyomda történetét.

Éppen magyar vonatkozása miatt érdemes külön is foglalkozni DOKOUPIL problémájával az esztergomi misekönyv kánonját illetően. Az ebben található nagyméretű betűtípus, továbbá a fametszetes díszek egyetlen más brnói kiadványban sem találhatók meg. DOKOUPIL ugyan mint e műhely 3. betűtípusát több helyen is regisztrálta (82., 106. l.), akárcsak a kánon szövegét kezdő, szép, fametszetes T-betűt (57. l.), mégis miután a kánonhoz használt teljes nyomdai készlet fellelhető az augsburgi Erhard RATDOLTnál, úgy gondolta, hogy a misekönyvnek ezt a füzetét nem Brnóban, hanem Augsburgban nyomtatták (114. l.). Ezzel felújította Karl SCHOTTENLOHER korábbi feltételezését *(Die liturgischen Druckwerke Erhard Ratdolts aus Augsburg 1485—1522.* Mainz 1922, XII. l.).

HUBAY Ilona azonban, amint ezt DOKOUPIL is tudja, korábban kimutatta, hogy a betűtípus mérete Brnóban (184 mm húsz soronként) RATDOLTnak Velencében, vagyis 1487 előtt használtával és nem a későbbi augsburgival egyezik, amikor ez már valamivel kisebb (180 mm.) volt. A RATDOLT-féle kánon metszete ebben az 1491. november 21-én készült esztergomi misekönyvben még azonos az

1491. szeptember 16-án, Augsburgban készült augsburgi missalében levővel, míg az 1492. március 17-én megjelent freisingi misekönyvben a keresztfa INRI feliarata hiányzik. A dúcnak ez a sérülése talán éppen a Brnóba történt kölcsönzése során keletkezhetett. Végül HUBAY az esztergomi misekönyv kánonjának papírjában látható vízjeleket a kötet többi részében is megtalálta (*Missalia Hungarica*. Bp. 1938. 14—15.) A meggyőző érvek egész sora alapján bizonyosra vehető, hogy a kánont tartalmazó nyolc levélből álló füzetet is Brnóban nyomtatták. A betűtípus még Velencéből juthatott ide, de rendkívül nagy mérete miatt más brnói kiadványban nem került felhasználásra. A kánonban alkalmazott nyomdai készlet kétségtelenül RATDOLTtól származott. Az ő és a brnói műhely közötti szoros kapcsolatokat különben a *Thuróczy-krónika* két, 1488. évi kiadása is jól bizonyítja (vö. *Gutenberg Jahrbuch* 1962. 390—399, HUBAY Ilona).

DOKOUPILnak csupán két hártyára nyomtatott levél állott a brnói kiadású esztergomi misekönyvből eredetiben rendelkezésére, így következtetéseket a papír alapján nem volt lehetősége levonni. Az öt ismert példány (Bp., OSzK — Bp. Szabó E. — Esztergom, érseki (2 pld.) — Wien, ÖNB) papírjában látható vízjelek nem csupán mindenben megerősítik HUBAY állítását, de azok segítségével ez még tovább is finomítható. A hét főcsoportba tartozó vízjelek előfordulásából rekonstruálható a *Missale Strigoniense* füzeteinek nyomtatási sorrendje is. A kis körben levő mérleg használata az „a" füzettel megszűnik, eszerint az „a—z + A—M" ívjelű főrész előtti „fl" és „gl" jelzésű ívekkel kezdték el a könyvnyomtatását. A kötet legelején álló, ívjelzés nélküli füzet papírjában az a koronával díszített ökörfej látható, amely különben csak a főrész utolsó két „L—M" ívjelű füzetében fordul elő. Hasonló a helyzet a kánonnal, amelynek gót koronás és magas kereszttel díszített hegycsúcsos vízjelű papírjával azonos, ill. hasonló a kötet végén álló „E—M", ill. az utolsó, „M" füzetben látható. Ezek alapján joggal feltehető, hogy a kalendáriumot tartalmazó első füzetet és a problematikus kánont Brnóban utoljára nyomtatták, vagyis az 1491. november 21-én datált kolofont követően.

BORSA GEDEON

Wernher, Juraj: O podivu hodných vodách Uhorska. Osveta (Turócszentmárton), 1974. 88 l. (Az 1556-os latin kiadás szövegét fordította Ján KOŠECKÝ. Szakmai sajtó alá rendező és a jegyzeteket írta: Augustín REBRO. A fordítást ellenőrizte: Juraj CHOVAN.)

A nyomdai és könyvkötészeti szempontból egyaránt ízlésesen elkészített könyvecske WERNHER György *De admirandis Hungariae aquis hypomnemation* c. művének 1556-os Bázelben megjelent kiadása alapján történt szlovák nyelvű fordítása. (Az I. kiadás ugyanott jelent meg 1549-ben, majd követte az 1551-es bécsi.) A viszonylag nagy példányszám (4300) és az olcsó ár bizonyára nagy elterjedést biztosít majd e könyvnek mind a történelem, mind különlegesen a balneológia története iránt érdeklődők körében, mégpedig a facsimilében közölt latin szöveg alapján külföldön is. (A facsimile-lapok esetében azonban jobb lett volna — az olvashatóság érdekében — fekete színű betűket használni.) Mindez talán indokolttá teszi, hogy e munkával alaposabban foglalkozzam.

A fordítás olvasmányos, a többsoros latin körmondatokat ügyesen, érthetően oldja fel. Kifogásolnom kell azonban — tudománytörténeti publikációról lévén szó — a szabatos hűség hiányát. Legyen szabad erre az alábbiakban — a teljesség igénye nélkül — részletesebben kitérnem.

A latin szöveg 178. lapjának* utolsó 2 sorában olvasható: „Est vero plane mirabilis diversarum, nec unius linguae per universam Hungariam gentium mistura..." (A lapszám ilyen nagy, mert WERNHER művét később kolligátumként adták ki HERBERSTEIN Zsigmond báró *Rerum Moschovitarum Commentarii* c. művéhez. Egyébként WERNHER György, sárosi várkapitány a hypomnemation-ját éppen HERBERSTEIN felkérésére írta. A latin szöveget itt is, a továbbiakban is a rövidítések feloldásával, az „u" és „v" megkülönböztetésével nyújtom.) S íme, a fordítás: „Figyelemre méltó az a tény, hogy Magyarországon a nemzeteknek ilyen tarkasága mellett nem állapodott meg közös nyelv".(= „...sa pri takej pestrosti národov neustálil jeden spoločný jazyk.") E sorok írója 1962 decemberében magyarra fordította WERNHER munkáját (a fordítást ERDŐSI Laura mutatta be a *Communicationes ex Bibl. Hist. Med. Hung.*

* Az eredeti mű — kolligátum! — saját lapszámozása.

29. sz. (: 1963 :) 105. sk.), s abban e mondatot így fordította: „Az egész Magyarországon csodálatos a különféle, nem is egynyelvű nemzetiségeknek a keveredése". De talán ennél is helyesebb lenne a következő fordítás: Egészen csodálatos, hogyan keverednek az egész Magyarországon a különféle, nem is egynyelvű nemzetek. Ám akárhogyan fordítsa is valaki, világos, hogy nem az a figyelemre méltó, hogy annyi nemzetnek nincs közös nyelve. Hanem az, hogy a XVI. századi Magyarországon annyiféle, különböző nyelvű nemzet keveréke élt.

A 179. lapon a vármegyék fogalmát magyarázva WERNHER utal a CICERO műveiben található „dioecesis" szóra, melyről megjegyzi: „quod nominis Episcopi in appellatione suarum iurisdictionum, quanquam nunc vulgo corrupte, usurpant". A fordító itt (37. l.) egyszerűen figyelmen kívül hagyta a quanquam-mal kezdődő közbeszúrt mellékmondatot. A következő mondat értelmét („Earum vero partium praefecti vocantur Hungaris Comites") nem adja meg szabatosan e fordítás: „Nálunk, Magyarországon az egyes területrészek igazgatóit..." stb.

Ugyanezen a lapon merőben téves a Budával foglalkozó első mondatot mindjárt úgy fordítani, mintha már ebben a budai hőforrásokról lenne szó (38. l.). Az „urbs" főnévvel egyeztetett „regia" melléknév ui. nem a forrásokra vonatkozik, hanem Buda városára, amelyet méltán tartottak Magyarország királyai királyinak (székvárosnak) a hely fekvése, alkalmas és kellemes volta miatt. Rátérve magukra a hőforrásokra, ezek nem a lelőhelyük szerint különböznek oly nagyon egymástól („...sa podľa miesta svojho výskytu od seba veľmi odlišujú"; 38. l.), hanem „nagyobb a különbség közöttük, mint előfordulásuk helyei között" (= „inter quas differentia maior est, quam pro loci discrimine"; 179. l.), vagy: mint a hely távolsága. A felhévízi források közül az egyik csoportot királyinak hívták, a másikat „*hospitales*"-nak. Nagyon szolgai ezt „vendégi"-nek („Hostovské") fordítani, s közben elhagyni a jelzős mellékmondatot („a vicino ptochodochio dictae fuere"), amelyből pedig kiderül, hogy szegényházi, kórházi vagy még inkább „ispotályi" (szlovákul: „špitálske") forráscsoportról van szó. E kifejezés megfelel a történelmi körülményeknek is. (Vö. *Budapest Lexikon* Bp. 1973. 216. l.)

Ugyancsak a helytörténeti háttér (Gül Baba türbéje) elhanyagolása okozhatta a MEHMED pasával kapcsolatos részben ezt a majdnem érthetetlen fordítást: „A felhévízeknél a szomszédos dombon... szentélyt építtetett, s ezt a szentélyt, valamint az egész helyet a saját személyisége emlékének szentelte." (39. l.) A latin szöveg (180. l.) itt így szól: „Sacello etiam apud superiores", ti. thermas, „in colle vicino... posito, consecravit locum memoriae cuiusdam eius ordinis,..." Ez az *ordo* a dervisekre vonatkozik, akiknek számára — az előző mondat tanúsága szerint — Mehmed pasa otthonokat, mintegy rendházakat építtetett. A szentélyt tehát, valamint az egész helyet a rend egyik tagja (egy dervis) emlékének szentelte.

A törökök éppen nem tartják a vizet Isten „kivételes ajándékának" (= „výnimočný dar"), hanem kiváló ajándékának (= „praecipuum munus"; vö. 180., ill. 40. l.). A víz szertartásos használata náluk „nem csupán a testi szenny lemosására, hanem a bünök engesztelésére is" szolgál. (Elerőtlenedik e szembeállítás, ha a megfelelő latin mondatot — „lavationes, quibus... non modo ad sordes corporis abluendas, sed ad scelerum quoque expiationes uti consueverunt" — KOŠECKÝ-vel így fordítjuk: „...hogy lemossák magukról nemcsak a szennyet, hanem minden rossz cselekedetüket is". Ld. 180., ill. 40. l.)

Nem hiába derítették ki az irodalomtörténészek, hogy a humanista írók a görög-római kor alkotásaiból merítettek ihletet. Nem kivétele e szabálynak a XVI. századi Magyarországon író WERNHER György sem, amikor a mohamedán fürdési és mosakodási szokások leírásánál nem hagyja megemlítetlenül az antik párhuzamokat. Merkúr isten vízével hintették meg az emberek egymást, hogy általa megtisztuljanak a büneiktől. „Sic Orestem a sanguine matris expiatum esse, memorat Pausanias in Corinthiacis, cum illum nemo lare suo et hospitio dignaretur" — olvashatjuk a latin szöveg 180—181. lapján. Ha fordítónk megnézte volna az *Ókori Lexikon* II. kötetének 388. lapján a *Pausanias* címszót, nem keverte volna össze annak „*Corinthiaca*" c. művét Korintosz kikötővárossal ilyenképpen: „Pausanias megemlíti, hogy így szabadult meg a saját anyja kiontott véréért való vétkétől Orestes. Amíg ez meg nem történt, senki sem adta meg neki Korintoszban a vendéglátás tisztességét lares-ai mellett." (Ld. 40. l. utolsó bek.) Az ilyen magatartásnak nem az volt az alapja, hogy „a szokásos ritus és kérések előadása alapján igyekeztek elhárítani magukról a gonosztettek borzalmát" (41. l. első bek.), hanem az „az elődöktől átvett igen régi szokás, hogy mindenki kerülte érintkezésben is, beszélgetésben is azokat, akiket szörnyű bűnök terheltek" (= „...exem-

plum ritus vetustissimi, accepti a patribus, quo rei atrocium criminum a consuetudine omnium et colloquio arcebantur"; 181. l.).

Nemcsak WERNHER szövegezésével, de a mohamedán vallási felfogással sem egyezik az a fordítás, amely szerint a közfürdők alapítása és építése „nemcsak a dicsőségükre szolgál, amíg élnek, hanem hogy a haláluk után is a tiszteletükre szolgál". (Ld. 41. l. negyedik bek.) Mert nemcsak magukról az alapítókról vagy fenntartókról van itt szó. A törököknek ui. „az a véleményük, hogy az ilyesmi", ti. a nyilvános fürdők létesítése és alapítása, „nemcsak az élők számára dicsőség, hanem a halottaknak is üdvös", így, általánosságban. (Ld. a 181. l. — „nec id tantum viventibus gloriosum esse, sed etiam vita functis salutare putant" —, és vö. a középkorban szokásos „Seelenbad" intézményét.)

SZULEJMÁN szultán fürdőépítkezéseivel kapcsolatban WERNHER szerint nemcsak a kalocsai érsek palotájának a szobrait vették igénybe a törökök, hanem magát az épületet (41. l. — 181. l.). E fürdőbe a vizet földalatti csatornákon kellett a Dunából (nyilván a forró hévíz hűtésére) átemelni, amint ez megfelelt Buda magas Duna-partjának. (Tehát nemcsak egyszerűen Budának a közvetlen Duna melletti fekvése miatt. Ld. id. h.) Végül hadd említsek meg még egy művészettörténeti pontatlanságot ugyanott. E fürdő belső díszítését a fordítás szerint azok a márványszobrok alkották többek között, amelyek azelőtt templomokban voltak. „E szobrok közül néhány, ha falba volt vésve, ki lett onnan véve és a legnagyobb gonddal megszépítve" (= „Poniektoré z týchto sôch, ak boli vtesané do steny, boli odtiaľ vybraté a s najväčšou starostlivosťou skrášlené"). A latin eredeti ezzel szemben arról szól, hogy „maga a fürdőhelyiség — ipsum balneum — belül be van fedve (incrustatum) és ki van rakva (v. terítve: stratum) márvány emléktáblákkal (monumentis), amelyek azelőtt templomokban voltak elhelyezve, de amelyekről, ha képek voltak beléjük vésve, ezeket lefaragták (resectis, ti. imaginibus, ...si quae insculptae fuerunt), s az egész művet átcsiszolták (toto opere perpolito)." Így már érthető, s megfelel a valóságnak is. Az epitáfiumokon levő domborműveket — az eltemetett nagyságok képmásait vagy címereit — lefaragták vagy összezúzták, az így nyert durva felületet lecsiszolták, hogy a fürdőmedence köré rakják akár padozatul, akár a falak bizonyos magasságig történő borításául.

Nem fér bele egy könyvismertetés kereteibe, hogy az egész fordítást egybevessem WERNHER latin szövegével. Az eddig elemzett helyek is mutatják a horatiusi szabály érvényét: „Nonum prematur in annum"... Ha a kiadó megtartotta volna, alkalmat adott volna és időt a szaklektoroknak, a kézirat alaposabb áttanulmányozására és korrigálására. E tekintetben a fentebb említett magyar fordítás is hasznos segédeszköznek bizonyulhatott volna.

VIDA TIVADAR

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója — Műszaki szerkesztő: Agócs András
A kézirat nyomdába érkezett: 1975. VIII. 6. — Terjedelem: 10,5 (A/5) ív
75.2157 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

TARTALOM

Csapodi Csaba: XIII. századi magyarországi Psalterium Wolfenbüttelben 231
F. Csanak Dóra: A Ratio Educationis és az iskolai újságok 243
D. Szemző Piroska: Jókai kiadói pere élete alkonyán 262
Markovits Györgyi: Az emigráns „Diogenes" 279
József Farkas: Einige Fragen der frühen ungarischen antifaschistischen Publizistik am Anfang der zwanziger Jahren 289
Dersi Tamás: Sajtó és irodalom a felszabadulás utáni években 294

KÖZLEMÉNYEK

Haiman György: Telegdi Pap Sámuel betűmintája és a Tótfalusi-mátrixok sorsa 300
Petrovich Ede: Klimó püspök levelezéséből 305
Kovács József László: Egy szabadkőműves emlékkönyv magyar bejegyzői..... 309
Fülöp Géza: Skublics Károly és Zala megye Könyvtára 313
Batári Gyula: Az Egri Hétilapok c. hirdetési folyóirat..... 321
Simon József: Székelyföldi unitárius iratok Sopron megyében 324
Tasi József: Egy Rippl-Rónay József által készített könyvborító története 324

FIGYELŐ

V. A.: Codices Manuscripti 329
Csűry István: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 329
Bónis György: Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi 333
Barlay Ö. Szabolcs: A Diruta-kutatás mai állása 334
Vízkelety András: A Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság működéséről 1974—1975-ben 338

SZEMLE

A „Magyar kódexek" elnevezésű gyűjtemény. Bp. 1973. *(V. Kovács Sándor)* .. 341
Kurrens külföldi periodikus kiadványok jegyzéke. Bp. 1973. *(Kókay György)* ... 342
A Debreceni Néplap repertóriuma. 1944—1945 *(k. gy.)* 342
Scheiber Sándor: Folklór és tárgytörténet I—II. Bp. 1974. *(Dán Róbert)* 343
Locke, John: Levél a vallási türelemről. Bev. Mátrai László. *(Dán Róbert)* ... 344
Barnett, R. D.: Catalogue of the permanent and Loan Collections of the Jewish Museum London. London—New York 1974. *(Scheiber Sándor)* 345
Dokoupil, Vladislav: Počatky brněnského knihtisku. Brno 1974. *(Borsa Gedeon)* 346
Wernher, Juraj: O podivu hodných vodách Uhorska. Osveta 1974. *(Vida Tivadar)* 348

Ára: 40 Ft
Előfizetés egy évre: 60 Ft

INDEX: 25543

SOMMMAIRE

Csaba Csapodi: Un Psalterium de Hongrie du XIIIe siècle, à Wolfenbüttel 231
Dóra F. Csanak: La Ratio Educationis et les journaux d'école 243
Piroska D. Szemző: Le procès d'éditeur de Jókai au déclin de sa vie 262
Györgyi Markovits: «Diogenes» l'émigré 279
Farkas József: Einige Fragen der frühen ungarischen antifaschistischen Publizistik am Anfang der zwanziger Jahre 289
Tamás Dersi: Presse et littérature aux années d'après la libération 294

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

György Haiman: La matrice de Sámuel Telegdi Pap et le sort des matrices de Tótfalusi 300
Ede Petrovich: De la correspondance de l'évêque Klimó 305
József László Kovács: Les signataires hongrois d'un album de franc-maçons 309
Géza Fülöp: Károly Skublics et la Bibliothèque du comitat Zala 313
Gyula Batári: La revue d' annonces, intitulée «Egri Hétilapok» 321
József Simon: Des écrits unitariens provenant du pays des Sicules, au comitat Sopron 324
József Tasi: L'histoire d'une couverture de livre faite par József Rippl-Rónai 324

CHRONIQUE

A. V.: Codices Manuscripti 329
István Csűry: L'Annuaire de la Bibliothèque Nationale Széchényi 329
György Bónis: Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi 333
Szabolcs Barlay Ö.: L'état actuel de la recherche de Diruta 334
András Vízkelety: Sur l'activité du Comité de Travail de l'Histoire de Livre et de Bibliographie en 1974 et 1975 338

REVUE

Le recueil intitulé «Magyar kódexek» (Des codex hongrois) Budapest, 1973 *(Sándor V. Kovács)* 341
Répertoire des publications périodiques courants à l'étranger. Budapest, 1973 *(György Kókay)* 342
Le répertoire de Debreceni Néplap (Journal Populaire de Debrecen) 1944—1945. *(k. gy.)* .....
Sándor Scheiber: Folklore et histoire d'objet. Vols I—II. Budapest, 1974 *(Róbert Dán)* 343
John Locke: Levél a vallási türelemről. (Lettre sur la tolérance en religion.) Intr. László Mátrai. *(Róbert Dán)* 344
R. D., Barnett: Catalogue of the permanent and Loan Collections of the Jewish Museum London. London—New York 1974. *(Sándor Scheiber)* 345
Vladislav Dokoupil: Počatky brněnského knihtisku. Brno 1974. *(Gedeon Borsa)* 346
Juraj Wernher: O podivu hodných vodách Uhorska. Osveta 1974. *(Tivadar Vida)* 348